

Şahsi Kütüphanelerine Göre Osmanlı Devlet Adamlarının Tarih Kitabı Sahipliği ve Tarihe İlgileri

Abdulkasim GÜL

Dr. Erzurum Teknik Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı,
Erzurum Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3916-1509>

ROR ID: <https://ror.org/038pb1155>

abdulkasim.gul@erzurum.edu.tr

Atıf Bilgisi

GÜL, Abdulkasim. "Şahsi Kütüphanelerine Göre Osmanlı Devlet Adamlarının Tarih Kitabı Sahipliği ve Tarihe İlgileri". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 54 (Güz 2025), 315-394.

Geliş Tarihi	24.04.2025
Kabul Tarihi	10.09.2025
Yayın Tarihi	29.11.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tkidergisii@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Kendilerinden evvel yaşamış olanları bilme, insanoğlunun en eski meraklarından. Bu merak hem öncekilerin hem de kendi yaşadıklarını yazma ve sonraki nesillere aktarma olarak tarih ilminin de doğuşunu sağlamıştır. Osmanlılar da benzer şekilde önceki devletleri, milletleri ve kahramanları bilmek istemişler ve yüzyıllar içindeki varlıklarını aktarmışlardır. Bu makalenin konusu askerî zümreden sayılan Osmanlı devlet adamlarının şahsi kütüphanelerinin büyüklüğü ve bunlar içindeki tarih kitaplarının tespitidir. Çalışmanın amacı ise ulema dışındaki devlet adamlarının kitap sahipliğinin derecesini tespit etmek ve tarihe olan alakalarını göstermektir. Usul olarak arşiv kayıtlardan sözkonusu devlet adamlarının ne kadar kitaba sahip oldukları belirlendi ve bunlar içerisinde tarihe ilişkin olanlar tespit edildi. Daha önce ferdi şekilde kitap sahipliği üzerine yapılan bazı çalışmalardan farklı olarak, kıyaslama yapabilmek ve daha sistematik bilgi üretebilmek için birkaç yüzyılı kapsayacak şekilde yüzlerce devlet adamı çalışmaya konu edildi. Tabii çalışmada daha farklı hususlara da yönelindi ki bunlardan birisi kitap fiyatlarıdır. Kitap sahipliğinin gelir ve servetle ilişkisi olduğundan tarih kitaplarının fiyatları gösterilmeye çalışıldı. Çalışmada kaynak olarak esasen Osmanlı Arşivi'ndeki, ölen yahut cezalandırılan devlet adamlarının müsadere usulüyle el konulan terekeleri kullanıldı. Ancak daha önce terekeler veya kitaplar üzerine yapılan çalışmalardan da istifade edildi. Çalışmadan, devlet adamlarının kütüphane büyüklüğünün ve kitap sahipliğinin gelir/servetler yanında merak, yetiştirme tarzları ve görevlerine göre değiştiği neticesi çıkarılabildi.

*Anahtar Kelimeler**Askerî sınıf, Kitap, Kütüphane, Tarih, Tereke Kayıtları.*

Ottoman Statesmen's Ownership of History Books and Their Interest in History, According to Their Personal Libraries

Abdulkasim GÜL

Dr. Erzurum Technical University, Strategy Development,
Erzurum Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3916-1509>

ROR ID: <https://ror.org/038pb1155>

abdulkasim.gul@erzurum.edu.tr

Citation

GÜL, Abdülkasim. "Ottoman Statesmen's Ownership of History Books and Their Interest in History, According to Their Personal Libraries". *The Journal of Turkish Cultural Studies*, 54 (Fall 2025), 315-394.

Date of Submission	24.04.2025
Date of Acceptance	10.09.2025
Date of Publication	29.11.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	tkidergisii@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

ABSTRACT

Knowing those who lived before them is one of the oldest curiosities of mankind. This curiosity led to the birth of the science of history as writing down the experiences of both predecessors and themselves and passing them on to the next generations. Similarly, the Ottomans wanted to know about the previous states, nations and heroes, and passed on their existence over the centuries. The subject of this article is the size of the personal libraries of Ottoman statesmen, who were considered to be members of the military elite, and the identification of the history books in these libraries. The aim of this study is to determine the degree of book ownership of statesmen other than the ulema and to show their interest in history. As a method, the number of books owned by these statesmen was determined from the records and those related to history were identified. Unlike some previous studies on individual book ownership, in order to make comparisons and produce more systematic information, hundreds of statesmen covering several centuries were the subject of the study. Of course, the study also focuses on other issues, one of which is book prices. Since book ownership was dependent on income and wealth, an attempt was made to show the prices of history books. The source used in the study was mainly the estates of deceased or punished statesmen in the Ottoman Archives, which were confiscated through confiscation. However, previous studies on estates or books were also used. As a result, it was revealed that the size of the library and the ownership of books depended on curiosity as well as income, and that historical curiosity depended on the upbringing, duties, units and places of duty of statesmen whose military qualifications were at the forefront. From the study, it was concluded that the size of the statesmen's libraries and book ownership varied according to their interests, upbringing and duties, as well as their income/wealth.

Keywords

Military class, Book, Library, History, Estate Records.

Giriş

Yazının icadıyla sözlü aktarım yazılı haline kavuşmuş, tablet ve tomarlar yerini zamanla bugünkü şekliyle kitaba bırakmıştır. Yine tablet-tomar-kitap toplama ve kütüphaneler tesisi de bu alaka paralelinde gelişmiştir. Yazım meşgalesinin yaygın konularından birisi tarihti. Çünkü geçmiş devirleri ve daha evvel yaşamış insanların hallerini bilme ve sonraki nesillere aktarma, insanoğlunun en eski meraklarından. Elbette modern zamanlar öncesinde kitap yazımı ve kütüphane tesisi daha çok hanedanlar, sultanlar-krallar vasıtasıyla gerçekleşmişti.¹

Osmanlı sultanlarının kitap/kütüphane merakı da ileri seviyedeydi. İlk dönem sultanları kütüphaneler kurmak ve meclislerinde kitap okutturmak gibi faaliyetleriyle kitaba ilgilerini göstermişlerdir. Bu ilgi sonraki dönemde daha artmıştır. Sultanların kütüphane tesisi, kitapların toplatılması, satın alınması, ciltlenmesi ve süslenmesi hususlarında gayretlerini kayıtlardan rahatlıkla görebiliyoruz.²

Çeşitli derecelerdeki Osmanlı devlet adamlarının kitap ve tarihle olan alakası ise bu makalede gösterilmeye çalışılacaktır. Devlet adamlarının kitap sahipliği yanında özellikle tarih bilgisinin/merakının onların zihni yapılarındaki yerini bilmek oldukça önemlidir. Çünkü onlar kurumları idare eden, siyaset üreten ve Osmanlı ideallerini üstlenenlerdi. Bunların geçmişle irtibatlarını, daha önceki hanedanlar/devletler veya çağdaşları

¹ Yazı malzemeleri, kitap ve kütüphaneler için bkz. Nuray Yıldız, *Eskiçağ Kütüphaneleri*, Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985; Şinasi Tekin, *Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993; Albert Laberre, *Kitabın Tarihi*, (çev. Galip Üstün), İletişim Yayınları, İstanbul Tarihsiz; Jonathan M. Bloom, *Kağıda İşlenen Uygarlık Kağıdın Tarihi ve İslam Dünyasına Etkisi*, (çev. Zülal Kılıç), Kitapyaynevi, İstanbul 2003; Johannes Pederson, *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*, (Tercüme Mustafa Macit Karagözoğlu), Klasik Yayınları, İstanbul 2012; *İskenderiye Kütüphanesi Antik Dünya'nın Öğrenim Merkezi*, Derleyen Roy Macleod, (çev. Elif Derviş), Dost Yayınevi, Ankara 2014; İsmail E. Erünsal, *Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018; İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

² Osmanlı Arşivi'nde kitapların nakli, bakımları veya yeniden sayılmalarına ilişkin oldukça fazla kayıt vardır. TSMA, E. 37-20, 554-20, 747-10, 753-74; TSMA, D. 18, 303, 1113 (s. 9-14, 167, 190), 2215, 2418, 3228, 4823, 4852; BOA, AE.SAMD.III, 232-22183; Erünsal, *a.g.e* (2018), 398-412; Erünsal, *a.g.e* (2008), 77 vd.

hakkında bilgilerinin ne seviyede olduğunu bilmenin bir yolu da sahip oldukları kitaplardır.

Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda sadrazam, vezir/beylerbeyleri ve diğer görevlilerin biyografileri hazırlanırken kitapları ele alınmıştır.³ Ayrıca münferiden devlet adamlarının kütüphaneleri üzerine incelemeler de vardır.⁴ Bu çalışmada karşılaştırma ve değerlendirme yapabilmek için daha fazla sayıda devlet adamının kütüphaneleri ele alındı. Yine bu kütüphanelerdeki tarih kitaplarının nispeti ve sahiplerinin tarihe ilgisi tespit edilmeye çalışıldı.

Önceki çalışmalarda olduğu gibi bu makalede de kitapların tespitinde devlet adamlarının terekeleri temel kaynak olarak kullanıldı. Tabii azledilme, vezirliğin kaldırılması veyahut başka sebeplerle cezalandırılma durumlarında da servetlere el koyma müeyyidesi uygulanıyordu.⁵ Bu

³ Gülser Oğuz, "Tereke Kaydından Hareketle Bir Osmanlı Vezirinin 18. Yüzyıl Başlarındaki Yaşam Tarzı: Amcazâde Hüseyin Paşa" *Milli Folklor*, 2010 (88), 1-100; Murat Yıldız, "Bir Osmanlı Veziriazamının Mal Varlığı: Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Muhallefatı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 26 (2012), 67-106; Bekir Gökpinar, "Rakka Valisi Hamalızâde Ahmed Paşa'nın Muhallefatı", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 144-191; İlhan Gök, "Diyarbakir Valisi Hüseyin Paşa-Zade Sarı Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Muhallefatı", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, sy. 2 (Aralık 2020), 23-57; Muhammed Yazıcı, "Halep Valisi ve Estergon Baş Muhafızı Ebubekir Paşa'nın Muhallefatı (1684)", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 2021, 9(29), 335-353; Selim Parlaz, "Revan Muhafızı İbrahim Paşa'nın Muhallefatı", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2022/9-1, 1-27; Merve Karaçay Türkal, "Bağdat Valisi Ahmed Paşa'nın Muhallefatı (1692-1694)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2021 (52), 213-237; Ayşe Gül Hüseyinikoğlu, "Bir Statü-Servet İlişkisi: Kıbrıs Valisi Vezir Ali Paşa'nın Muhallefatı ve Düşündürdükleri", *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 100. Yılı Anısına Tarih Yazıları*, I, 2023, 23-71.

⁴ Temel Öztürk, "Trabzon Valisi Üçüncüoğlu Ömer Paşa'nın (1739-1742) Kitap Kültürü", *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı*, II. cilt, Ankara 2016, 212-235; Temel Öztürk, "Trabzon Valisi Vezir Abdurrahman Paşa'nın (1728-1730) Kitap Kültürü", *XVII. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 15-17 Eylül 2014: Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV. Cilt III. Kısım, Ankara 2018, 1093-1110; Anıl Üzden, "Vidin Muhafızı Vezir Kara Mehmet Paşa'nın Hayatı, Müsadere Süreci ve Servetinin Analizi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (41), 101-125; Selçuk Demir, "Bir Osmanlı Paşasının Kitap Dünyası: Silahdar İbrahim Paşa ve Kütüphanesi", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, sy. 24 (Aralık 2024), 353-94.

⁵ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12950.

işlemlere ilişkin kayıtlardan da olabildiğince istifa edildi. Bütün bu kayıtlar, düzenlenmeleri itibariyle farklı bilgiler elde edilebilir haldedirler. Bunlarda kitaplar, nadiren Arapça-Farsça-Türkçe olarak dilleri,⁶ konuları⁷ bakımından tasnif edilseler de ekseriyetle bu ayrımlara girmeden isimleri ve cilt sayısı ile gösterilmiştir. Bazı kayıtlarda ise hepsi yahut sadece Mushaflar yazılmış; diğerleri topluca cilt adedi ile verilmiş, bazılarında ise kısmen adlarıyla kısmen toplu verilmiştir.⁸ Risale ve mecmualar ise kitaplardan farklı olarak umumiyetle adları yazılmadan topluca cilt ve adet (kıt'a) sayısı ile yazılıdır. Mecmualar "Mecmua-i Tarih/Edebiyat",⁹ olarak mevzularına, Arapça-Türkçe-Farsça risale-mecmua şeklinde lisanlarına¹⁰ göre de tasnif edilmişlerdir.

Çalışma, kitap sahipliğinin gelir-servetle olan ilişkisini gösteren kısa bir bölümle başlamaktadır. Bununla kitap sahipliğinde devlet görevlilerinin parasal durumunun hangi derecede etkili olduğu ve bunun dışında unsurlar olup olmadığı anlaşılmaya çalışıldı. İkinci bölümde devlet adamlarının kütüphanelerinin büyüklüğü, bunların kendi kitapları üzerindeki tasarrufları ve Osmanlı iktidarının kütüphanelerin gelişimine etkisi ele alındı. Üçüncü bölümde ise kütüphanelerdeki tarih kitaplarının ağırlığı tespit edildi ve bunlar tasnif edilerek devlet adamları arasındaki okunma yaygınlığı tespit edildi.

Çalışmanın muhtevasıyla alakalı önceden ifade edilmesi gereken bir husus, kütüphanelerin hacmi ve tarih kitaplarının tespitine ağırlık verilerek kitapların ve müverrihlerin tanıtılmasına bazı temalar dışında yoğunlaşmadığıdır.

⁶ 1694'te vefat eden Ali b. Ahmed Paşa'nın 3 cilt Mushafı ve 16 cilt Türkçe kitabı vardı. BOA, D.BŞM.MHF. 7-4. Ayrıca bkz. TSMA, E. 554-7; TSMA, D. 1539, 4872.

⁷ TSMA, D. 9335/1-3.

⁸ Mesele Halep valisi iken vefat eden sabık sadrazam Ahmed Paşa'nın 176 cilt kitap ve risalesinden sadece Mushaf ve Enâmlar yazılmışken 171'i topluca verilmiş, (TSMA, E. 23, s. 119) 1777'de vefat eden Halil Paşa'nın iki Mushaf dışında 77 kitabı ve risalesi (BOA, D.BŞM.MHF.59-68), 1795'te ölen Trablüşam valisi Hüseyin Paşa'nın tarih kitaplarının çoğu topluca isim verilmeden yazılmıştır. BOA, D.BŞM.MHF.d. 13015. Ayrıca bkz. TSMA, D. 2315, s. 38, 41, 77; BOA, D.BŞM.MHF. 93-104. Kitapların sandık adedi şeklinde verildiği kayıt için bkz. BOA, D.BŞM.MHF. 61-54, 66-9.

⁹ TSMA, D. 23, s. 116.

¹⁰ TSMA, D. 23, s. 128; BOA, D.BŞM.MHF.56-1.

1-Kitap Sahipliğinin Gelir/Servet İlişkisine Yönelik Bazı Tespitler

Matbaanın yaygınlaşmasına kadar kitap, oldukça pahalı bir eşyaydı. Çünkü kitabın üretim maliyetleri oldukça yüksekti.¹¹ Kıymeti itibariyle kitap, kişilerin malvarlıklarının ehemmiyetli bir parçasını ve hukuki muamelelerinin de mevzusunu teşkil ediyordu. Bundan dolayı kitaplar terekelere ilişkin düzenlenen mahkeme sicillerinde ve müsaderelere ait kayıtlarda kendine yer bulmaktaydı.

Bazı kayıtlarda kitaplar kaydedilirken, isimleri ve cilt sayılarının altına fiyatları verilmiştir. Bu usul bize kitap fiyatlarının tespitinde yardımcı olmaktadır. İncelediğimiz kayıtlardan bu şekilde tespit edebildiğimiz *tarih kitaplarının* fiyatlarıyla Ek 1'deki **Tablo 3**'ü tabloyu oluşturduk.¹² Bu tabloda görüldüğü üzere çoğu kitap için çizgisel bir fiyat artışı yoktur. Bunun en mühim sebebi kitapların özellikleridir. Aynı kitabın nüshaları arasındaki farklılıklar, fiyatında değişikliklere sebep oluyordu. El yazması kitapların fiyatlarını kâğıt, yazı malzemesi ve emek oluştursa da onları daha kıymetli hale getiren kâtibinin meşhurluğu, musavver olması, cildinin süslemesi gibi hususlardı. Özellikle devlet adamlarının kıymetli olanlara sahip olma merakı, nadir nüshaların fiyatlarını daha yükseltmekteydi. Mesela Amcazâde Hüseyin Paşa ve Hilmi Mustafa Paşa'nın kitaplarının fiyatları oldukça yüksek iken Damat Ali Paşa ile Münecimbaşı'nın kitapları düşüktür. Fiyat düşüklüğü, kitapların kıymetleri dışında talip çıkmamasından veya savaş gibi piyasayı dalgalandıran durumlardan kaynaklanmış olabilir.

Nüshaların değer farklılığına rağmen yüzyıllar içinde kitap fiyatlarının artışı görebiliyoruz. Yani oldukça pahalı bazı musavver kitapların dahil edilmediği 16. yüzyıldaki ortalama kitap fiyatı, yaklaşık iki yüz yıl sonra yükselmişti. Fiyatlara bakıldığında birkaç yüz akçe seviyesindeki kitapların bile ortalama sayılabilecek 10-15 akçe yevmiyesi

¹¹ Avrupa'da 15. yüzyılda kitap fiyatlarına Carlo M. Cipolla değinmiştir. *Akdeniz Dünyasında Para Fiyatlar ve Medeniyet*, Bağlam Yayınevi, İstanbul 1993, 63-66. Osmanlı'da kitap maliyetinin tespitine yönelik Yunus İnce tarafından bir çalışma yapılmıştır. "Matbaa Öncesi Osmanlı Toplumunda Kitaba Sahip Olmak ya da Olamamak: Bir Maliyet Hesabı Denemesi/Önerisi", *History Studies International Journal of History*, (2018), 139-161.

¹² BOA, C.ML. 596-24584; BOA, D.BŞM.MHF.d. 13680.

(yıllık geliri 3-5 bin akçe) olan işçi veya askerler tarafından temin edilmede zorluk çekileceği açıktır. Tabloda görülebilen 10-40 bin fiyatları olan kitaplar ise ancak geliri çok yüksek olanlarca edilebilirdi.¹³ Üst sınıfı teşkil eden vezir-beylerbeyi yahut merkezdeki yüksek memuriyetlerde olanların bu fiyatlardan kitap temininde bir zorluk yoktu.

Tabii bu fiyatlardaki kitapların bir zenginlik vasıtası olduğunu da unutmamak gerekir. Kütüphanelerin devlet adamlarının servetinin parçasını oluşturduğunu **Tablo 1**'den de görebiliyoruz. Dolayısıyla kitap fazlalığında ve çeşitliliğinde, itibarlı görünme ve değerli bir eşyaya sahip olma da önemli bir sebepti. Hem de aşağıda bahsedileceği üzere devletin müsadere ile önemli kitaplara el koyacağı bilinmesine rağmen.

Tablo 1: Terekeler İçinde Kitapların Payı

Malvarlığı Sahibi	Malvarlığı (Akçe)	Kitapların Kıymeti
Hersekzâde Ahmed Paşa (1518) ¹⁴	1.246.564	51.241
Tımaşvar Muhafızı İbrahim Paşa (1694) ¹⁵	2.739.420	10.860
Defter Emini Mustafa Efendi 1694) ¹⁶	140.782	4.220
Tersane Emini Yusuf Efendi (1704) ¹⁷	542.877	3.596
Şehit/Damat Ali Paşa (1719) ¹⁸	---	506.818
Şirvanî Ebubekir Efendi Şıkkı Sâni Defterdarı (1724) ¹⁹	895.285	513.285
Revan Muhafızı Defterdar İzzet Ali Paşa (1735) ²⁰	--	590.800
Hüseyin Ağa Ordu Kasapbaşı (1736) ²¹	372.740	112.430
Niğdeli Ali Ağa (1742) ²²	55.885	7.200

¹³ 16. yüzyılda Bursa'da ahalinin kitap sahipliği üzerine yapılan bir çalışmada da gelir ilişkisi üzerinden durulmuştur. Ali İhsan Karataş, "Tereke Kayıtlarına Göre XVI. Yüzyılda Bursa'da İnsan-Kitap İlişkisi," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/1 (Ocak 1999), 319-322.

¹⁴ TSMA, D. 9576.

¹⁵ BOA, İE. MHF. 1-85.

¹⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 7-9.

¹⁷ BOA, D.BŞM.MHF. 10-40.

¹⁸ BOA, D.BŞM.MHF. 15-11.

¹⁹ BOA, D.BŞM.MHF. 17-35.

²⁰ BOA, D.BŞM.MHF. 27-38.

²¹ BOA, D.BŞM.MHF. 28-46. (Tutara kızkardeşi ile olan ortak hisse de dahildir.)

²² BOA, D.BŞM.MHF. 33-59.

Cebeci Başhalifesi Abdullah Ağa (1743) ²³	896.211	93.655
Maryolzâde Mustafa Paşa (1743) ²⁴	7.318.800	5.300
Mutbah-ı Amire Emini İbrahim Efendi (1746) ²⁵	3.154.045	179.770
Yahya Paşa (1757) ²⁶	4.262.870	43.840
Sabık Sadrazam Mehmed Paşa (1758) ²⁷	2.712.240	33.000
Hilmi Mustafa Paşa (1760) ²⁸	8.159.947	229.880
Selanik Valisi Şahin Ahmed Paşa (1763) ²⁹	1.050.989	13.630
Kâmil Ahmed Paşa ³⁰	10.027.097	873.130
Erzurum Valisi İbrahim Paşa (1765) ³¹	---	235.200
Rakka Valisi Şehsüvarzâde Mustafa Paşa (1762) ³²	2.830.767	143.420
Silahdar Abdullah Ağa (1773) ³³	2.559.554	14.666
Müneccimbaşı Halil Efendi ³⁴	1.682.488	128.270
Abdulhalim Efendi (1774) ³⁵	558.543	48.234
Halil Paşa (1775) ³⁶	--	179.230
Osman Paşa (1776) ³⁷	4.766.204	105.330
Kozan Maden Emini Abdurrahim Efendi (1780) ³⁸	299.177	16.145
Hacegândan Mevkufâtî Abdülkerim Efendi (1781) ³⁹	1.932.022	66.590
Şıkkı Sâni Defterdarı Hayri Efendi (1783) ⁴⁰	814.444	22.690
Özi Valisi Süleyman Paşa (1783) ⁴¹	2.491.560	8.520

-
- ²³ BOA, D.BŞM.MHF. 34-90.
²⁴ BOA, D.BŞM.MHF. 35-62.
²⁵ BOA, D.BŞM.MHF. 38-71.
²⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 45-34.
²⁷ BOA, D.BŞM.MHF. 46-28.
²⁸ BOA, D.BŞM.MHF. 47-17.
²⁹ BOA, D.BŞM.MHF. 48-55.
³⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12713.
³¹ BOA, D.BŞM.MHF. 50-37.
³² BOA, D.BŞM.MHF. 49-17.
³³ BOA, D.BŞM.MHF. 55-36.
³⁴ BOA, D.BŞM.MHF. 55-34.
³⁵ BOA, D.BŞM.MHF. 57-9.
³⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 57-63.
³⁷ BOA, D.BŞM.MHF. 59-27.
³⁸ BOA, D.BŞM.MHF. 65-65.
³⁹ BOA, D.BŞM.MHF. 67-22.
⁴⁰ BOA, D.BŞM.MHF. 70-19.
⁴¹ BOA, D.BŞM.MHF. 71-9.

Kapıcıbaşı Halil Ağa (1789) ⁴²	9.146.800	43.841
Fevzi Süleyman Paşa ⁴³	2.978.040	279.405

Kitapların kıymetli bir eşya olduğunu gösteren diğer bir durum, kişilerin kütüphanelerinde aynı kitaptan birden fazla bulunmasıdır. Aslı, tercümesi, musavver ve ciltli olup olmamasına göre kitaptan bir kaç tane olabiliyor ve bunların her biri ayrı fiyatlandırılıyordu, hatta *Şehnâme* gibi eserlerden çok fazla bile bulunabiliyordu.⁴⁴

Kitap sahipliğinin parasal güçle ilişkisi olsa da bu tablodan da anlaşılan herkes için geçerli olmamasıdır. Kitaba ehemmiyet vermeyenlerin milyon akçelik terekelerinde kitapların payı fazla yer tutmamaktaydı.⁴⁵ Bu durumda üst sınıflar için de kitap sahipliğinin bir derecede merak ve ilgiye bağlı olduğu anlaşılabilir. Aşağıda inceleneceği üzere bütün devlet adamları için kitap/çok kitap sahibi olmak herkes için sözkonusu değildi. Benzer gelir derecesine sahip kişiler içinde büyük kütüphane sahipleri yanında çok az kitabı olanlar hatta hiç kitabı olmayanlar bulunmaktaydı.

2-Devlet Adamlarının Kütüphaneleri ve Kitaplarının Akıbeti

Kitap sahipliğinde en ehemmiyetli husus kütüphanelerin büyüklüğü yani devlet adamlarının ne kadar kitaba sahip olduğudur. Osmanlı müverrihleri kitap fazlalığını göstermek için bazı sayılar vermişlerdir. *Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*'de Molla Fenârî'nin öldüğünde 10 bin cilt kitap bıraktığı,⁴⁶ *Peçevî Tarihi*'nde Rüstem Paşa'nın terekkesinden 5 bin cilt kitap çıktığı,⁴⁷ *Anonim Osmanlı Tarihi*'nde ise Rami Mehmed Paşa'nın bin cilt nefis ve nadir kitabı olduğu ve 1703 Edirne Vakası'nda çoğunun yağma edildiği

⁴² BOA, D.BŞM.MHF. 81-34, 81-61. (Sayının 60'ı, topluca yazılan mecmua, evrak-ı perişan ve risaleden oluşmaktadır.)

⁴³ BOA, D.BŞM.MHF. d. 13014.

⁴⁴ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12439, 12761. TSMA, d 9710.

⁴⁵ BOA, D.BŞM.MHF.d. 80-4, 80-17.

⁴⁶ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*, (haz. Muhammet Hekimeoğlu), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2019, 60.

⁴⁷ Sevda Gülakan, *Peçevî Tarihi (1b-20b)*, *Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maramara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2004, 46.

yazılıdır.⁴⁸ Rami Mehmed Paşa için verilen miktar aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere mümkündür. Rüstem Paşa'nın sahip olduğu sayı oldukça yüksek iken Molla Fenârî için bahsedilen sayı abartılı olmalıdır.

Ulema içerisinde varlıklı sayılabilecek ilim adamlarından Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin vakfettiği kitaplar ancak 3500 civarındaydı.⁴⁹ Yine bahsedileceği üzere Damat İbrahim Paşa gibi Osmanlı tarihinde servetiyle meşhur kişilerin vakfettiklerinin ilavesiyle bile yukarıda verilen sayılar mümkün değildi. Tespit edebildiğimiz en yüksek sayı ise 3256 ciltle darüssade ağası Moralı Beşir Ağa'ya aittir.⁵⁰ Ancak bu yüksek sayı tekti hatta tespitlere göre bunun yarısı seviyesine bile ulaşan yoktu. Moralı Beşir Ağa'dan önceki darüssade ağası Hacı Beşir Ağa da bağışlarıyla beraber 1000 cildi ancak geçebilmiştir.⁵¹ Bugün bilinen vakıf kütüphaneleri de aynı aileye ait devlet adamlarının bağışı⁵² veya satın alımıyla bir süre içinde oluşmuştu ki buralardaki cilt sayısı da birkaç bin değildi.⁵³

Üç yüz yılı kapsayacak şekilde oluşturduğumuz **Ek 2'deki Tablo 4'ten**, hemen her dereceden iki yüz yedi devlet adamının kitap sayısının birkaç taneden 1000 seviyesine vardığı görülmektedir. Fazla kitap sahipliği 200 cildin üzeri iken büyük kütüphane sayılma 400-500 cilt ve üstü idi. Tablodan anlaşılacağı üzere 100-500 arasında kitabı olanların sayısı elli dokuzdur. 500 cilt üzeri kitabı olan dokuz kişi iken 1000'dan fazla kitaba malik olanlar beş kişidir. Bunlardan 1084 cilt kitabı olan birisi 1730 isyanında öldürülen Kaptan Mustafa Paşa idi.⁵⁴

⁴⁸ *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116-1688-1704)*, (yayına hazırlayan Abdulkadir Özcan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, 247.

⁴⁹ İsmail Erünsal, *a.g.e.*, (2008), 177, 180.

⁵⁰ TSMA, D. 2217, 10524.

⁵¹ Jane Hathaway, *Beşir Ağa: Osmanlı Haremünün Baş Hadım Ağası*, (Türkçesi: Ahmet Fehmi Yıldırım), Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2021, 105 vd.

⁵² Mesela Fazıl Ahmed Paşa'nın kurduğu kütüphaneye aynı aileden Kandiye muhafızı Ahmed Paşa 1759 tarihinde kitaplar bağışlamıştı. BOA, C.MF. 166-8257.

⁵³ İsmail Erünsal, *a.g.e.* (2008), 171 vd., 217-18. Bazı sayılar için bkz. Vırgın Aksen, *Savaşta ve Barışta Bir osmnlı Devlet Adamı Ahmed Resmî Efendi (1700-1783)*, (çev. Önder Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, 34.

⁵⁴ Selim Karahasanoğlu, *A Tulip Age Legend: Consumer Behavior And Material Culture In The Ottoman Empire (1718-1730)*, Basılmamış Doktora Tezi, State University of New York at Binghamton, Binghamton, New York, 2009, 77.

Sayıların, müsadereye dayalı kayıtlardan elde edildiğinden bazı eksiklikleri ihtiva edebileceği ve bir kişinin kütüphanesini tam olarak göstermeyebileceğini ifade etmek gerekir. Terekelerin zaptı sürecinde, ailedekilerin veya maiyettekilerin sakladıkları, kâtiplerin ve kadıların beğendiklerine el koydukları olabiliyordu; yine bana hediye etti yahut sattı gibi iddialar çıkabiliyordu. 1747’de Elçi Mehmed Efendi’nin kitaplarından 5 cildi için Çorbacı Mustafa Ağa adlı bir kişi “bana sattı” iddiasında bulunmuştu.⁵⁵ 1752 yılında ölen Halep valisi Abdurrahman Paşa’nın terekesi zaptedilirken oğulları “eşyalarından bazıları bize aittir” diye iddiada bulunmuştu ki aralarından 42 cilt kitap da vardı. Bu iddia önce dinlenilmemiş, sonra el konulan kitaplar iade edilmişti.⁵⁶ Bunun gibi diğer bazı kayıtlarda da eşleri, oğulları veya diğer akrabalarının şahsi veya müşterek malı diye bırakılan eşyalar arasında kitaplar da vardır.⁵⁷ 1746 yılında azledilen sadrazam Hasan Paşa’nın kendisine ait 39 cilt müsadere edilmişken oğulları ve eşine ait diye 112 cilt kitabı bırakılmıştı.⁵⁸ Bunun yaygın bir mal ve dolayısıyla kitap kaçırma yolu olduğu anlaşılabilir. Terekeler zapt edilmeden alacaklıların müdahaleleri de⁵⁹ kitap kayıplarına sebep olabiliyordu.

Diğer taraftan incelenen kayıtlara bütün kitapların yazılmadığı, önce müsveddesinin hazırlanıp sonra temize çekildiği⁶⁰ veya evrakın eksik olduğu⁶¹ durumlar olabiliyordu. Bosna valisi iken 1757 yılında vefat eden Ahmed Paşa’nın metrukatı için üç evrak düzenlenmiştir ve hepsinde farklı sayı verilmiştir.⁶² Terekelerin kısmen satılıp kısmen el konulduğu durumlar

⁵⁵ BOA, D.BŞM.MHF. 38-61.

⁵⁶ BOA, D.BŞM.MHF.d.12606. Benzer bir iddia için bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d. 12860, s. 8-9; BOA, D.BŞM.MHF. 42-29.

⁵⁷ BOA, D.BŞM.MHF. 28-46, 34-18, 92-13.

⁵⁸ BOA, D.BŞM.d. 2916.

⁵⁹ BOA, D.BŞM.MHF. 72-28.

⁶⁰ Müsveddeye yazılıp sonra temize çekilmiş, kitapların farklı sayıda görüldüğü bazı terekelerin kayıtları için bkz. BOA, D.BŞM.MHF. 21-5, 25-37, 27-38, 38-71; TSMA, E, 27-38; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12579.

⁶¹ Mesela Osman Efendi’ye ait kitapların yazılı olduğu bu belgenin eksikliği aşikardır. BOA, C.BLD, 90-4479. Köprülüzâde Abdullah Paşa’nın kitaplarının yazılı olduğu belge de kopuktur ve kitaplarının tamamı tespit edilememiştir. BOA, D.BŞM.MHF. 27-39.

⁶² BOA, D.BŞM.MHF.d. 12675, 13707. 1730’da ölen darüssaade ağası yazıcısı Mustafa Efendi’nin terekesine ilişkin bir kayıтта 74 diğerinde 59 cilt kitap vardır. BOA,

da vardı. Bu durumda sadece saraya alınacak kitaplar kaydedilmekteydi.⁶³ Gence muhafızı iken 1729 yılında vefat eden Mustafa Paşa'nın malvarlığının bir kısmı bulunduğu yerde satılmış ve seçilen 22 cilt kitabın olduğu eşyaları merkeze götürülmüştür. Vazife mahallinde satılan eşyalarının içinde başka kitapların bulunması ihtimali de sözkonusudur.⁶⁴

Devlet adamlarının azledilme veya diğer bazı durumlarda mallarına el konulması oldukça yaygındı. Affedilmeleri sonrası yeniden kitap temin ediyorlardı. Bu da kütüphanelerinin baştan kurulması demekti. Ek 3'teki tabloda görülen devlet adamlarından bazılarının az kitap sahipliğinin sebebi budur. Mesela Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa 15 Temmuz 1735'te azledildiğinde 147 cilt kitabının da dahil olduğu eşyaları,⁶⁵ onun halefi Gürcü İsmail Paşa'nın 27 cilt kitabı müsadere edilmişti.⁶⁶ 1000'den fazla kitabı olan Reisülküttab Abdi Efendi de 1764'te ölmeden on yıl evvel azil ve sürgünle muhatap olmuş ve bazı kitaplarına el konulmuştu.⁶⁷ Orduyla cepheleyken azledilen Sadrazam Kethüda Hasan Paşa'nın 8 Şubat 1790'da el konulan eşyalarına 12 cilt kitap da dahildi.⁶⁸ Arifi Ahmed Paşa'nın 1731 yılında malvarlığına el konulup kısa sonra affedilmişti, ancak 1732'de öldürüldüğünde yine kitaplarının dahil olduğu malvarlığı müsadereye tabi tutulmuştu.⁶⁹ Erzurum valisi iken yeniçeriler ve ahaliyle arası bozulduğu için kaçan Mikdat Ahmed Paşa'nın yolda bir mahalde bıraktığı eşyaları yağmalanmıştı. Ayrıca onun Karahisari Şarkı'de bıraktığı eşyalar içinde de 16 cilt kitap vardı.⁷⁰

Maiyetlerinde bir kitapçı da bulundurabilen⁷¹ devlet adamlarından aşağıda bahsedileceği üzere özellikle beylerbeylerin/valilerin sık sık yer

D.BŞM.MHF. 21-3, 32-89. Benzer bir durum için bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d. 12435, 12441.

⁶³ TSMA, D. 1109, s. 256.

⁶⁴ BOA, D.BŞM.MHF. 19-30. BOA, AE.SAMD.III186-18039; BOA, C.ML.112-4891.

⁶⁵ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12449.

⁶⁶ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12459.

⁶⁷ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12624; BOA, AE.SMST.III.59-4332.

⁶⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12950.

⁶⁹ BOA, A.DVN.MHM.d. 124, hk. 906.

⁷⁰ BOA, D.BŞM.MHF. 65-6; BOA, C.DH. 324-16168.

⁷¹ Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, I, (hazırlayan Tahir Güngör), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, 257.

değiştirmesi sözkonusuydu ve bu durum diğer eşyaları gibi kitaplarını da farklı yerlerde tutmalarına sebebiyet verdi. Ölüm durumunda her bir yerdeki eşyalarına ayrı kayıt düzenleniyordu. Mesela 1696 yılında İzmir’de emekliyken vefat eden Bağdad valisi Hasan Paşa’nın yanında 9, Diyarbakır’da emaneten koyduğu eşyalar içinde 18 cilt kitabı vardı.⁷² Cephede ölen ölüm durumunda ise yanlarında mevcut kitaplara el konulup⁷³ diğer yerlerdeki kitaplar ayrı tespit ediliyordu. 1683 yılında Belgrad’da öldürülen Kara Mustafa Paşa’nın 34 kitabından cephede olanlarla İstanbul’da el konulanlar ayrı ayrı yazılmıştı.⁷⁴ Yine bu yıl Viyana kuşatmasında ölen Tımsıvar valisi Ahmed Paşa’nın yanında 10 cilt kitabı Tımsıvar’da 122, İstanbul’da 159 cilt kitabı tespit edilmişti.⁷⁵ 1789 yılında cephede vefat eden reisiülküttab Hayri Efendi’nin burada kaydedilen eşyaları içinde kitapları bulunuyorken daha sonra ortaya çıktığı belirtilen eşyalar arasında da kitaplar vardı.⁷⁶

Deprem ve yangın gibi afetlerin kitap birikimine tesiri de elbette vardı. Sık sık çıkan yangınlarda bütün eşyalarla beraber kitaplar da yok oluyordu.⁷⁷

Devlet adamlarının hayattayken kitaplarını sattıklarına ilişkin bir kayda rastlanmasa da vakfetmeleri oldukça yaygındır.⁷⁸ Hatta ömrünü kütüphane kurmaya adanmış kişiler çoktu.⁷⁹ Kitapların terekelere dahil edilmesine mâni olan bu tasarruf, şahsi kütüphanelerin büyüklüğüne de tesir ediyordu. Damat İbrahim Paşa, ölümünde (1730) sayılan tabloda verilen kitaplarından başka daha evvel 814 cilt,⁸⁰ İspanakçızâde Hafız Mustafa Paşa 1772 yılında Arapgir’de Hıfzıyye adını verdiği kütüphanesine

⁷² BOA, D.BŞM.MHF. 7-45, 7-64, 7-66.

⁷³ BOA, D.BŞM.MHF. 54-18.

⁷⁴ BOA, D.BŞM.MHF. 4-45, 4-59.

⁷⁵ BOA, D.BŞM.MHF. 3-73; 3-77; 3-78; 4-4; 4-11; 4-16; 4-27; 4-34; 4-36.

⁷⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 54-18, 83-49, 83-73.

⁷⁷ Kemalettin Kuzucu, *Bâbüâli Yanıyor Osmanlı Hükümet Merkezinde Yangın*, Timaş Yayınları, İstanbul 2025, 444 vd.

⁷⁸ 1768 yılında sabık yeniçeri ağası Hüseyin Ağa kıymetli kitaplarını Karaferye’deki Cami-i Atik’e vakfetmişti. BOA, AE.SMST.III, 15-953.

⁷⁹ Bu husus için bkz. İsmail Erünsal, *a.g.e.* (2008), Mustafa Güler, “Üsküdar’da Zülfikâr Efendi Bin Abdurrahman Vakfiyesi”, *II. Üsküdar Sempozyumu*, I. Cilt, 191-197.

⁸⁰ Selim Karahasanoğlu, *a.g.t.*, 76.

237 cilt kitabını vakfetmişti.⁸¹ 1752 yılında öldürülen Başbakanlık Hüseyin Efendi'nin Köstendil'de yaptırdığı medreseye vakfettikleri 107 ciltti.⁸² 1763 yılında vefat eden Ragıp Mehmed Paşa'nın kurduğu kütüphaneye vakfettiği 267 parça kitap, mecmua, risale ve divanı ölümünde henüz nakledilmemişti.⁸³

Vakfetme tek kitap için bile söz konusuydu. 1720 yılında vefat eden Ruznamçe-i Evvel Mehmed Bey'in varislerinin bildirmesi üzerine Medine'ye bağışlamak üzere yazdırdığı dört ciltlik *Buharî-i Şerif* satılacak kitaplar içinden çıkarılmıştı.⁸⁴

Kütüphane kurma bakımından şöhretli Şehit/Damat Ali Paşa'nın kitaplarının akibeti ise farklı bir tartışma mevzusudur. 1716 yılında cephede şehit olan Ali Paşa'nın bıraktığı kitaplar için farklı birkaç kayıt düzenlenmiştir. Cephedeyken yanında olan eşyalarının içinde 43 cilt kitap vardı.⁸⁵ İstanbul'da Defterdarburnu'ndaki yalısındaki kütühanede 428 cilt; sefere giderken İstanbul'da Şehzadebaşı camisi yanında kurduğu kütüphanede, **kitâb-ı mevkufesinden hariç mülkü olmak üzere** kadife kaplı sandığa koyduğu 10 cilt; **sefere gittikten sonra vakfının mütevellisinin vekili Hacı İbrahim'in iştira eylediği** kitaplar 5 cilt+90 cüz (coğrafya ve diğer hususlara dair); Sultan Selim Camisi'ne konulan 247 cilttir.⁸⁶ Bu kayıtlar bütün kitapları ihtiva etmiyordu ki fiyatlarının tespiti için düzenlenen belgelere göre hepsi 1492 ciltti. 26 Şubat 1719 tarihli kitapların isimlerinin yazıldığı belgeye göre, devlet görevlileri ve sahafların tespit ettiği fiyatlar üzerinden Ali Paşa'nın 1492 kitabı satılmıştır.⁸⁷ Satış işlemi gösteren diğer belgeler, 1492 cilt kitap ve risalenin isimleri ve fiyatlarını; alıcı olan nişancı, defterdar, diğer memurlar ve sahafların ne kadar ödeme yaptığını ihtiva etmektedir. Ayrıca içlerinde sadrazam Damat İbrahim Paşa'ya verilen ve satışa dahil edilmeyen kitapları gösteren bir kayıt da bulunmaktadır.⁸⁸

⁸¹ TSMA, E. 99-28.

⁸² BOA, D.BŞM.MHF. 41-49.

⁸³ TSMA, D. 6090, s. 2.

⁸⁴ BOA, D.BŞM.MHF. 16-5.

⁸⁵ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12395.

⁸⁶ BOA, İE, MHF. 1-105.

⁸⁷ BOA, D.BŞM.MHF. 15-5.

⁸⁸ BOA, D.BŞM.MHF. 15-11, 16-21.

Satışın Şehit/Damat Ali Paşa'nın ölümünden uzun süre yapılması ihtilafı alakalıdır. İhtilafın çözümü için yapılan işlemler, Osmanlı ilim zihniyetini tenkite varacak değerlendirmelere sebep olmuştur. Çünkü kitapların müsaderesi sırasında çıkan hukuki meseleyi çözmek için şeyhülislamın fetvasına başvurulmuştur. "Felsefe ve nücüm ve yalanlarla dolu felsefe ve tarih kitaplarının vakfa dahil edilemeyeceği" fetvası⁸⁹ üzerine kitaplara el konulmuştur. Adnan Adıvar fetvada geçen ifadeleri, "bu bize gösteriyor ki felsefe, astronomi hatta tarihe ait eserleri makbul ve muteber tutmak şöyle dursun onların umumi bir kütüphâneye vakfına bile razı olmayan zihniyet, XVII. asır iptidasında hala yaşıyordu" şeklinde yorumlamıştır.⁹⁰ Erünsal, bu iddianın geçersizliğini fetvanın ilgili kısmını esas alarak ortaya koymuştur. Yukarıda verdiğimiz kayıtları kullanamasa da isabetli olarak fetvanın istendiği hatt-ı hümayûndaki "henüz vakfeylemek üzere haber verdikleri üç cildde mestur kitaplar" ifadesinden Adıvar'ın fikrine varılamayacağını ve burada Ali Paşa'nın vakıflarının kastedilmediğini ifade etmiştir.⁹¹ Ancak Erünsal'ın da düşündüğü gibi kitaplara saray kütüphanesi için el konulmamıştı. Kitaplar satılmış ve gelir sağlanmıştır. Yukarıda verdiğimiz kayıtlarda görüldüğü üzere, şahsi olanlarıyla aynı yerde bulunan ve müteveli vekilinin satın aldığı ama henüz vakfa devredilmeyen kitaplar ihtilafın kaynağıdır. Hatt-ı hümayunda bahsedilenler bu kitaplardır. Tescilin tamamlanmadığı düşünülerek el konulmak istenmişti ancak itirazla karşılaşmıştı. İhtilafın çözülmesi uzun sürmüş ve nihayetinde fetvayla halledilmişti. Fetvanın kitap çeşitlerine dayanılarak verilmesi ve vakfedilmelerinin mümkün olamayacağını göstermesi barizce müdahale olduğunu gösterir. Kitapların vakfa ait olduğu iddiası çürütülemediğinden farklı bir yola başvurulmuştu ve daha önce rastlanmayan dini hassasiyet, bu kitaplara el koymak için kullanılmıştı.

Ek 3'teki tabloda verilen sayıları bahsedilen mazhurlarla beraber değerlendirmek gerekir. Bazıları için tam sayının tespit edilemediği muhtemel olsa da çok fazla kişiye ait verilerden ortaya çıkan durum, nihayetinde yukarıda sayılarla alakalı yapılan değerlendirmenin teyiti kabul edilebilir. Dolayısıyla çok/kitap sahibi olmak herkes için geçerli

⁸⁹ İsmail Erünsal, *a.g.e.* (2008), 190.

⁹⁰ Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Maarif Matbaası, İstanbul 1943, 139.

⁹¹ İsmail Erünsal, *a.g.e.* (2008), 190.

değildi. Vezirler ve beylerbeyileri dahil olmak üzere (muhtemelen el konulmadığından) hiçbir kitabı olmayan⁹² sadece Mushaf ve Enam'ı⁹³ yahut birkaç kitap veya risalesi bulunanlar vardı.⁹⁴ Ancak özellikle yüksek derecedeki devlet adamlarının az veya çok kitabı bulunmaktaydı. Özellikle darüssaade ağalarının kitapları fazla idi. Darüssaade ağası gibi saray ağalarının bu hususta önde olmalarının ehemmiyetli bir sebebi vardı ki el konulan kitapların bir kısmını onlara hediye edilmesiydi.⁹⁵ Kitaplarının fazlalığıyla dikkat çeken 1728 yılında ölen Ali Efendi'nin görevi hazine kethüdalığıydı. Hatta kendisi terekelerin zabtında bile görevlendirilmişti.⁹⁶ Erzurum gümrük emini Mehmed Sunullah Ağa ve Şehremini Osman Efendi gibi derece olarak daha düşük olanların daha fazla kitabı vardı. Bunları ayırt eden vasıf ise hacedân yani kalemiyeden olmalarıydı. Vali-vezirlik makamına da ulaşan bu kesimden tablodan görüleceği üzere reisülküttab ve defterdar gibi kalemiyeden yükselenler, kitap sahipliğinde öndeydiler. Mesela Revan muhafızı iken vefat eden kitaplarının çoğu İstanbul'da bir kısmı yanında olan Defterdar İzzet Ali Paşa'nın⁹⁷ kütüphanesi ortalamanın çok üzerindeyken kendi kâtibi Hasan Çelebi ise mevzuları itibarıyla az çıkan kitaplara sahipti.⁹⁸ Reisülküttabların meslekleri ise, kütüphane büyüklüğüne barizce yansımıştır. Tabii onlara üstünlük sağlayan durum genellikle payitahtta görev yapmalarıydı. Beylerbeyileri ve valiler, çok farklı yerlerde görev yaptıklarından nakliye gibi bir sıkıntıları vardı. Bu yüzden kitaplarını görev yerlerinde değil İstanbul'da, eski görev yaptıkları yerlerde veya çiftlik gibi sürekli şekilde ikamet ettikleri yerlerde burada

⁹² BOA, D.BŞM.MHF. 66-20, 93-25.

⁹³ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12998; BOA, D.BŞM.MHF.11-3, 40-88, 76-54, 77-16.

⁹⁴ Mesela 1779 haziran tarihli kayda göre Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa'nın Mushaf ve enam dışında 6 risalesi vardı. BOA, D.BŞM.MHF. 63-59. Diğer bazı kayıtlar için bkz. TSMA, D. 2315, s. 22, 37; BOA, D.BŞM.MHF. 19-29, 65-27, 65-58; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12983, 13671, 13703.

⁹⁵ 1756'da sadrazam Yirmisekizâde Mehmed Paşa'nın el konulan kitaplarından 50 cilt, darüssaade ağasına hediye edilmiştir. TSMA, D. 1109, s. 42.

⁹⁶ BOA, D.BŞM.MHF.d. 19-24 (sayıya onlarca parça "kıta" olarak kaydedilenler dahil değildir.)

⁹⁷ Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli, 1131-1141/1722-1729*, (haz. Abdulkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer), Klasik Yayınları, İstanbul 2013, III, 1485.

⁹⁸ BOA, D.BŞM.MHF. 27-3.

tutuyorlardı.⁹⁹ Merkezdekilerin bir göreve gittiğinde muhafazaları için hususi yerlere bırakılması durumları da söz konusuydu.¹⁰⁰ Bu durum, el konulmalarda her yerdeki kitaplar için farklı defterler tutulmasından da görülebiliyor.¹⁰¹

Devlet adamlarının el konulan kitapların akıbetleri farklıydı. Kitapların tamamı sultanın hazinesine dahil edilmekte yahut bir kısmı hazineye alınıp diğer kısmı satılmaktaydı.¹⁰² Mart 1603 yılında Tırnakçı Hasan Paşa'nın terekesindeki kitapları gören sultan *Ahter-i Kebir* ve bunun dışında 39 kitabı almıştı.¹⁰³ 1683 yılında Tımışvar valisi iken ölen Ahmed Paşa'nın 4 tarihi kitabı,¹⁰⁴ 1693 yılında ise sadaret kaymakamı olan Hüseyin Paşa'nın bir Mushaf'ı ve Türkçe tefsiri sultan için seçilmişti.¹⁰⁵ III. Mustafa, Ragıp Paşa'nın el konulan kitapları içinden çıkmayan Nücûma ilişkin meşhur bir kitabın araştırılmasını ve mutlaka bulunmasını emretmişti.¹⁰⁶ 1735 yılından Hekimoğlu Ali Paşa'nın kitaplarından 31 cilt, Defterdar İzzet Ali Paşa'nın kitaplarından 19 cilt kitabı hazineye alınmıştı.¹⁰⁷

Kitaplar İstanbul'da başta sahaflar olmak üzere devlet görevlileri, ulemaya ve diğer taliplilere satılıyordu.¹⁰⁸ Taşrada da terekelerle beraber el konulan kitaplar satılıyordu.¹⁰⁹ Ancak bazen eşyalarla beraber kitapların da İstanbul'a getirilmesi istenmiştir. 1699 yılında Erzurum valisi iken vefat

⁹⁹ Misal için bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d. 13240.

¹⁰⁰ TSMA, D. 2542, s. 6-7.

¹⁰¹ BOA, D.BŞM, D. 40852.

¹⁰² Surre emini iken vefat eden Bozoklu Mustafa Paşazâde Hüseyin Bey'in el konulan terekesinin içindeki 27 kitabın enderun-ı hümayun hazinesine alındığını gösteren kayıt için bkz. TSMA, E. 1128-21.

¹⁰³ TSMA, D. 2314.

¹⁰⁴ BOA, D.BŞM.MHF. 4-4.

¹⁰⁵ TSMA, E. 810-39. 26 Ocak 1684'te ölen Defterdar Ahmed Paşa'nın terekesinden enderun hazinesi için seçilen eşyalar içinde iki tarih kitabı vardır. BOA, D.BŞM.MHF. 4-43.

¹⁰⁶ TSMA, E. 531-28; 790-25.

¹⁰⁷ TSMA, D. 1113, s. 185, 188, 189.

¹⁰⁸ BOA, MAD.d. 18427; BOA, AE.SAMD.III 186-18039; BOA, C.ML.112-4981.

¹⁰⁹ Ölen müteferrika Rüstem'in kitapları bahasından satılmadığından dolayı 30 Ocak 1606'da Vidin müfettişi ikaz edilmişti. BOA, A.DVNSMFM.d. 77, hk. 622. 1815'te ölen Mehmed Emin Paşa'nın kitapları Erzurum'da satılmıştı. BOA, D.BŞM.MHF.d. 13247.

eden Dursun Mehmed Paşa'nın muhalefatındaki birkaç cilt kitap satılırken bir Mushaf merkeze götürülmüştür.¹¹⁰ 1731 yılında Kirmanşah muhafızı Hasan Paşa'nın terekesinin büyük bir kısmı satılmışken seçilen bazı eşyalarıyla beraber bütün kitapları İstanbul'a istenmiştir.¹¹¹ 1765 yılında ise Erzurum valisi İbrahim Paşa'nın kitapları önce Erzurumda satılması emredilmiş, sonra kitapları ve kürkleri İstanbul'a istenmiştir.¹¹² İstanbul'a istenmesinin bir sebebi kitapların daha yüksek fiyata satılmasıydı.¹¹³

Kitapların satılması veya hazineye alınmasında dönemler itibariyle ve kişiler bakımından fark olsa da iki maksatla yapılmaktaydı. Bunlar kitap sahiplerinin hazineye borcunun kapatılması¹¹⁴ ve savaş gibi sıkıntı çekilen dönemlerde gelir sağlanmasıydı.¹¹⁵ I. Mahmud döneminde satışlar fazla değildi, kitaplar daha çok saraya alınmıştı.¹¹⁶

Saraya alınan ve aynularından çok fazla olan kitaplar yeniden dışarıya çıkarılabiliyordu. Kitaplar sultanın imam-müezzinlerine, müderrislere veya devlet görevlilerine hediye edilmekte,¹¹⁷ çeşitli yerlerde kurulan

¹¹⁰ BOA, TT.d. 857.

¹¹¹ BOA, D.BŞM.MHF. 20-50.

¹¹² BOA, D.BŞM.MHF. 50-37.

¹¹³ BOA, HAT. 22-1041; BOA, D.BŞM.MHF.d. 13303.

¹¹⁴ Cidde valisi iken vefat eden Halil Paşa'nın üç sandık kitabının hazineye olan borcu için satılıp parasının gönderilmesi 24 Nisan 1775 tarihinde istenmiştir. BOA, C.SM. 117-5794.

¹¹⁵ TSMA, D. 2358.

¹¹⁶ TSMA, D. 10524.

¹¹⁷ TSMA, D. 2402, vr. 2b; TSMA, D. 1113, vrk. 30, 62, 188. Mesela sadrazam Ahmed Paşa'ya I. Mahmud, Mart 1756'da içinde tarih kitaplarının olduğu 18 cilt hediye etmiştir. TSMA, D. 1109, s. 27.

kütüphanelere,¹¹⁸ mescit ve camilere bağışlanabilmekteydi.¹¹⁹ Yine Enderun'dan çıkanlara Mushaf hediye edilmesi gibi gelenekler vardı.¹²⁰ Yenileri ve daha kıymetlileri geldikçe seçilip piyasaya satılmaları da mümkündü.¹²¹

Toplanan kitapların bir faydası daha vardı ki nüshaları kaybolanlar için yeniden üretilme imkânı sağlıyordu. Mesela Derviş Mehmed adlı bir kişi, daha önce hazineye konulan ve nüshası kalmayan *Defterü'l-Esmâ* isimli kitabın çoğaltılmasına müsaade edilmesini padişahattan istemişti.¹²² 1726 yılında *Aynî Târîhi* tercüme ettirileceği zaman mevcut tam tek nüshasının Selim Han zamanından kalma olduğu anlaşılmıştı.¹²³

3-Devlet Adamlarının Tarih Merakı ve Sahip Oldukları Tarih Kitaplarının Yaygınlığı

Yukarıda büyüklükleri incelenen kütüphanelere göre Osmanlı devlet adamları edebiyat, tarih, din, tabiiyat, tıp gibi hemen her alana ait kitaplara sahipti. Genel durumda İslamî ilimler, tasavvuf, edebiyat ve tarih kitapları daha fazla iken bunların içinde İslami eserler ve edebiyat daha ağır basmaktaydı.¹²⁴ Mesela hazine kethüdası Ali Efendi'nin (1728) 1200'den fazla eserinin tamamına yakını¹²⁵ ve Kabakulak İbrahim Paşa'nın (1743)

¹¹⁸ Medrese-i Hakaniye'ye verilmek üzere padişah emriyle müderrislere verilen İslamî ilimlere ait 55 kitabın listesi için bkz. TSMA, E, 546-40. 1743 yılında I. Mahmud tarafından Belgrad'da kurulan kütüphaneye nefis kitaplar vakfedilmiştir. BOA, C.MF.155-7730. Yine aynı sultanın Fatih'te kurduğu kütüphaneye vakfettiği kitapların defteri için bkz. BOA, EV.d. 45208. II. Mahmud devrinde Medine'de kurulan kütüphaneye aktarılan kitapların defteri için bkz. TSMA, E, 551-5. 1829 yılında Kıbrıs'ta kurulan kütüphaneye II. Mahmud üç sandık dolusu nefis kitaplar göndermişti. *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, Yeni Yazıya Aktaran, Yücel Demirel-Tamer Erdoğan, Tarih Vakfı Yayınları-Yapı Kredi Yayınları, II-III, 425. Ayrıca bkz. TSMA, D. 1109, s. 46; İsmail Erünsal, *a.g.e.* (2008), 185.

¹¹⁹ TSMA, E, 381-34.

¹²⁰ TSMA, D. 3261.

¹²¹ BOA, MAD.d. 18427, s. 16; TSMA, D. 2274.

¹²² TSMA, E.303-71 (Üzerinde tarih olmayan evrak arşiv sisteminde 29.12.1100 olarak tarihlendirilmiştir).

¹²³ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1484-85.

¹²⁴ TSMA, D. 9710; BOA, D.BŞM, D. 40852; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12835. 2906.

¹²⁵ BOA, D.BŞM.MHF.d. 19-24 (Onlarcası "kıt'a" olarak yazılanlar dahil değildir).

eserlerinin çoğu dini ve tasavvufi eserlerdi.¹²⁶ Musahib Mustafa Paşa'nın kitapları arasında tarih eserleri birkaç cilt iken ağırlık İslamî ilimlerdeydi.¹²⁷ Silahdar Mustafa Paşa'nın (1763) kütüphanesini birkaç istisna dışında dini eserler teşkil etmekteydi ve içlerinde hiç tarih eseri yoktu.¹²⁸ Çankırı mütesellimi Selim Paşa'nın fıkıh kitapları,¹²⁹ Ispanakçızâde Hafız Mustafa Paşa'nın ise fetvaları fazla idi.¹³⁰

Kütüphanelerde lügatların fazlalığı dikkat çekmektedir. Mesela Pir Mustafa Paşa'nın birisi basma Vankulu olmak üzere lügatları çoktu.¹³¹ Üveys Paşa'da olduğu gibi¹³² hayvanlar ve bitkiler alemine ilişkin kitaplar mevcutken bu konuları da kapsayan ansiklopedik bir eser olan *Acâ'ibü'l-Mahlûkât* dikkat çekici şekilde yaygındı. Tıp ve şifa kitapları dışında insan görünümüne ilişkin *Kıyafetnâme* çok fazla kişide bulunmaktaydı.¹³³ Yine fal kitabına sahip olanlara da rastlanmaktadır.¹³⁴ 1739 yılında vefat eden Şehremini Osman Efendi'nin ise İncil ve Tevrat tercümelemleri vardı.¹³⁵ Bazı kişilerin kütüphanelerinde *esâmî-i kitap* adıyla görünen kitap/mecmua¹³⁶ Katip Çelebi'nin *Keşfü'z-Zünûn adlı* eserinin isim yazılmamış nüshasıydı.¹³⁷

Çok fazla farklı alana ait kitap sahipliğinin bazı sebepleri, makalenin sonuç bölümünde ele alınacaktır. Bu kısımda esasen tarih merakı ve sahip olunan tarih kitapları sayısı ve bunların yaygınlık dereceleri incelenecektir.

¹²⁶ T SMA, D. 23, s. 5, 7.

¹²⁷ T SMA, D. 26, s. 37-38.

¹²⁸ T SMA, D. 4801.

¹²⁹ T SMA, D. 23, s. 87.

¹³⁰ T SMA, E. 99-28.

¹³¹ T SME, 23, s. 81.

¹³² T SMA, D. 4872.

¹³³ BOA, D.BŞM.MHF.d.12606; BOA, D.BŞM.MHF.27-3; Uysal Dıvrak, "XVII. Yüzyılda Elit Bir Ağa: Hazine Kethüdası Ali Ağa ve Serveti", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos 2021, Sayı: 53, 81.

¹³⁴ BOA, İE.MHF. 1-85.

¹³⁵ BOA, C.BLD. 90-4479.

¹³⁶ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12675, s. 2; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12650; T SMA, D. 6090, s. 2; BOA, D.BŞM.MHF. 15-5; 27-38.

¹³⁷ *Keşfü'z-Zünûn*, Kâmil Ahmed Paşa'nın kitaplarında *esâmî-i kitap* olarak geçmektedir. BOA, D.BŞM.MHF.d.12713. BOA, D.BŞM.MHF.49-13'te hem *Keşfü'z-Zünûn* hem de *esâmî-i kitap* yazılıdır.

Osmanlı sultanları İslam tarihini, mazideki devletleri ve kahramanları, babaları-dedelerinin devirlerini bilmeye meraklıydılar. *Vekâyi'-nâme* sahibi Abdurrahman Abdi Paşa gibi kitap okuyucularının verdiği¹³⁸ malumat yanında kütüphanelerden istenen kitaplara ilişkin kayıtlardan bunu görebiliyoruz: I. Ahmed'e okunmak üzere Temmuz-Ağustos 1604 tarihinde kütüphaneden *Târîhi-i Sultan Selim* istenmişti,¹³⁹ VI. Mehmed'in Edirne'de bulunduğu Aralık 1675 tarihinde okunmak için İstanbul'dan Arapça, Farsça ve Türkçe tarih kitapları getirtilmişti¹⁴⁰ ve yine IV. Mehmed *Tabakâtü'l-Memâlik*'in bir hususi nüshasının teminini istemişti.¹⁴¹

Sultanların tarih eğitimi şehzadeliklerinden başlamaktaydı. 16. yüzyılın başına ait bir kayıta şehzadeye okutturulması tavsiye edilen kitaplar içinde *İskendernâme*, *Şehnâme*, *Taberî Târîhi*, *Fütûhu's-Şam* gibi eserler bulunmaktaydı.¹⁴²

Devlet adamlarının ilmi veya basit şekilde bilgi edinmek maksadıyla tarihle ilgilenmeleri tahmin edilebilir. Tarihçi Peçevî'nin (1632 yılı vakalarından bahsederken) aktardığına göre vezir Musa Paşa peygamberler tarihi, sultanların fetihleri ve savaşlarını her gün okumaktaydı.¹⁴³ Hangi konunun ilgilerini çektiğini az kitap sahipliğinden de anlayabiliriz. 1688 yılında vefat eden Erzurum valisi Şahin Mustafa Paşa'nın terekesinde sadece *Peçevî Târîhi*,¹⁴⁴ 1736 yılında ölen Diyarbakır valisi Mustafa Paşa'da eksik bir *Hoca Târîhi* vardı.¹⁴⁵ 1697'de Zenta muharebesinde şehit olan Elmas Mehmed Paşa'nın ordudaki kitapları içinde birkaç dini kitapla beraber *Künhü'l-Ahbâr* bulunmaktaydı.¹⁴⁶ Halep Muhassılı Hamza Ağa'nın (1746) ismi yazılan tek tarih kitabı *Ahbârü'd-Devlet*'ti.¹⁴⁷ Galata voyvodası

¹³⁸ Abdurrahman Abdi Paşa *Vekâyi'-nâmesi*, (haz. Fahri Ç. Derin), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008, 191-237, 252.

¹³⁹ T SMA, E. 381-34.

¹⁴⁰ T SMA, E. 782-28.

¹⁴¹ T SMA, E. 527-75. 8 Haziran 1687 günü Şeyhülislamın verdiği ziyafette padişaha hediye ettiği üç kitabın birisi bahriyeye ilişkinci diğer ikisi *İskendernâme* idi. T SMA, D. 14, s. 59.

¹⁴² T SMA, E. 968-35.

¹⁴³ İbrahim Peçevî, *Târîhi-i Peçevî*, II, Matbaay-i Amire, İstanbul 1886, 434.

¹⁴⁴ BOA, C.DH, 188-9358.

¹⁴⁵ BOA, D.BŞM.MHF. 27-130.

¹⁴⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 9-12.

¹⁴⁷ BOA, D.BŞM.MHF.d. 38-25.

Benlizâde Ali Ağa'nın tek kitabı *Nişancı Târîhi* iken¹⁴⁸ Drama Nazırı İbrahim Halil Ağa'nın *Enam* ve *Mushaf* dışındaki kitapları *Cihânnümâ* ve *Siyer-i Nebi* idi.¹⁴⁹ Padişah 19 Ocak 1694 günü tarih kitapları olan *Hoca Târîhi*, *Gülşen-i Tevârih*, *Naşihatü'l-Mülûk* ve *Künhü'l-Ahbâr*'ı Kaymakam Osmam Paşa'ya hediye etmişti.¹⁵⁰

Tarih bilmenin devlet adamlarının vazifeleriyle alakası vardı. Onlar hem asker hem de idareci olarak çok yönlü vasıftaydılar. Beyler-valiler görev yaptıkları muhitleri bilmek, kendilerinden evvel görev yapanları tanımak ve hatta tanıtmak isteyebiliyorlardı. Mısır beylerbeyi iken ölen Üveys Paşa'nın¹⁵¹ ve Mısır'da valilik yapan Hızır Paşa'nın kitapları içinde bu muhit üzerine yazılmış kitaplar vardı.¹⁵² Mısır'da görev yapan sadrazam Kabakulak İbrahim Paşa *Târîh-i Hitatü'l Makrîzî* adlı Mısır coğrafyasına ilişkin esere sahipti.¹⁵³ 1180/1766-67'de vefat eden Bağdad valisi Ali Paşa kütüphanesinde *Târîh-i Firişte* ve *Matla-ı Sa'deyn ve Mecma-ı Bahreyn* (Farsça) gibi o muhitlerle alakalı eserleri vardı.¹⁵⁴ Cidde valisi Halil Paşa'nın Osmanlı müverrihlerine ait tarih kitabı yokken Hind tarihi ile alakalı Arapça kitabı vardı.¹⁵⁵

Beylerbeyileri ve vezirler asker olarak her an bir sefere görevlendirilebilirler, serasker veya başbuğ tayin edilebilirlerdi. Bu durumda onlar sefer bilgisi edinmeye ve tecrübeleri öğrenmeye ihtiyaç duymaktaydılar. Bir sefer sırasında hangi muhitten gidildiği, nereye köprü kurulduğu, hangi mevsimde ne olduğu bilgileri kroniklerden ve özellikle ordu katiplerince yazılmış sefer ruznamçeleri gibi eserlerden bilinebiliyordu. Sultanlar dışında Özdemiroğlu Osman Paşa, Koca Sinan Paşa, Köprülü Ahmed Paşa, Topal Osman Paşa gibi meşhur serdar-seraskerler kendilerini methetme maksadını da taşıyan bu tür eserlerin

¹⁴⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d. 80-4.

¹⁴⁹ BOA, D.BŞM.MHF. 80-17.

¹⁵⁰ TSMA, D. 2352, s. 2.

¹⁵¹ İlhan Gök, "III. Murad'ın Devlet Adamlarından Kara Üveys Paşa'nın Hayatı Ve Muhallefatı (1591)", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, sy. 4 (Aralık 2022), 53-81.

¹⁵² TSMA, D. 2542.

¹⁵³ TSMA, D. 23, s. 6; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12547.

¹⁵⁴ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13678.

¹⁵⁵ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12817.

üretilmesini sağlamışlardı. Tarih eserlerinden harp tekniği bakımından da istifadeleri sözkonusuydu. Ahmedî'nin *Gazâvatnâme*'sinde aktarıldığına göre Kosova Savaşı sırasında ordunun düşmana karşı hat oluşturması tartışıldığında develer, öne yerleştirilmek istenmişti. Ancak Evrenuz Bey İskender'in Hintlilerle savaşı sırasında fillerin ürküp Hint askerini tarumar etmesini misal verip develerin düşman atlarından ürküp aynı duruma sebep olacağına dikkat çekmişti.¹⁵⁶ 1683 yılında ölen tımsıvar valisi Ahmed Paşa'nın kitapları içinde ise *Tertîb-i Süfûf-i 'Asâkîr* adlı bir kitap vardı.¹⁵⁷

Geçmişteki kahramanları ve büyük fatihleri tanıma, Osmanlı sultanlarından öte serdarlarını da bir nevi onlarla rekabete sevk etmiştir. Fütühatçı anlayışın hakim olduğu bu büyük devletin vezir ve beylerbeyileri gibi temsilcileri, kendilerini büyük kahramanlar sınıfına sokacak hedefler peşinde koşabilmişlerdi. 171 cilt kitabından sadece bir kaç tarih kitabı olan Hacı Ahmet Paşa (öl. 1753)¹⁵⁸ gibiler sözkonusu olsa da sadrazamların bazılarının kitaplarından seçiyelerini ve bunun dönemlerine yansımaları anlayabiliyoruz. Fetih-harp taraftarlığıyla bilinen Osmanlı sadrazamlarından Koca Sinan Paşa'nın kitapları içinde geçmiş dönem devletlerine ve kahramanlarına, cihada ait oldukça fazla kitap vardı.¹⁵⁹ Viyana'yı 1683'te ikinci defa kuşatan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın öldürüldüğü zaman yanında tarih, cihad ve denizcilikle alakalı kitapları bulunmaktaydı. *Şehnâme* ve *İskendernâmeleri* ise oldukça fazla idi.¹⁶⁰ Lale devrinin meşhur sadrazamı Damat İbrahim Paşa'nın kütüphanesinin neredeyse üçte biri tarih kitabı idi. Şehid Ali Paşa'nın özellikle tarih kitaplarının 17 cildini alan İbrahim Paşa, *Habîbü's-Siyer* ve *Aynı Târîhi*'nin tercümelerini de yaptırmıştır. Biri *Coğrafya-i Cedîd* adında 7 adet coğrafya kitabı, 23 adet haritası vardı.¹⁶¹ Yine *Târîh-i Yemen* ve *Târîh-i Tebriz* gibi tarihler, *Târîh-i Cengiz der zikr-i Moğol-Kıpçak*, sultanların fetihlerini anlatan kitaplar ile başka kütüphanelerde görülmeyen *Silahşörnâme* kütüphanesinde

¹⁵⁶ Halil İnalçık, *Osmanistik Bilimine Katkılar*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2021, 335.

¹⁵⁷ BOA, D.BŞM.MHF. 4-16; 4-27.

¹⁵⁸ TSMA, E. 225-28.

¹⁵⁹ TSMA, E. 544-7.

¹⁶⁰ TSMA, D. 26, s. 23; BOA, D.BŞM.MHF. 4-45, 4-59. Onun 1757'de ölen torunu Mehmed Paşa'nın da 124 ciltlik kütüphanesinin çoğunu Osmanlı müverrihlerinin tarih eserleri teşkil etmekteydi. BOA, D.BŞM.MHF. 46-3.

¹⁶¹ TSMA, D. 2210.

bulunmaktaydı.¹⁶² 1743 yılında vefat eden, büyük muvaffakiyetler kazanılan 1736-39 harpleri sırasında sadrazam olan İvaz Mehmed Paşa'nın 21 cilt kitabının çoğusu basma ve yazma tarih kitabı idi. *Muharrir Ahmed Efendi Târîhi* adlı bir kitap vardı ki (Göynüklü Ahmed Efendi'nin eserinin o tarihe kadar yazılan kısmı olabilir) bu esere başka kimsede rastlanmamıştır.¹⁶³ 1790 yılında vefat eden, kalyonculuğuyla meşhur sadrazam Cezayirli Hasan Paşa'nın kitapları tam kariyerini yansıtır şekildedir. Bunlar Barbaros Hayrettin Paşa'ya ait iki kitap, *Tuhfetü'l-Kibar*, *Cezayir Târîhi*, *Mısır Târîhi* ve *Türkçe tarihler* idi.¹⁶⁴

Tarih merakı sadece okuma bakımından gelişmemiştir. Osmanlı tarih eserlerinin ekseriyetinin beylerbeyi-vezir, ocak katipleri gibi bürokratlar veya askerler tarafından yazıldığı düşünüldüğünde ilginin ehemmiyeti görülebilir.¹⁶⁵ Eser üretme, tarih kitabı yazdırtma ve kendi adlarına kitap hazırlatma bakımından da sözkonusuydu. Hatta bazıları bunu yine kahraman görünme sevdasıyla yapmaktaydı. Mesela *Medh-i Üveys Paşa* adlı kitap Üveys Paşa'nın terekesindedir.¹⁶⁶ Koca Sinan Paşa'nın da Yemen fethiyle alakalı kendi serdarlığını anlatan kitabı vardı. *Târîh-i Gülşen-i Hülefâ* 1688 yılında Bağdad Valisi Ömer Paşa'nın himayeleriyle Nazmîzâde Murtaza Efendi tarafından yazılmıştır.¹⁶⁷

Genel duruma bakıldığında onlarca hatta yüzlerce ciltten oluşan kütüphanelerinde hiç tarih kitabı olmayan¹⁶⁸ yahut birkaç tarih kitabı bulunanlar¹⁶⁹ dışında çok fazlasına sahipler de vardı. Bosna valisi Ahmed Paşa, hemen bütün Osmanlı müverrihlerine ait kitaplar yanında *Çin u Maçin*, *Târîh-i Acem*, *Osman Paşa Târîhi*, *Azmî Târîhi* gibi yine tek kişide

¹⁶² TSMA, D. 2211.

¹⁶³ TSMA, E. 225-15.

¹⁶⁴ BOA, D.BŞM.MHF. 87-76.

¹⁶⁵ Bu hususta genel bilgi için bkz. Bekir Kütükoğlu, *Vekayi' nüvis Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1994; Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2022; Necdet Öztürk-Murat Yıldız, *İmparatorluk Tarihinin Kalemlî Muhafızları Osmanlı Tarihçileri Ahmedî'den Ahmed Refik'e*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013.

¹⁶⁶ TSMA, D. 4872.

¹⁶⁷ Tahsin Özcan, "Nazmîzâde Murtaza Efendi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32. cilt, 461.

¹⁶⁸ BOA, D.BŞM.MHF. 25-20, 40-88, 67-17; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12831, 13069.

¹⁶⁹ BOA, D.BŞM.MHF. 27-111, 50-37, 87-133. BOA, D.BŞM.MHF.d. 12763; 12782.

görülen eserleri toplamıştı.¹⁷⁰ 1756'da vefat eden Ohri mutasarrıfı Mustafa Paşa'nın¹⁷¹ ve 1757 yılında vefat eden Yeğen Ali Paşa'nın hem İslam hem Osmanlı tarihine ilişkin kitapları kütüphanesinin yarısını teşkil etmekteydi.¹⁷² 1783'te ölen yeniçeri ağası Süleyman Ağa'nın kütüphanesinde tarih kitapları fazlaydı.¹⁷³ 1764'te Mısır valisi Ahmed Paşa'nın terekesindeki 26 cilt kitabı içinde tarih olanlar ağırlık teşkil etmekteyken tanınırlılığı olan bütün Osmanlı tarihleri bulunmaktaydı.¹⁷⁴ Aynı durum 1783'te vefat eden ve 19 cilt kitabı olan Süleyman Paşa için de geçerliydi.¹⁷⁵ Çelik Mehmed Paşa'nın az sayıdaki kitaplarının tamamına yakını tarihti.¹⁷⁶ Münecimbaşı Halil Efendi'nin de oldukça fazla tarih kitabı vardı.¹⁷⁷ Ancak Nizâm-ı Cedîd devrinin mühim şahsiyetlerinden Musa ve Ramiz paşaların kütüphanelerinde ise tarih kitabı fazla yoktu.¹⁷⁸

Kitap sahipliği hususunda klasik dönem sonrasında diploması işlerinde de görev alan ehl-i kalem/hacegân sınıfı, yukarıda gösterildiği üzere öndeydi. Bunların kütüphanelerindeki tarih kitabı nispeti de yüksekti.¹⁷⁹ 1183/1769'da vefat eden Rakım Mehmed Paşa'nın 180 kitabının içinde meşhur İslam ve Osmanlı tarihçilerinin eserlerinin neredeyse tamamı mevcuttu.¹⁸⁰ 1782'de vefat eden Surre Emîni Mehmed Tahir Ağa'nın 23 kitabının yarısı tarihe ilişkindi.¹⁸¹ Hayri Bey'in¹⁸² ve hacegândan yükselip Revan muhafızıyken vefat eden katiplikte pîr kabul edilen Defterdar İzzet Ali Paşa'nın¹⁸³ kitapları içinde başka kimsede görülmeyen çok tarih kitabı vardı.

¹⁷⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12675.

¹⁷¹ BOA, D.BŞM.MHF. 44-29.

¹⁷² BOA, D.BŞM.MHF.d. 12669.

¹⁷³ BOA, D.BŞM.MHF.d.12889.

¹⁷⁴ TSMA, D. 8014.

¹⁷⁵ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12889; BOA, D.BŞM.MHF. 71-9.

¹⁷⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 50-59.

¹⁷⁷ BOA, D.BŞM.MHF. 55-34.

¹⁷⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13168, s. 11, 14.

¹⁷⁹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12385, 12607, 12892, 13014. BOA, D.BŞM.MHF. 17-14, 57-9.

¹⁸⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12761.

¹⁸¹ BOA, D.BŞM.MHF. 69-16.

¹⁸² BOA, D.BŞM.MHF.d.12947.

¹⁸³ BOA, D.BŞM.MHF. 27-38; *Hâkim Efendi Tarihi*, I, 785.

Ferdi olarak tarihe ilgiden bahsettikten sonra sonra genel durumda hangi konuları ihtiva eden tarih kitaplarının rağbet gördüğü üzerinde duralım. Bunu için yaklaşık üç yüz kişinin kütüphanesinden istifade ile tarih kitaplarının yaygınlık derecelerini gösterir bir **Tablo 5 (Ek 3)** oluşturuldu. Kullandığımız kayıtlarda kitaplar kısa ve yaygın adlarıyla yazılıdır. Kitaplar tabloda bu adlarla verildi. Aynı kitapların çok farklı adları da kullanılmıştır¹⁸⁴ki bunlar da gösterildi. Kısa adların kullanılması elbette tasnifte zorluk çıkardı. Mesela Ramazanzâde Mehmed Çelebi'nin *Nişancı Târîhi* olarak bilinen eseri bir belgede Nişancı Celalzâde'nin *Tabakatül Memâlik*'i olarak kaydedilmiştir.¹⁸⁵ Kitap künyesi tespitinde zorluğa düşülmesine *Târîh-i Timur/Timurnâme*'yi de misal verebiliriz. *Târîh-i Zafernâme* olarak bilinen Şerafeddin Ali Yezdî'nin eseri bazı kayıtlarda *Târîh-i Timur* ve *Timurnâme*¹⁸⁶ olarak gösterilmiştir. 1630'lu yıllardaki kayıtlarda *Târîh-i Bağdad* varken 1688 yılında tamamlanan *Gülşen-i Hülefâ* bazı kayıtlarda aynı adla yazılmıştır.

Yaygın olan diğer bir durum kitapların adları verilmeden *Tevârîh*, *Târîh-i Manzûm*,¹⁸⁷ *Târîh-i Farisî*,¹⁸⁸ *Musavver Târîh-i Farisî*,¹⁸⁹ *Türki Târîh*,¹⁹⁰ *Manzûm Târîh-i Türki*,¹⁹¹ *Tevârîh-i Arabî*,¹⁹² şeklinde yahut sadece *Târîh*,¹⁹³ *Musavver Târîh*,¹⁹⁴ *Târîh-i Muhtasar*,¹⁹⁵ *Basma Tevârîh/Târîh*,¹⁹⁶ *Târîh*

¹⁸⁴ TSMA, D. 9335.

¹⁸⁵ TSMA, E, 527-75.

¹⁸⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 16-5, 19-30.

¹⁸⁷ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12947.

¹⁸⁸ BOA, D.BŞM.MHF. 17-14; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12435; BOA, D.BŞM.MHF. 25-55.

¹⁸⁹ TSMA, D. 23, s. 87.

¹⁹⁰ TSMA, D. 26, s. 21; TSMA, D. 2365; TSMAD. 2542, s. 5-6; BOA, D.BŞM.MHF. 17-14; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12435.

¹⁹¹ TSMA, D. 23, s. 141.

¹⁹² TSMA, D.4399, s. 3. TSMA, E. 554-7; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12817.

¹⁹³ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12669, 13122, 13249. TSMA, D. 23, s. 145; BOA, D.BŞM.MHF. 57-42.

¹⁹⁴ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12761.

¹⁹⁵ TSMA, D. 23, s. 147; TSMA, D. 3288; BOA, D.BŞM.MHF. 55-34.

¹⁹⁶ TSMA, D. 8014; BOA, D.BŞM.MHF.d. 13249.

*Mecmuası*¹⁹⁷ ve *Târîh-i Risâle*¹⁹⁸ şeklinde yazılmalarıdır. *Kırmızı Ciltli Târîh*¹⁹⁹ vekâyi²⁰⁰ gibi gösterilenler de vardır. Ad vermeden sadece *Tarih* olarak bahsedilenler de vardır.²⁰¹ Bazı belgelerde bu isimlerin karşılığını görebiliyoruz. Mesela Kara Mehmed Paşa'nın kitapları için düzenlenen bir kayıta *Türki Târîh* varken bu eserin *Nuhbe Târîhi* olduğunu, ona ait diğer bir kayıttan öğreniyoruz.²⁰²

Kütüphanelerde fazla ciltli kitapların sadece bir veya birkaç cildi bulunabiliyordu.²⁰³ Eksik kitaplar ise *Kıt'a min Târîh-i Taberî, Târîh-i Ali Kıt'a*,²⁰⁴ *Kıt'a min Târîh*²⁰⁵ şekilde isimlendirilmekteydi. Aynı kitabın birkaç nüshasının olması yaygınlığına rağmen istatistik oluşturulmuş her kişi için bunlardan sadece birisi yazıldı.

Tabii ehemmiyetli bir husus neyin tarih kitabı olarak kabul edildiğidir. Kayıtlara bakılırsa tarihin kapsamı oldukça genişti. Efsaneler, menkıbeler, dini hikayeler, edebi eserler, şair ve alim biyografileri tarih olarak kaydedilmiştir. Mesela *Yusuf ile Züleyha, Battal Gazi Destanı Tezkiretü'ş-Şu'arâ, Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye, Miftâhu's-Sa'âde, Acâbü'l-Meâsir* tarihi.²⁰⁶ Kanunname, siyasetname ve ahlak kitapları da bu sınıfa sokulmaktaydı.²⁰⁷ Yani tarih, konu farketmeden geçmişe ait gerçek ve gerçek olmayan bütün mevzuları kapsamaktaydı. Tam bir sınır olmadığından günümüzde edebi ve dini olduğu yaygınca kabul edilen eserlerin tarih kitabı olarak verilmemesine kanaat getirildi. Tezkireler ve yaygın olan silsilenameler de hariçte bırakıldı. Muhteviyatı itibarıyla tarihe yakın duran kanunnameler, siyasetname ve ahlak kitapları ise ayrı bir kısımda gösterildi.

Modern zamanlar öncesinde kahramanların milliyet ve dinine bakılmıyordu. İskender, Rüstem, Efresyab gibi kral-sultan-hakanlar

¹⁹⁷ TSMA, D. 23, s. 116.

¹⁹⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13249.

¹⁹⁹ BOA, İE.MHF. 1/70.

²⁰⁰ TSMA, D. 9335.

²⁰¹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12931.

²⁰² TSMA, D. 2365, 2366.

²⁰³ BOA, D.BŞM.MHF.d.13228.

²⁰⁴ BOA, D.BŞM.MHF. 55-34.

²⁰⁵ BOA, D.BŞM.MHF.d.13678; BOA, D.BŞM.MHF. 4-55.

²⁰⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 65-6; TSMA.D. 9335; TSMA, D. 1109, s. 256.

²⁰⁷ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12395.

herkesin kahramanı kabul ediliyor, efsanevi görülüyor ve zamaneler onlarla kıyaslanıyordu. Bu kahramanlar üzerine yazılan, *İskendernâme* ve *Şehnâme* gibi edebi vasıfları da olan eserler Osmanlılar tarafından da yaygınca bilinmekte ve okunmaktaydı. Hatta bu isimler üzerinden sultanlar ve devlet adamları için kitap yazılabiliyordu.²⁰⁸ *İskendernâme* ve *Şehnâme* bazı kişilerde fazlaca bulunmaktaydı ki sebebi ebatlarının farklı, süslemeli ve musavver olmalarıydı.

Dünya tarihine alaka Adem peygamberden başlayarak farklı milletler ve devletlerin mazilerine uzanmaktaydı. Diğer ülkeler ve memleketleri merak coğrafya kitaplarının da yaygınlaşmasının sebebiydi.²⁰⁹

İran tarihi ve edebiyatının en mühim eseri olan *Şehnâme* en yaygın eserler arasındayken yine *Câmî'ül-Cevâmi'u'l-Hikâyât* bu döneme ilişkin olarak yaygınlığıyla dikkat çekmektedir. Osmanlı tarihçilerinden Subhi Efendi, Kazvî'nin *el-Mu'cem Fî Âşârı Mülûki'l-'Acem* adlı eserini *Tarih-i Şahan* adıyla tercüme de etmiştir.²¹⁰ Ancak İran tarihinin ilgi bakımından diğer sahalara göre geri olduğu barizdir.

Kitap sayısı bakımından Osmanlı döneminden sonra ikinci sırada **İslam tarihi** yer almaktaydı. İlk sırada siyerler vardı. Herhangi bir müellif verilmeden doğrudan *siyer* adıyla kaydedilen kitaplar dışında en yaygın *Siyer-i Veysî*'ydi. Öyleki aynı kişide birkaç tane bile bulunuyordu. Peygamlar ve halifeler tarihi, toplamda siyerden sonraki en yaygın türdü. Bu kitaplar içinde ise en fazla okunan *Altıparmak* adıyla meşhur olan *Meâricü'n-Nübüvve* tercümesiydi. Yaygınlık bakımından İslam tarihi alanında diğer eserler *Taberi Târîhi* ile *Târîh-i Hallikân* olarak da bilinen *Vefeyâtü'l-A'yân*'dır. Mekke ve Medine şehirlerinin tarihi, kutsallığı, Kabe'nin inşası gibi konularda farklı adlar taşıyan kitaplar da yaygındı.

Osmanlı devlet adamlarının alakasını cezbeden diğer bir alan **Türk-Moğol tarihi** idi. Bu sahada en fazla okunan kitap Timurlular devrine ait *Târîh-i Mirhând/Ravzatü's-Safâ* idi. IV. Murad bunun Türkçesini de

²⁰⁸ *Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*, 64; İncalcık, *Osmanistik Bilimine Katkıları*, 88.

²⁰⁹ 1676 yılında bir coğrafya atlası tercüme ettirilmişti. BOA, İE.ML.25-2378.

²¹⁰ Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi Sâmî ve Şâkir Tarihleri İle Birlikte, (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, (haz. Mesut Aydınar), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. LXVIII.

istemiştir.²¹¹ Emir Timur ise okunma bakımından en şöhretli kişi idi. Gazneliler devrine ilişkin *Fethu'l-Vehbî Tarih-i Utbî* ile İlhanlılar devrine ait *Târîh-i Vassâf* kütüphanelerde fazla bulunan eserlerdi. Bir veya birkaç kişide olsa da bu sahayla alakalı çok fazla çeşit kitap okunmuştur. Erzurum valisi iken vefat eden silahdar İbrahim Paşa'nın Tatar/Kırım tarihine hususi alakası vardı.

Mısır, Osmanlı Devleti'nin bir parçası olması hasebiyle tarihi ve coğrafyası bakımından dikkat çeken bir muhitti. Çünkü devlet adamlarının ehemmiyetli bir kısmının yolu Mısır'dan geçiyordu. Merak sadece Osmanlı dönemi değil Arap tarihçileri ve Memlûklular tarafından yazılmış kitapları da kapsamaktaydı. *Târih-i/Tevârîh-i Mısır* en yaygın kitaplar arasındaydı.

Osmanlı tarihi ile alakalı eserler, *Anonim Tarihler*le başlamış zamanla hem resmi görevlilerin hem de bunların dışındakiler tarafından yazılanlarla artmıştı. Fazlaca okunan *Anonim Tarihler*in çoğunun müverrihi verilmemiştir. Bazılarında sadece Aşık Paşa ile Neşri'nin isimleri geçmektedir. İlk dönemlerde tarih çeşitliliğinin azlığı bu alandaki toplam kitap sahipliğine yansımıştır. 16. yüzyıl sonuna kadar tarih kitaplarında ağırlık İslam ve Moğol-Türk tarihlerinde iken sonra Osmanlı devri öne geçmiştir. Daha evvel yazılmalarına rağmen 16. yüzyıla ait *Târîh-i Heşt Bihişt*, *Tabakâtü'l-Memâlik* ve *Târîh-i Selanikî* gibi eserler yaygınlık bakımından önde değillerdi. Bu döneme ait eserler arasında *Târîh-i Nişancı*, daha çok *Hoca Târîhi* olarak gösterilen *Tâcü't-Tevârîh* ile Gelibolulu Mustafa Ali'nin *Künhü'l-Ahbâr*'ı temayüz etmiştir. *Zübdetü't-Tevârîh*, Hoca Sadeddin Efendi'nin tercüme ettiği ve son bölümleri Osmanlı Devleti'ne kadar uzanan *Mir'âtü'l-Edvâr*'ı da yaygın kitaplar arasında sayabiliriz.

17. yüzyılda yazılmış eserler okunma ve sahiplik bakımından daha öndedir. Bunların bir kaçı *Târîh-i Peçevî*, *Târîh-i Nuhbe*, *Ravzatü'l-Ebrâr*, *Mir'ât-ı Kâinât*'tır. Osmanlı tarihinin en velüd ve en çok okunan müellifi ise Kâtip Çelebi'dir. Ona bu vasfı kazandıran eserleri *Takvîm-i Tevârîh*, *Cihânnümâ*, *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr* ve *Fezleke* idi. *Târîh-i Hasanbeyzâde*, *Târîh-i Solakzâde*, *Târîh-i Müneccimbaşı* 17. yüzyılda yaygınlık bakımından ikinci derecedeydi.

Bütün dönemler içinde en fazla okunan kitap *Târîh-i Na'îmâ*'dır. Onu daha geç gelmesine rağmen *Târîh-i Râşid* takip etmektedir. Bu iki kitap 18.

²¹¹ TSMA, E. 810-12.

ve 19. yüzyılda kütüphaneleri incelenen çoğu kimsede bulunuyordu. *Târîh-i Râşid* için yaygın olmasa da *Târîh-i Cedîd* ismi de kullanılmaktaydı.²¹² *Târîh-i Râşid* ayrıca yazılmasının hemen akabinde oldukça yaygınlaşmasıyla dikkat çekmektedir. 18. yüzyıl eserlerinde yaygınlığı olan diğer eserler *Târîh-i 'İzzî Efendi*, *Târîh-i Subhî Efendi* ve *Hadikatü'l-Vüzerâ'* dır.

Tarihler içinde *Fetihnâme-Gazanâme-Gazavatnâmeler* toplamda büyük yekûn tutmaktaydılar. Bunların yaygınlığı devlet adamlarının askerî vasıflarına uygundur. Sultanlar adına yazılanlardan ise *Selimmâmeler* ve *Süleymannâmeler* başta gelmekteydi. Bunların istisna olan biri hariç²¹³ müverrihleri verilmemiştir. 1757 yılında vefat eden Bosna valisi Vezir Ahmed Paşa'nın fazla sayıda *Gazavatnâmesi* vardı.²¹⁴

Ek 3'teki tablodan görüldüğü üzere tek veya birkaç kişide çıkan kitaplar oldukça fazladır. Bu durum nadir kitaplara sahip olma merakına da delalet etmektedir.

Lale Devri'nden itibaren Avrupa'daki gelişmelere merakın artması kitap sahipliğine yansımıştır. Tercüme faaliyetleriyle Türkçe'ye çevrilenler yanında²¹⁵ Avrupa dillerinde olan kitaplar 18. yüzyılın ikinci yarısında artmıştır. Mesela 1737'de vefat eden Giridî Mehmed Efendi'de bir Frengî,²¹⁶ 1750 yılında vefat eden Abdullah Paşa'nın Frenk basma ve musavver 18,²¹⁷ 1789'da vefat eden reisülküttab Hayri Bey'in birisi basma dört Efrenci kitabı vardı.²¹⁸

Geleneksel toplumlarda yönetim, genel adab ve ahlak siyaset ve ahlak alanında halka ve idarecilere yönelik eserler ilgi görmektedir. Bunun yansımaları Osmanlı devlet adamlarında da görebiliyoruz. En yayın eser Kınalızâde Ali Efendi'nin *Ahlâk-ı Alâî* adlı eseridir. Onu takip eden, Gazalî'nin *Nasihatü'l-Mülûk/Nesâyihü'l-Mülûk*'üdür. Bunlar kadar olmasa da

²¹² TSMA, E. 224-33, s. 1; TMA, D. 2274, s. 3.

²¹³ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12650'de *Süleymannâme*'nin müverrihinin Aziz Efendi olduğu yazılıdır.

²¹⁴ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12673, 13707.

²¹⁵ BOA, AE.SAMD.III. 76-7613. BOA, HAT, 1665-38. I. Abdulhamit devrinde tercüme veya Avrupa lisanlarında yazılmış kitapların temini veya takibiyle alakalı kayıtlar için bkz. TSMA, E. 560-33; 600-113.

²¹⁶ TSMA, E. 115-70.

²¹⁷ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12650.

²¹⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12947

bu sahanın diğer eserleri çeşitli kişilerin kütüphanelerinde bulunmaktaydı. Islahatname türü eserleri de kütüphanlerde görebiliyoruz. *Târîh-i Aynî Ali*, *Târîh-i Koçi Beğ*, *Düstürü'l-Amel li-Islâhi'l-Halel* kütüphanelerde rastlanan bu tür eserlerdir.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde matbaa 1727 yılında faaliyete geçmişti.²¹⁹ Matbaada üretilen kitaplar için önceleri *basma*, 1810'lu yıllardan itibaren ise *matbu* adı tercih edilmiştir.²²⁰ İlk basılan kitaplar içinde tarih kitapları ağırlıktaydı. *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr*, *Târîh-i Seyyâh*, *Târîhu'l-Hindi'l-garbî*, *Timur Târîhi*, *Mısır Târîhi*, *Gülşen-i Hulefâ*, *Cihânnümâ*, *Takoîmü't-Tevârîh*, *Naîmâ Târîhi*, *Râşid Târîhi*, *Küçükçelebizâde Âsım Târîhi*, *Ahvâl-i Gazavât der Diyâr-ı Bosna* idi.²²¹ Çok okunan ve bulundurulan kitaplardan anlaşılacağı üzere basılması için seçilenler tesadüf değildi.

Tablo 2: Devlet Adamlarının Basma Tarih Kitabı Sahipliği

Kitap Adı	Kaç Kişide Olduğu
Târîh-i Naîmâ ²²²	15
Cihânnümâ ²²³	9
Târîh-i Râşid ²²⁴	8
Tuhfetü'l-Kibâr ²²⁵	4
Basma/Matbu Târîh-Tevârîh ²²⁶	4
Târîh-i Bosna ²²⁷	3

²¹⁹ Ekmeleddin İhsanoğlu-Hatice Aynur, "Yazmadan Basmaya Geçiş: Osmanlı Basma Kitap Geleneğinin Doğuşu (1729-1848)", *Osmanlı Araştırmaları*, sy. 22 (Aralık 2003) 219-55; Niyazi Berkes, "İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dini ve Fikri Kimliği", *Belleten*, 26, 1962, 715-737.

²²⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13251.

²²¹ Mustafa Kınık, "İbrahim Müteferrika ve Yayımladığı İlk Kitaplar", *Kalemîşi Geleneksel Türk Sanatları Dergisi*, sy. 4 (Nisan 2014): 23-40. Kemal Beydili, "Müteferrika Matbaası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Asiklopedisi*, Cilt EK 2, 341-343.

²²² BOA, C.ML.596-24584; TSMA, E. 225-15; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12449, 12650, 12675. BŞM.MHF.d. 13671'deki iki cilttir. BOA, D.BŞM.MHF. 28-46.

²²³ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12459, 12475, 13668; BOA, C.DH.133-6615.

²²⁴ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12675; BOA, D.BŞM.MHF.d.12678; TSMA, E. 225-15.

²²⁵ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12435; TSMA, D. 6474.

²²⁶ TSMA, D. 8014; BOA, D.BŞM.MHF.d. 13249, 13251; BOA, D.BŞM.MHF. 25-37; 31-53.

²²⁷ TSMA, D. 23, s. 78; BOA, D.BŞM.MHF. 44-29; TSMA, E. 225-15.

Târîh-i Hind ²²⁸	2
Timurnâme	2
Gülşen-i Hulefâ ²²⁹	2
Takvîm-i Târîh ²³⁰	2
Basma Coğrafya ²³¹	1
Târîh-i İzzî ²³²	1
Basma Mecmua ²³³	1
Târîh-i Mısır-ı Kadim	1
Târîh-i Yeni Dünya ²³⁴	1

Matbaanın kurulmasının hemen akabinde basma kitaplar devlet adamlarının kütüphanelerine girmeye başlamıştı. Yukarıda verilen toplam sayı, kütüphane büyüklüğü verileri ile kıyaslandığında basma kitapların 19. yüzyıl başlarına kadar yaygın olmadığı anlaşılacaktır. Matbaanın ilk kuruluşuyla bir ilgi olmuştur ancak sonra azalmıştır. Rağbetin azlığı matbaanın üretim yapamamasının da elbette sebeplerindendi. Ayrıca basma kitaplar az sayıda kişide vardı. 6 adetle 1751'de vefat eden Pîr Mustafa Paşa²³⁵ ve 1774'te ölen Edirne ayanı ve hâcegândan Mustafa Efendi²³⁶ başı çekmektedir. 1756'da vefat eden Ohri mutasarrıfı Mustafa Paşa'nın 4²³⁷ basma tarihi varken 3'er kitap ile babussade ağası Ahmed Ağa²³⁸ ve Yahya Paşa²³⁹ gelmektedir. Aynı kitabın hem basma hem de yazmasına sahip olma da sözkonusuydu. Mesela 1736'da ölen Kasabbaşı Hüseyin Ağa'nın hem yazma hem de basma *Târîh-i Naîmâ*'sı vardı.²⁴⁰

²²⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d. 21-3.

²²⁹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 27-38; 56-40.

²³⁰ BOA, D.BŞM.MHF. 56-40; BOA, C.DH.133-6615.

²³¹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 21-3; 32-89.

²³² BOA, D.BŞM.MHF.d.12947.

²³³ TSMA, D. 23, s. 107.

²³⁴ BOA, D.BŞM.MHF. 44-29.

²³⁵ TSMA, D. 23, s. 81; TSMA, E, 8865.

²³⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 56-40.

²³⁷ BOA, D.BŞM.MHF. 44-29.

²³⁸ TSMA, D. 23, s. 78 .

²³⁹ BOA, D.BŞM.MHF.d.13668.

²⁴⁰ BOA, D.BŞM.MHF. 28-46.

Basma kitapların rağbet görmemesinde elbette fiyatları etkiliydi. Fiyatlara ilişkin tabloda görüldüğü üzere basmaların fiyatları yazmalara göre düşük olsa da yine de pahalı sayılabilirdi.

S o n u ç

Osmanlı askerî-idari yapısını oluşturan seyfiye ve kalemiye, görev itibariyle ayrılabilselerde en üst makam olan sadrazamlığa kadar yükselebilmeye bakımından askerî sınıfı teşkil etmekteydiler. Bu sınıfın bünyesine oldukça farklı kesimler dahildi. Devşirmeler, köleler, kuloğulları/askerî zümrenin oğulları, reaya ve ulemadan (kadılar gibi) geçenlerden oluşmaktaydı. Dolayısıyla bu zümre eğitimsizler, medrese tahsili olanlar, sarayda yetişenler, ocaklar içinde yükselenler dahildi.

Hem ilimle ve sanatla uğraşmak şeklinde tarif edilen²⁴¹ hem de basit manasında kullanılan *okur-yazarlık* Osmanlı devlet adamlarının hepsi için geçerli değildi. Sadrazamlar için bile okur-yazar olmama mümkündü. 17. yüzyıl başında yazılan *Kitâbu Mesâlihi'l-Müslimin ve Menâfi-u'l-Mü'minin*'de savaşkanlığı törpüleyen bir durum olduğundan kitap okuyan, şair ve kitabetle uğraşanlara sancak verilmemesi tavsiye edilse²⁴² de müverrihler okur-yazar olmayı her zaman üstün bir vasıf olarak göstermişlerdir.²⁴³ Okuma yazması olmayanlara kitap okunması sözkonusuydu ki aslında geleneksel dünyada dinlemenin okumadan daha yaygın ve hatta topluca icra edilen bir gelenek olduğu unutulmamalıdır. Kitaplar içinde Arapça ve Farça olanların bulunması devlet adamlarının maiyetlerinde bu dilleri bilen hocalar ve sanat erbabına da bağlıydı.

Eğitim, kitap sahipliğini ve konuların ağırlığını belirleyen bir durum olarak bariz şekilde kendini göstermektedir. Tarihe ilgi bazılarında fazla olsa da genel durumda devlet adamları arasında İslamî ilimler ve edebiyat daha rağbet görmekteydi. Tabii bu durum devlet adamlarının askerî zümre mensubu olarak oldukça farklı alanlara ilgi duyan kişiler olduklarına delalet etmektedir. Yani asker olmaları onları farklı sahalarla uğraşmalarına ve eser

²⁴¹ *Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi, Mür'î'it-Tevârih, II-A, (hazırlayan M.Münir Aktepe), İstanbul 1978, 44.*

²⁴² *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Kitâb-i Müstetâb-Kitabu Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'il Mü'minin-Hırzû'l-Mülûk, (haz. Yaşar Yücel), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998, 96.*

²⁴³ *Târîh-i Râşid, III, 1348.*

üretmelerine mani değildi. Saraydan yetişen ve Saatçı lakabıyla bilinen Hasan Paşa (ölümü 1604) heyet, nücum ve hendese gibi ilimlerle meşguldü.²⁴⁴ Medrese eğitimi alan, geçtiği askeri zümrede kahraman bir vezir olarak bilinen ve şairliği de olan Çeteci Abdullah Paşa, (ölümü 1760), ayet bulma fihristi konulu *Enhâru'l-Cinân* adlı bir kitap yazmıştı.²⁴⁵ Hacegâna mensup ve dini-edebi eser sahibi olan Arifî Ahmed Paşa'nın tarih kitapları birkaç iken ağırlık dini ve edebi eserlerdeydi.²⁴⁶

Kitap sahipliğinin derecesini ve eserlerin çeşitliliği artıran diğer bir husus görevleriydi. Sarayda görev almak gibi durumlar kitabı elde etmede kolaylık sağladığı yukarıda gösterildi. Beylerbeyleri ve vezirler divanlarında yargılama yaptıklarından fıkıh, kanunname ve fetva kitaplarına sahiptiler. Özellikle meşhur fetva mecmuaları çoğu beylerbeyi ve valide bulunmaktaydı. Görevleriyle alakalı diğer bir tür kanunnamelerdi. Adı verilmeyenler dışında *Kanûnnâme-i Lütfi Paşa/Âsâfnâme* gibi yazarları bilinenler de kütüphanelerinde yer alıyordu. Yine beylerbeyi, vali ve seraskerlerin harita ve atlasları vardı.²⁴⁷ Mesela İvaz Mehmed Paşa'nın (öl. 1743) büyük ve basma küçük iki,²⁴⁸ 1756'da vefat eden Mustafa Paşa'nın kalyonlar için hazırlananlar dahil olmak üzere beş farklı haritası vardı.²⁴⁹ Matbaayla birlikte basma haritalar da yaygınlaşmıştı.²⁵⁰ İzzet Ali Paşa *Atlas Minor* adlı coğrafya kitabına sahipti.²⁵¹ Merkez bürokrasinin çok geniş görevler üstlenebilmesi onları hem daha fazla kitaba sahip olmaya hemde daha farklı alanlarla ilgilenmelerini sağlamıştır. Kalemiyeden yetişerek sadrazamalığa gelen Koca Ragıp Paşa'nın terekesinde kendi yazdığı *Sefine* adlı ansiklopedik kitap vardı.²⁵²

²⁴⁴ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, (haz. Mehmet İpşirli), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, 310.

²⁴⁵ Ali Akay, "Çeteci Abdullah Paşa ve Enhâru'l Cinân İsimli Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 14, sy. 2, 67-86.

²⁴⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 25-55.

²⁴⁷ TSMA, D. 23, s. 81-82; TSMA, D. 3340; BOA, D.BŞM.MHF.d.12435; 13085; BOA, D.BŞM.MHF. 44-29.

²⁴⁸ TSMA, E. 225-15.

²⁴⁹ BOA, D.BŞM.MHF. 44-29.

²⁵⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13015, s. 3.

²⁵¹ BOA, C.DH.133-; BOA, D.BŞM.d.41018; TSMA, 224-33.;

²⁵² TSMA, D. 6090, s. 2.

Tıb gibi alanlara ait kitapları, devlet adamlarının maiyetlerinde olan mütehassısların kullanması gibi bir durum sözkonusuydu. Ayrıca paşaların ve beylerin, yetiştirilmelerinden sorumlu oldukları iç oğlanları vardı. Kitaplar bunların eğitimlerinde de muhtemelen kullanılıyordu. Ödünç vermeleri kayıtlara yansımıştır ki böylelerinin yanına “emanettedir” diye izahat düşülmüştü.²⁵³

Tarih eserleri için söylenebilecek diğer bir husus 18. yüzyıla kadar devlet adamlarının coğrafya kitapları dışında Avrupa menşeli eserlere rağbetlerinin olmamasıdır. Onların yüzleri daha çok İslam dünyasına, Asya ve Mısır tarafına dönüktü. 18. yüzyıldan itibaren Avrupalılara ilişkin veya onların ürettikleri kitaplara merak olsa da bunun üstünlüklerini kabul ettikleri düşmanlarını tanıma ve bilme için yeterli olmayacağını ifade etmek gerekir.

KAYNAKÇA

1 - Arşiv Kaynakları

Devlet Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-1 Asafi Mühimme Defterleri (BOA, A.DVN.MHM.d.)

Ali Emirî Üçüncü Sultan Ahmed (BOA, AE.SAMD.III)

Ali Emirî Üçüncü Sultan Mustafa (BOA, AE.SMST.III)

Cevdet Belediye (BOA, C.BLD)

Cevdet Dahiliye (BOA, C.DH.)

Cevdet Maarif (BOA, C.MF)

Cevdet Maliye (BOA, C.ML)

Cevdet Saray (BOA, C.SM)

Bâb-1 Defteri Muhallemat Halifeliği Defterleri (BOA, D.BŞM.MHF.d.)

Bâb-1 Defteri Muhallemat Halifeliği (BOA, D.BŞM.MHF.)

Bâb-1 Defteri Başmuhasebe Defterleri (BOA, D.BŞM.d.)

Evkaf (BOA, EV.d)

Hatt-1 Hümayun (BOA, HAT.)

İbnülemin Muhallemat (BOA, İE. MHF.)

²⁵³ BOA, C.BLD. 90-4479.

Maliyeden Müdevver Defterler (BOA, MAD.d.)

Tapu Defterleri (BOA, TT.d.)

Topkapı sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)

Defterler (TSMA, D.)

Evraklar (TSMA, E.)

2-Kitap, Makale ve Tezler

ADIVAR, Abdülhak Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Maarif Matbaası, İstanbul 1943.

Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi, (haz. Fahri Ç. Derin), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008.

AFYONCU, Erhan, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2022.

AKAY, Ali, "Çeteci Abdullah Paşa ve Enhâru'l Cinân İsimli Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 14, 67-86.

AKSAN, Virginia, *Savaşta ve Barışta Bir osmnlalı Devlet Adamı Ahmed Resmî Efendi (1700-1783)*, (çev. Önder Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116-1688-1704), (yayına hazırlayan Abdulkadir Özcan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.

AYGÜN, Necmettin, "XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Üçüncüoğlu Ömer Paşa ve Muhallefatı". *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, c. 7, sy. 7, 2009, 39-77.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, (1966), Cilt III-Sy.5-6, 1-479.

BERKES, Niyazi, "İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dini ve Fikri Kimliği", *Bellekten*, 26, 1962, 715-737.

BEYDİLİ, Kemal, "Müteferrika Matbaası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Asiklopedisi*, Cilt EK 2, 341-343.

BLOOM, Jonathan M., *Kağıda İşlenen Uygarlık Kağıdın Tarihi ve İslam Dünyasına Etkisi*, (çev. Zülal Kılıç), Kitapyayınevi, İstanbul 2003.

CİPOLLA, Carlo M., *Akdeniz Dünyasında Para Fiyatlar ve Medeniyet*, Bağlam Yayınevi, İstanbul 1993, 63-66.

- DEMİR, Selçuk, "Bir Osmanlı Paşasının Kitap Dünyası: Silahdar İbrahim Paşa ve Kütüphanesi", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, sy. 24 (Aralık 2024), 353-94.
- DIVRAK, Uysal, "XVII. Yüzyılda Elit Bir Ağa: Hazine Kethüdası Ali Ağa ve Serveti", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos 2021, Sayı: 53, 71-91.
- ERÜNSAL, İsmail E., *Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphane*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.
- _____, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.
- GÖK, İlhan, "Diyarbakir Valisi Hüseyin Paşa-Zade Sarı Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Muhallefatı", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, sy. 2 (Aralık 2020), 23-57.
- _____, "III. Murad'ın Devlet Adamlarından Kara Üveys Paşa'nın Hayatı ve Muhallefatı (1591)", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, sy. 4 (Aralık 2022), 53-81.
- GÖKPINAR, Bekir, "Rakka Valisi Hamalzâde Ahmed Paşa'nın Muhallefatı", *Vakıfbank-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 144-191.
- _____, "Trabzon Valisi Vezir Boşnak Yusuf Paşa'nın Muhallefatı (1704)", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Trabzon*, 2023, 249-278.
- GÜLAKAN, Sevda, *Peçevî Tarihi (1b-20b)*, Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2004.
- GÜLER, Mustafa, "Üsküdar'da Zülfikâr Efendi Bin Abdurrahman Vakfiyesi", *II. Üsküdar Sempozyumu*, I. Cilt, 191-197.
- HATHAWAY, Jane, *Beşir Ağa: Osmanlı Haremının Baş Hadım Ağası*, (Türkçesi: Ahmet Fehmi Yıldırım), Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2021.
- HÜSEYİNİKOĞLU, Ayşe Gül, "Bir Statü-Servet İlişkisi: Kıbrıs Valisi Vezir Ali Paşa'nın Muhallefatı ve Düşündürdükleri", *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 100. Yılı Anısına Tarih Yazıları*, I, 2023, 23-71.
- İbrahim PEÇEVÎ, *Târîh-i Peçevî*, II, Matbaay-i Amire, İstanbul 1886.

- İHSANOĞLU, Ekmeleddin-AYNUR, Hatice, "Yazmadan Basmaya Geçiş: Osmanlı Basma Kitap Geleneğinin Doğuşu (1729-1848)", *Osmanlı Araştırmaları*, sy. 22 (Aralık 2003), 219-55.
- İNALCIK, Halil, *Osmanistik Bilimine Katkılar*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2021.
- İskenderiye Kütüphanesi Antik Dünya'nın Öğrenim Merkezi*, Derleyen Roy Macleod, (çev. Elif Derviş), Dost Yayınevi, Ankara 2014.
- İNCE, Yunus "Matbaa Öncesi Osmanlı Toplumunda Kitaba Sahip Olmak ya da Olamamak: Bir Maliyet Hesabı Denemesi/Önerisi", *History Studies International Journal of History*, (2018), 139-161.
- KARAHASANOĞLU, Selim, *A Tulip Age Legend: Consumer Behavior And Material Culture In The Ottoman Empire (1718-1730)*, Basılmamış Doktora Tezi, (State University of New York at Binghamton), Binghamton, New York 2009.
- Karataş, Ali İhsan, "Tereke Kayıtlarına Göre XVI. Yüzyılda Bursa'da İnsan-Kitap İlişkisi," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/1 (Ocak 1999), 317-28.
- KINIK, Mustafa, "İbrahim Müteferrika ve Yayımladığı İlk Kitaplar", *Kalemîşi Geleneksel Türk Sanatları Dergisi*, sy. 4 (Nisan 2014), 23-40.
- KUZUCU, Kemalettin, *Bâbiâli Yanıyor Osmanlı Hükümet Merkezinde Yangın*, Timaş Yayınları, İstanbul 2025.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Vekayi'nüvis Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1994.
- LABERRE, Albert, *Kitabın Tarihi*, (çev. Galip Üstün), İletişim Yayınları, İstanbul Tarihsiz.
- Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, I, (hazırlayan Tahir Güngör), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.
- OĞUZ, Gülser, "Tereke Kaydından Hareketle Bir Osmanlı Vezirinin 18. Yüzyıl Başlarındaki Yaşam Tarzı: Amcazâde Hüseyin Paşa" *Milli Folklor*, 2010 (88), 1-100.
- Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Kitâb-i Müstetâb-Kitabu Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'il Mü'minîn-Hurzü'l-Mülûk*, (haz. Yaşar Yücel), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998.
- ÖZCAN, Tahsin, "Nazmîzâde Murtaza Efendi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32. cilt, 461.

- ÖZTÜRK, Necdet-YILDIZ, Murat, *İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları Osmanlı TarihçileriAhmedi'den Ahmed Refik'e*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013.
- ÖZTÜRK, Temel, "Trabzon Valisi Üçüncüoğlu Ömer Paşa'nın (1739-1742) Kitap Kültürü", *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı*, II. cilt, Ankara 2016, 212-235.
- _____, "Trabzon Valisi Vezir Abdurrahman Paşa'nın (1728-1730) Kitap Kültürü", *XVII. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 15-17 Eylül 2014: Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV. Cilt III. Kısım, Ankara 2018, 1093-111.
- _____, "Trabzon Valisi Vezir Abdurrahman Paşa'nın Muhallefatı (1728-1730)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 9(18), 9-50.
- PARLAZ, Selim, "Revan Muhafızı İbrahim Paşa'nın Muhallefatı", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2022/9-1, 1-27.
- PEDERSON, Johannes, *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*, (Tercüme Mustafa Macit Karagözoğlu), Klasik Yayınları, İstanbul 2012;
- Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli, 1131-1141/1722-1729*, III, (haz. Abdulkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer), Klasik Yayınları, İstanbul 2013.
- Selânîkî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânîkî*, I, (haz. Mehmet İpşirli), Türk Tarih Kurum Basımevi, Ankara 1999.
- Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi, Mür'it-Tevârih*, II-A, (hazırlayan M.Münir Aktepe), İstanbul 1978.
- Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye, Şakaik*, (haz. Muhammet Hekimeoğlu), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2019.
- TEKİN, Şinasi, *Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.
- TÜRKAL, Merve Karaçay, "Bağdat Valisi Ahmed Paşa'nın Muhallefatı (1692-1694)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2021 (52), 213-237.
- ÜZDEN, Anıl, "Vidin Muhafızı Vezir Kara Mehmet Paşa'nın Hayatı, Müsadere Süreci ve Servetinin Analizi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (41), 101-125.
- Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, II-III, Yeni Yazıya Aktaran, Yücel Demirel-Tamer Erdoğan, Tarih Vakfı Yayınları-Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

- Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi Sâmi ve Şâkir Tarihleri İle Birlikte, (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, (haz. Mesut Aydınler), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.
- YAZICI, Muhammed, "Halep Valisi ve Estergon Baş Muhafızı Ebubekir Paşa'nın Muhallefâtı (1684)", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 2021, 9(29), 335-353.
- YILDIZ, Murat, "Bir Osmanlı Veziriazamının Mal Varlığı: Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Muhallefatı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 26 (2012), 67-106.
- YILDIZ, Nuray, *Eskiçağ Kütüphaneleri*, Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985.

EKLER

Ek 1

Tablo 3: Tarih Kitaplarının Fiyatları

Kitap Adı ¹	H.924 ²	H.979 ³	H.1047 ⁴	H.1098-1124 ⁵	H.1136-65 ⁶	H.1168-77 ⁷	H.1182-1197 ⁸	H.1206-1230 ⁹
Şehnâme-i Firdevsî	1500-4000				3000			
Şehnâme Türkî				1010				
Tevârih-i Taberî (Türkî) 2 cilt	400			1300			1800	
Târih-i Taberî (1 Cild)		1670	605	400	600-1300	6000-8450	1560	1800
Târih-i İbn-i Esîr					12100			
Târih-i İbn-i Kesîr					720	5040		
Târih-i İbn-i Haldun (1 Cild)					805-2030			
Tercüme-i İbn-i Haldun								13920
Ravzatü'l-Ahbâb							600	
Târih-i Güzide	300				560			
Târih-i/Tevarih-i Timur (Farsî)	800					610		
Tevârih-i Timur/Timurnâme	100				230-400			
Târih-i Timur (Musavver)					1500			
Mecuma-i Timur/Basma						600		

¹ Bu tabloda olup aşağıda kişilere ait gösterilmeyen, saray kütüphanesine ait olup fiyatı yazılan kitaplardır.

² TSMA, D. 9576.

³ Ömer Lütfi Barkan, "Ta.g.m.", 269.

⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Ta.g.m.", 269.

⁵ BOA, D.BŞM.d. 40852, s. 1; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12375, 12382; BOA, D.BŞM.MHF. 7-64; 10-40; 11-1; 13-6; Murat Yıldız, "Amcazade Hüseyin Paşa", 91-92; TS.MA.d. 2353.

⁶ BOA, D.BŞM.MHF. d. 12408, 12439, 12457 s. 1, 17, 27; BOA, C.ML. 596-24584; BOA, D.BŞM.MHF.d. 27-38; TSMA, D. 2274; BOA, MAD.d 18427, BOA, D.BŞM.d. 2838.

⁷ TSMA, D. 23 s. 147-48; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12639, 12669, 12713, 13669. BOA, D.BŞM.MHF. 43-8, 46-28, 47-17.

⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12817, 12752, 12889. BOA, D.BŞM.MHF. 55-34, 57-9; 57-63, 61-64, 70-19.

⁹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12860, 12979; BOA,D.BŞM.MHF.93-76.

Târîh-i Acem					210			
Mevzu'âtü'l-'Ulûm						8000		
Târîh-i Hülefây-ı Mısır					1200			
Takvîm-i Târîh/Târîh-i Takvim					305-800	3040	200	
Takvîm-i Târîh/ Basma					700			
Hallikân/Tercüme-i Hallikân					1950-3350	900 ¹⁰	750	2400
Târîh-i Naîmâ					4250	3600-12700		
Târîh-i Naîmâ (1 Parça)					2000		1200-2880	
Târîh-i Naîmâ (2 Cild)					2605	11150	4000	1800-4800
Târîh-i Naîmâ/Basma (1 cilt)						1440		1560
Târîh-i Naimâ/Basma (2 Cild)							3550-4510	
Cihânnümâ					7200	3600	2640	6600
Cihânnümâ (1 Cild)					5005	3300	1200	
Cihânnümâ/ Basma					1800-2300	3240		4800
Târîh-i Altıparmak			1700		3000-6400	3600-5600	1800-2520	2400
Târîh-i Hoca			1200		2400-15005	1605-6050		
Târîh-i Hoca (1 Cild)			1850-3050			3000-24000		
Surnâme-i Vehbi					1010			
Fütûhât-ı Osmanî					1020			
Târîh-i Selânikî					2580-7500			
Takvîm-i Büldân							1000	
Târîh-i Solakzâde			205		2000-2600			
Târîh-i Hasanbeyzâde					1800			
Târîh-i Vâsîf								1200
Târîh-i Peçevî					1280-3310	915		600-1560
Târîh-i Abdi (Abdurrahman Paşa)					1105-1700			
Târîh-i Nişancı					400		3600	
Selîmnâme	133				500			
Selîmnâme-i Şükri (Musavver)					1210			
Süleymannâme	640		165					
Nusretnâme					330			
Fezleke/ Târîh-i Kâtib Çelebi			1400		1800-4720	1800		3600
Tabakâtü'l-Memâlik					1320	3850		
Mir'atü'l-Memalik					250			
Ahlâk-ı Alâî			3600		1050	360-2400		1920-900
Târîh-i Bağdad		200		800	600	3005		840

¹⁰ Bu fiyat tek cilt olana aittir.

Târîh-i Gülşeni Hulefâ				445-1090	760		
Gülşeni Hulefâ/ Basma				300			
Târîh-i Cedîd				650			
Târîh-i Mmüneccimbaşı				7205-30000			
Târîh-i Mısır					600-800		
Siyeri Kebîr/İmam Muhammed				9000		6000	
Târîh-u'l-Hulefâ/Es-Suyûtî				355			
Târîh-i Hülefâ				2250			
Tuhfetü'l-Mülûk				840	600		
Fütûhu'ş-Şam		850		690-1600	1230		
Tevârîh-i Mu'tebere				800			
Siyer-i Halebî				4000			
Siyer-i Kazerûnî				1980			
Siyer-i Veysi		1200-3450		1200-1800	3040		600
Târîhi Vassâf				1400-21600	21100		1200
Menâkıb-i Emîr-ül Mü'minîn				300		1500	
Târîh-i 'İzzî Süleyman Efendi					6200		4800
Musavver Şecaatnâme					6000		
Hümâyunnâme		335		2160			3300-16800
Kânûnnâme (2 cild)					600		
Târîh-i Râşid/ Basma				1800	1200		
Târîh-i Râşid (2 Cild)				2400-3015	3000 ¹¹	2000-2400	3000
Târîh-i Râşid (3 Cild)					9800	2690-3420	
Zeyl-i Râşid				3160			
Târîh-i Feth-i Haleb		200					
Tercüme-i Coğrafya					6000		
Târîh-i Hind/ Basma					360		
Târîh-i Hind						240	
Târîh-i Yirmi Sekiz Çelebi							720
Zafernâme			2250				

¹¹ Kitabın 1. ve 3. ciltlerinin fiyatıdır.

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi

Ek 2

Tablo 4: Devlet Adamlarının Kütüphane Büyüklüğü (Kitap, Mecmua ve Risale)

Adı	Görevi	Tarih	Cilt/ Parça	Adı	Görevi	Tarih	(Cilt/ Parça)
Hersekzâde Ahmed Paşa ¹	Beylerbeyi	924/1518	142	Ali Paşa ²	Beylerbeyi	968 /1560	87
Yunus Bey ³	Kostendil Sancakbeyi	979 /1572	32	Maktûl Mehmed Paşa ⁴	Beylerbeyi	997/1589	35
Üveys Paşa ⁵	Beylerbeyi	998/1590	165	Koca Sinan Paşa ⁵	Sadrazam	1004 /1596	386
Hasan Paşa ⁷	Beylerbeyi	1006/1598	21	Satırcı Mehmed Paşa ⁸	Vezir	1007/1598	5
Ahmed Paşa ⁹	Beylerbeyi	1008/1599	109	???? ¹⁰	Beylerbeyi/Vezir	1008/1599	220
Hızır Paşa ¹¹	Vezir	1011/1603	263	Tırnakçı Hasan Paşa ¹²	Vezir	1011/1603	293
Öküz Mehmed Paşa ¹³	Sadrazam	1026/1617	610	Murtaza Paşa ¹⁴	Vezir	1073/1663	30
Ali Ağa ¹⁵	Hazine Kethüdası	1081/1671	22	Mustafa Bey ¹⁶	Voynuk Beyi	1088 /1677	3

¹ TSMA, D. 9576.

² TSMA, D. 1539.

³ Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, (1966), Cilt III-Sy.5-6, 148.

⁴ TSMA, D. 4057. (Kayıtta herhangi bir isim geçmemekte, "merhum ve maktul beğlerbegiden gelen kitaplar" olduğu yazılıdır. Yine kayıтта tarih olmadığından her iki hususta arşiv katalog bilgisine göre hareket edildi.)

⁵ TSMA, D. 4872.

⁶ TSMA, E. 544-7.

⁷ TSMA, D. 2314/11, s. 3.

⁸ TSMA, D. 2314/13.

⁹ TSMA, D. 6390.

¹⁰ TSMA, D. 9710. "Paşa hazretleri" olarak gösterilen kişinin adı yazılmamıştır.

¹¹ TSMA, D. 2542.

¹² TSMA, D. 2314.

¹³ TSMA, D. 4399. Murakka ve risalelerle beraberdir.

¹⁴ TSMA, D. 2315, s. 38.

¹⁵ Uysal Dıvrak, "a.g.m." 75.

¹⁶ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12361.

Ahmed Ağa ¹⁷	Sadrazam kethüdası	1094 /1683	10	Ebubekir Paşa ¹⁸	Halep Valisi	1095/1684	13
Ahmet Paşa ¹⁹	Tımuşvar Beylerbeyi	1094/1683	291	Hasan Paşa ²⁰	Defterdar	1095/1684	6
İbrahim Paşa ²¹	Tımaşvar Muhafızı	1095 /1684	21	Mustafa Paşa ²²	Vezir	1097 /1686	39
Zülfikar Efendi ²³	Reisülküttab	1097/1686	59	Hüseyin Paşa ²⁴	Boğaz Muhafızı	1098 /1687	61
Şahin Mustafa Paşa ²⁵	Erzurum Valisi	1099 /1688	2	Yusuf Ağa ²⁶	?	1100 /1689	6
Mustafa Efendi ²⁷	Defter Emini	1106 /1694	19	Ali Bey b. Ahmed Paşa ²⁸	Donanmada Reis	1106 /1694	15
Ahmed Paşa ²⁹	Bağdad Valisi	1106/1695	15	Ali Paşa ³⁰	Kıbrıs Valisi	1106 /1693	78
Hasan Paşa ³¹	Bağdad Valisi	1107/1696	27	Şahabettin Efendi ³²	Harameyn Muhasebecisi	1107/1696	124
Amcazâde Hüseyin Paşa ³³	Sadrazam	1114/1702	105	Kiblelizâde Mustafa Paşa ³⁴	Vezir	1114/1702	13

¹⁷ BOA, D.BŞM.MHF. 3-73.

¹⁸ Muhammed Yazıcı, "a.g.m.", 335-353.

¹⁹ BOA, D.BŞM.MHF. 3-73; 3-77; 3-78; 4-4; 4-11; 4-16; 4-27; 4-34; 4-36.

²⁰ BOA, D.BŞM.MHF. 4-55.

²¹ BOA, İE. MHF. 1-85.

²² TSMA, D. 26, s. 37-38.

²³ Mustafa Güler, "a.g.m."

²⁴ BOA, D.BŞM.d. 40852.

²⁵ BOA, C.DH. 188-9358

²⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 5-56. (Kitapların 3 cildi mushaftır).

²⁷ BOA, D.BŞM.MHF. 7-9.

²⁸ BOA, D.BŞM.MHF. 7-4.

²⁹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12375, 12377.

³⁰ BOA, İE.MHF.1-70.

³¹ BOA, D.BŞM.MHF. 7-45; 7-64.

³² BOA, D.BŞM.MHF. 7-50, 7-51.

³³ BOA, MAD.d. 5362, s. 264. Murat Yıldız, "a.g.m.", 91.

³⁴ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12382.

Boşnak Yusuf Paşa ³⁵	Trabzon Valisi	1116/1704	13	Yusuf Efendi ³⁶	Tersane-i Amire Emmini	1116/1704	18
Hüseyin Paşa ³⁷	Nişancı	1117/1705	28	Yusuf Ağa ³⁸	Hazinedar	1121/1709	25
Çorlulu Ali Paşa ³⁹	Sadrazam	1123 /1711	82	Hasan Paşa ⁴⁰	İçil Mutasarrıfı	1123/1711	23
Abdulgafur Paşa ⁴¹	İçil Mutasarrıfı	1126/1714	8	Şehit Ali Paşa ⁴²	Sadrazam	1128/1716	1492
Cafer Halife ⁴³	Büyükale Halifesi	1131/1717	193	Mehmed Bey ⁴⁴	Ruznamçe-i Evvel	1132 /1720	239
Kara Mehmed Paşa ⁴⁵	Vidin Muhafızı	1134 /1722	12	Davut Ağa ⁴⁶	Dulbend Ağası	1134/1722	19
İbrahim Paşa ⁴⁷	Erzurum Valisi	1136/1724	407	Ebubekir Efendi ⁴⁸	Defterdar	1135/1723	1198
Hasan Paşa ⁴⁹	Vezir/Serasker	1136/1724	53	Ali Efendi ⁵⁰	Hazine Kethüdası	1141 /1728	1206
Mustafa Paşa ⁵¹	Hotin Muhafızı	1142 /1729	11	Mustafa Efendi ⁵²	Darüssaade Ağası Yazıcısı	1143/1730	74

³⁵ Bekir Gökpinar, "Trabzon Valisi Vezir Boşnak Yusuf Paşa'nın Muhallefatı (1704)", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Trabzon*, 2023, s. 254.

³⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 10-40.

³⁷ BOA, D.BŞM.MHF. 11-11; 11-13.

³⁸ BOA, D.BŞM.MHF. d. 12385.

³⁹ Çorlulu Ali Paşa'nın kitaplarının listelendiği üç farklı kayıt vardır. Bunlarda 79, 60 ve 82 kitap yazılmıştır. TSMA, D. 9365, 2353/442-443.

⁴⁰ TSMA, D. 2353/441.

⁴¹ BOA, D.BŞM.MHF. 13-36.

⁴² BOA, D.BŞM.MHF.d. 12395; BOA, İE, MHF. 1-105; BOA, D.BŞM.MHF. 15-5.

⁴³ BOA, D.BŞM.MHF. 15-51. (Kitapların 108 adedi topluca mecmua olarak yazılmıştır)

⁴⁴ BOA, D.BŞM.MHF. 16-5. (Sayının 48'i topluca yazılmış Arapça, Farsça ve Türkçe risale ve mecmuadır)

⁴⁵ TSMA, D. 2365-2366.

⁴⁶ TSMA, D. 2365-2366. Mushaflar dışındaki 14'ü mecmua olarak kayıtlıdır.

⁴⁷ BOA, MAD.d. 665, s. 1-6.

⁴⁸ BOA, D.BŞM.MHF. 17-14, 17-35.

⁴⁹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12408.

⁵⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d. 19-24. (Sayıya onlarca "kıt 'a" olarak kaydedilenler dahil değildir.)

⁵¹ BOA, D.BŞM.MHF. 19-44 19-43.

⁵² BOA, D.BŞM.MHF. 21-3; BOA, D.BŞM.MHF. 32-89.

Hasan Paşa ⁵³	Kirmanşah Muhafızı	1143 /1731	13	Damat İbrahim Paşa ⁵⁴	Sadrazam	1143/1730	386
Abdurrahman Paşa ⁵⁵	Trabzon Valisi	1144 /1731	224	Mustafa Ağa ⁵⁶	Gümüşhane Maden Emini	1145 /1732	18
Firdevsî Ebubekir Efendi ⁵⁷	Defter Emini	1145/1732	42	Sadullah Efendi ⁵⁸	Cizye Muhasebecisi	1145 /1732	54
Halil Efendi ⁵⁹	Sad. Kethüdası Kâtibi	1145 /1732	155	Mehmed Bey ⁶⁰	Mevkufâtî	1145/1732	18
Arifî Ahmed Paşa ⁶¹	Veziir/Teke Mutasarrıfı	1145/1733	160	Hasan Çelebi ⁶²	Muhafız Kâtibi	1147 /1735	245
İbrahim Paşa ⁶³	Vali/Serasker	1147/1734	95	Ali Paşa ⁶⁴	Sabık sadrazam	1148 /1735	147
İzzet Ali Paşa ⁶⁵	Revan Muhafızı	1148 /1735	796	Kara Mustafa Paşa ⁶⁶	Erzurum Valisi	1148/1736	119
Hafız Ahmed Paşa ⁶⁷	Veziir/Hanya Muhafızı	1148/1735	23	Gürcü İsmail Paşa ⁶⁸	Sadrazam	1148 /1736	27
Şahin Mehmed Paşa ⁶⁹	Bender seraskeri	1149/1737	6	Hüseyin Ağa ⁷⁰	Ordu Kasapbaşı	1149 /1736	28

⁵³ BOA, D.BŞM.MHF. 20-50.

⁵⁴ TSMA, D. 1113 (s. 72 vd.), 2210, 2211; Selim Karahasanoğlu, *a.g.t.*, 74-77. Kitaplar üç defterde bulunmaktadır. Birçok kitap her üçünde de vardır. 183 cilt olan TSMA, D. 1113'ün tekrar kayıtları gösterdiği düşünülmektedir. Diğer iki defterde kitapların iki kere yazılması ihtimali de gözönüne alınmalıdır. Bu durumda sayı daha düşük olabilir.

⁵⁵ BOA, D.BŞM.MHF. 28-48; Temel Öztürk, "Trabzon Valisi Veziir Abdurrahman Paşa'nın Muhallefatı (1728-1730)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 9(18), 9-50.

⁵⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 25-20.

⁵⁷ BOA, D.BŞM.MHF. 25-28.

⁵⁸ BOA, D.BŞM.MHF. 25-37.

⁵⁹ BOA, D.BŞM.MHF. 25-42. (24 adedi mecmua, risale ve ismi malum olmayan kitap olarak toplu yazılıdır.)

⁶⁰ BOA, D.BŞM.MHF. 25-44.

⁶¹ BOA, D.BŞM.MHF. 25-55. (21 adedi risale ve mecmua olarak kaydedilmiştir.)

⁶² BOA, D.BŞM.MHF. 27-3.

⁶³ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12435, 12441.

⁶⁴ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12449. (Yukarıda da ifade edildiği üzere Ali Paşa'nın sadrazamlıktan azledildiği 1735 yılına kadar biriktirdiği kitaplardır.)

⁶⁵ BOA, D.BŞM.MHF. 27-38; BOA, C.DH.133-6615.; BOA, D.BŞM.d.41018.

⁶⁶ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13647, 13650. (13647'de 24'ü köhne mecmua, risale ve evrak olarak toplu yazılıdır.)

⁶⁷ BOA, D.BŞM.MHF. 27-111. (Mecmualar toplu yazılmış ancak sayısı verilmemiştir.)

⁶⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12459.

⁶⁹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12475.

⁷⁰ BOA, D.BŞM.MHF. 28-46.

Giridî Mehmed Ali Ağa ⁷¹	Babussade Ağası	1150 /1737	99	Atf Mustafa Efendi ⁷²	Defterdar	1151/1738	351
Mehmed Efendi ⁷³	Mutbah-ı Amire Emine	1151/1738	40	Mehmed Paşa ⁷⁴	Kefe Seraskeri	1152/1739	117
Osman Efendi ⁷⁵	Sehremine	1152 /1739	262	Niğdeli Ali Ağa ⁷⁶	---	1155 /1742	5
Üçüncüzâde Ömer Paşa ⁷⁷	Vezir/Vali	1155 /1742	89	Kabakulak İbrahim Paşa ⁷⁸	Sadrazam	1155 /1743	141
Kürt İbrahim Paşa ⁷⁹	Van Valisi	1155/1742	10	Abdullah Ağa (1743) ⁸⁰	Cebeci Başhalifesi	1156 /1743	40
Maryolzâde Mustafa Paşa ⁸¹	Kaptan	1156 /1743	10	İvaz Mehmed Paşa ⁸²	Sadrazam	1156/1743	21
Hamalizâde Ahmed Paşa ⁸³	Vezir Rakka Valisi	1158 /1745	38	Hamza Ağa ⁸⁴	Halep Muhassılı	1159 /1746	17
Hasan Paşa ⁸⁵	Sadrazam	1159 /1746	39	İbrahim Efendi ⁸⁶	Mutbah-ı Amire Emine	1160 /1747	189
Veli Paşa ⁸⁷	Aydın Muhassılı	1160 /1747	7	Mehmed Efendi ⁸⁸	Elçi	1160 /1747	60

⁷¹ TSMA, D. 115-70.

⁷² BOA, D.BŞM.MHF.d. 12494.

⁷³ BOA, D.BŞM.MHF. 30-60. (Kitapların 10 cildi adlarıyla 30 cildi mecmua ve risale olarak toplu yazılmıştır.)

⁷⁴ BOA, D.BŞM.MHF. 31-53.

⁷⁵ BOA, C.BLD, 90-4479 (33 adedi mecmuadır.)

⁷⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 33-59.

⁷⁷ BOA, D.BŞM.MHF. 33-60. (Bu belgede kitapların 43'ü topluca yazılmıştır.); Necmettin Aygün, "XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Üçüncüoğlu Ömer Paşa ve Muhallefatı", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, c. 7, sy. 7, 2009, 75.

⁷⁸ TSMA, D. 23, s. 5-6. Kitapların 17'si topluca yazılan risaledir. BOA, D.BŞM.MHF.d. 12546.

⁷⁹ BOA, D.BŞM.MHF. 34-12.

⁸⁰ BOA, D.BŞM.MHF. 34-90.

⁸¹ BOA, D.BŞM.MHF. 35-62.

⁸² TSMA, E.225-15.

⁸³ Gökpınar, *a.g.m.*, 162 ; BOA, D.BŞM.d.2838, s. 7.

⁸⁴ BOA, D.BŞM.MHF. 38-25.

⁸⁵ TSMA, D. 23, s. 41; BOA, D.BŞM.MHF.d.13645, 13662. Kitapların 12 cildi Mushaf'tır. (BOA, D.BŞM.d.2916'da oğulları ve eşine ait olan 112 cilt sayıya dahil edilmedi.)

⁸⁶ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12579.

⁸⁷ BOA, D.BŞM.MHF. 38-37.

⁸⁸ BOA, D.BŞM.MHF. 38-61 (23 adedi toplu olarak yazılmıştır.)

Mustafa Ağa ⁸⁹	Babussade Ağası	1163 /1750	12	Mehmed Paşa ⁹⁰	Bağdad Valisi	1163/1750	19
Seyyid Abdullah Paşa ⁹¹	Sadrazam	1163 /1750	211	Halil Ağa ⁹²	Kapıcıbaşı	1164 /1751	67
Pir Mustafa Paşa ⁹³	Vezir/Sayda Valisi	1164 /1751	110	Ahmed Ağa	Babussade Ağası	1164 /1751	83
Süleyman Ağa	Hazinedar	1164/175	25	Seyyid Mehmed Paşa ⁹⁴	Sabık Sadrazam	1164 /1751	16
Divitdar Mehmed Paşa ⁹⁵	Sadrazam	1165 /1752	5	Selim Paşa ⁹⁶	Çankırı Mütesellimi	1165 /1752	171
Moralı Beşir Ağa ⁹⁷	Darussade Ağası	1165 /1752	3256	Abdurrahman Paşa ⁹⁸	Halep Valisi	1165 /1752	100
Hasan Efendi ⁹⁹	Başbakıkulu	1166 /1752	110	Ahmed Paşa ¹⁰⁰	Sabık sadrazam	1166 /1753	172
Ali Ağa ¹⁰¹	Silahdar	1166/1752	112	Kasabzâde	Cebeciler Kethüdası	1166 /1752	25
İsmail Paşa ¹⁰²	Trablus-Şam Valisi	1166/1753	293	Mustafa Paşa ¹⁰³	Sadrazam	1168/1755	78
Yahya Paşa ¹⁰⁴	Vezir/Vali	1169/1756	141	Bıyıklı Ali Paşa ¹⁰⁵	Sadrazam	1169/1755	99
Mustafa Paşa ¹⁰⁶	Ohri Mutasarrıfı	1169/1756	62	Durak Mehmed Paşa ¹⁰⁷	Kandiye Muhafızı	1169/1755	4

⁸⁹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12590. (7 adeti mushaftur)

⁹⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12586.

⁹¹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12650.

⁹² TSMA, D. 2395/3; TSMA, D. 23, s. 76; BOA, D.BŞM.MHF.d.12652; TSMA, D. 10524.

⁹³ TSMA, D. 23, s. 78, 81; TSMA, D. 10525, 8865; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12654.

⁹⁴ BOA, D.BŞM.MHF. 41-6, 41-7.

⁹⁵ TSMA, D. 23, s. 88.

⁹⁶ TSMA, D. 23, s. 87, 107; TSMA, D. 10524. Kitapların 75'i kitap ve risale olarak toptan yazılıdır.

⁹⁷ TSMA, D. 2217, 10524

⁹⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12606. BOA, D.BŞM.MHF. 42-29. (Sayıya sonradan oğularına bırakılan 42 cilt kitap da dahildir.)

⁹⁹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12607.

¹⁰⁰ TSMA, D, 23, s. 119; TSMA, D. 10524. TSMA,E. 225-28. 7 adet cüz, toplama dahil değildir.

¹⁰¹ TSMA, E, 23, s. 115; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12608.

¹⁰² BOA, D.BŞM.MHF.d. 12609; TSMA, D. 10524.

¹⁰³ TSMA, D. 23, s. 128.

¹⁰⁴ BOA, D.BŞM.MHF.d.12639, 13668; BOA, D.BŞM.MHF. 44-46, 45-34.

¹⁰⁵ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12659, 12629. Ali Paşa'nın terekesinde Cezayir'e gönderilmek için sahaflardan alınan 45 cilt kitap vardır. Bunlar dahil edilmedi.

¹⁰⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 44-29.

¹⁰⁷ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13671.

Yeğen Ali Paşa ¹⁰⁸	Beylerbeyi	1170/1757	52	Mehmed Paşa ¹⁰⁹	Sabık Sadrazam	1171/1758	15
Ahmed Ağa ¹¹⁰	Darüssaade Ağası	1171/1757	221	Maktulzâde Mehmed Paşa ¹¹¹	Vezir	1171/1757	127
Hasan Şah Efendi ¹¹²	Anadolu Muhasebecisi	1171/1757	115	Ahmed Paşa ¹¹³	Vezir/Bosna Valisi	1171/1757	516
Hilmi Mustafa Paşa ¹¹⁴	Defterdar	1173/1760	80	Derviş Mustafa Efendi ¹¹⁵	Sadaret Kethudası	1175/1762	117
Şehsüvarzâde Mustafa Paşa ¹¹⁶	Vali	1176/1762	157	Silahdar Mustafa Paşa ¹¹⁷	Vezir	1176/1763	35
Firari Mustafa Paşa ¹¹⁸	Vezir	1177 /1763	65	Kâmil Ahmed Paşa ¹¹⁹	Vezir/Vali	1177/1763	145
Halil Efendi ¹²⁰	Süvari Mukabalecisi	1178 /1764	130	Ahmed Paşa ¹²¹	Mısır valisi	1178 /1764	26
Bahir Mustafa Paşa ¹²²	Sadrazam	1178 /1765	80	Abdi Ağa ¹²³	İsakçı Ambar Emni	1178/1764	12
İbrahim Paşa ¹²⁴	Erzurum Valisi	1178/1764	55	Abdi Efendi ¹²⁵	Reisülküttab	1178 /1764	1010

¹⁰⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12669. (14 adeti mecmua olarak toplu yazılıdır.)

¹⁰⁹ BOA, D.BŞM.MHF. 46-28.

¹¹⁰ TSMA 23 s 145, 146. (15 adeti topluca risale olarak yazılıdır.)

¹¹¹ BOA, D.BŞM.MHF. 46-3; TSMA, D. 23, s. 141-142.

¹¹² BOA, D.BŞM.MHF.d. 12678.

¹¹³ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12675, 13707.

¹¹⁴ BOA, D.BŞM.MHF. 47-17; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12684.

¹¹⁵ TSMA, D. 23, s. 141.

¹¹⁶ BOA, D.BŞM.MHF.d.12694; BOA, D.BŞM.MHF. 48-41, 49-17.

¹¹⁷ TSMA, D. 4801.

¹¹⁸ BOA, D.BŞM.MHF. 48-51.

¹¹⁹ BOA, D.BŞM.MHF.d.12703, 12713; D.BŞM.MHF. 49-13, 49-11.

¹²⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d.12714. (Kitapların 40'ü isimle 90'ü topluca kitap ve risale olarak yazılmıştır.)

¹²¹ TSMA, D. 8014.

¹²² TSMA, D. 6519; TSMA, E. 414-8; BOA, D.BŞM.MHF. 50-54, 50-51.

¹²³ BOA, D.BŞM.MHF.d.13663.

¹²⁴ BOA, D.BŞM.MHF. 50-37.

¹²⁵ TSMA, D. 9335/1-3. (Sayıyı esas aldığımız kitaplar iki belgededir. Ona ait olduğu gösterilen diğer bir belgede aynı kitapların bazıları yeniden yazılmıştır ancak eksiktir. İsim olmayan bu sonki belgede tarih kitaplarında bazı farklılıklar görülmektedir.)

Derviş Mehmed Efendi ¹²⁶	Silahdar Kâtibi	1179 /1765	21	Çelik Mehmed Paşa ¹²⁷	Vezir/Vali	1179/1765	12
Kudusî Mehmed Efendi ¹²⁸	Beylikçi	1179 /1766	301	Mehmed Paşa ¹²⁹	İnebahtı Valisi	1180 /1766	59
Ali Paşa ¹³⁰	Vezir	1180/1766	69	Tosun Mehmed Paşa ¹³¹	Eğriboz Muhafızı	1181 /1767	10
Abdurrahman Paşa ¹³²	Malatya Mutasarrıfı	1181 /1768	69	Kethüda Ahmed Paşa ¹³³	Kars Beylerbeyi	1181 /1767	65
Mehmed Sunullah Ağa ¹³⁴	Erzurum Gümrük Emini	1182 /1768	175	Rakım Mehmed Paşa ¹³⁵	Vezir	1183 /1769	180
Ali Paşa ¹³⁶	Vezir/Serasker	1183 /1769	8	Sarım İbrahim Paşa ¹³⁷	Vezir/Sivas Valisi	1184 /1770	57
Mehmed Paşa ¹³⁸	Niş Muhafızı	1185/1771	50	Halil Efendi ¹³⁹	Müneccimbaşı	1187 /1773	290
Muhsinzâde Mehmed Paşa ¹⁴⁰	Sadrzâzâm	1188 /1774	47	Abdulhalim Efendi ¹⁴¹	Haremeyn Başhalifesi	1188 /1774	120
Mustafa Efendi ¹⁴²	Edirne Ayanı	1188/1774	110	Halil Paşa ¹⁴³	Cidde Valisi	1189/1775	135
Mehmed Paşa ¹⁴⁴	Vezir/Sivas Valisi	1189/1775	55	Abdusselam Efendi ¹⁴⁵	Çavuşbaşı	1189 /1775	25

¹²⁶ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12699.

¹²⁷ BOA, D.BŞM.MHF. 50-59; TSMA, E. 227-14.

¹²⁸ BOA, D.BŞM.MHF. 50-64. (235 adet kitap ve risale isim verilmeden toplu yazılmıştır.)

¹²⁹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12723; BOA, C.DH. 189-9441.

¹³⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13678.

¹³¹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12734.

¹³² BOA, D.BŞM.MHF.d. 13680.

¹³³ TSMA, D. 3340.

¹³⁴ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12747, 12748, 12752.

¹³⁵ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12761.

¹³⁶ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12763.

¹³⁷ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12782; TSMA, E. 228-31.

¹³⁸ TSMA, D. 6474.

¹³⁹ BOA, D.BŞM.MHF. 55-34. (Risale ve mecuallardan topluca paraca yazılanları türleri aynı olanlar tek cilt-parça olarak yazıldı)

¹⁴⁰ BOA, D.BŞM.MHF. 57-42; BOA, D.BŞM.MHF.d. 13685. (11 risale ve 3 mecmua vardır)

¹⁴¹ BOA, D.BŞM.MHF. 57-9. (Parça kitaplar dahil değildir.)

¹⁴² BOA, D.BŞM.MHF. 56-40. (61 adedi toplu yazılan risale ve mecmuadır.)

¹⁴³ BOA, D.BŞM.MHF. 57-58; 57-63; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12817.

¹⁴⁴ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12819.

¹⁴⁵ BOA, D.BŞM.MHF. 58-43. (Kitapların 16 adet toplu yazılıdır.)

Abdullah Bey ¹⁴⁶	Şehremin	1189/1775	162	Maktül Osman Paşa ¹⁴⁷	Vezir	1189 /1775	363
Hafız Ahmed Ağa ¹⁴⁸	Silahdar	1189 /1775	50	Halil Paşa ¹⁴⁹	Sabık Sadrazam	1190/1776	79
Osman Paşa ¹⁵⁰	İçel Vali Vekili	1190/1776	26	Mehmed Ağa ¹⁵¹	Kapıcıbaşı/İştib Ayanı	1191/1777	11
Hafız Mustafa Paşa ¹⁵²	Vezir/Vali	1191/1777	109	Hüseyin Efendi ¹⁵³	Sipahiler Kâtibi	1191 /1777	10
Nüzhet Ahmed Efendi ¹⁵⁴	Maliye Tezkirecisi	1192/1778	102	İbrahim Paşa ¹⁵⁵	Erzurum Valisi	1194/1780	20
Abdurrahim Efendi ¹⁵⁶	Hacegân/Maden Emini	1194/1780	16	Abdulkerim Efendi ¹⁵⁷	Mevkufâtî	1195/781	91
Mehmet Tahir Ağa ¹⁵⁸	Surre Emini	1196/1782	23	Yeğen Mehmed Efendi ¹⁵⁹	Maden Emini	1197/1783	45
Hayri Efendi ¹⁶⁰	Sikk-ı Sâni Defterdarı	1197/1783	21	Süleyman Paşa ¹⁶¹	Vezir/Özi Valisi	1197/1783	19
Seyyid Numan Paşa ¹⁶²	Mazul Vezir	1198/1784	29	Kılıçzâde Hasan Ağa ¹⁶³	--	1198/1784	21

¹⁴⁶ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13687.

¹⁴⁷ TSMA, D. 3288'de 100 adeti "esâmisi gayri malum" diye toplu yazılıdır. Sayı BOA, C.ML.385-15760'da 346'dır.

¹⁴⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12831.

¹⁴⁹ BOA, D.BŞM.MHF. 59-68.

¹⁵⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12829; BOA, D.BŞM.MHF. 59-27.

¹⁵¹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12808.

¹⁵² BOA, D.BŞM.MHF.d.12835; TSMA.D. 8992, 10106.

¹⁵³ TSMA, D. 9023; TSMA.E. 126.

¹⁵⁴ BOA, D.BŞM.MHF. 61-54.

¹⁵⁵ BOA, D.BŞM.MHF. 66-59.

¹⁵⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 65-65.

¹⁵⁷ BOA, D.BŞM.MHF. 67-22.

¹⁵⁸ BOA, D.BŞM.MHF. 69-16.

¹⁵⁹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12892.

¹⁶⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12887; BOA, D.BŞM.MHF. 70-19.

¹⁶¹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12889; BOA, D.BŞM.MHF. 71-9.

¹⁶² BOA, D.BŞM.MHF. 72-38. (Kitaplar isim verilmeden topluca yazılıdır.)

¹⁶³ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12896.

Yenişehirli Paşa ¹⁶⁴	Osman Mazul Vezir	1198/1784	30	Mehmed Emin Efendi ¹⁶⁵	Tophane Kâtibi	1199/1784	11
Tırnakçı Mustafa Ağa ¹⁶⁶	Silahdar Ağası	1199/1784	37	İbrahim Halil Ağa ¹⁶⁷	Kapıcıbaşı/Drama Nazırı	1203/1788	4
Halil Ağa ¹⁶⁸	Nüzul Emîni	1203/1789	391	Derviş Mehmed Ağa ¹⁶⁹	Kulkethudası	1203/1789	5
Hayri Bey ¹⁷⁰	Reisülkütab	1204 /1789	655	Cezayirli Hasan Paşa ¹⁷¹	Sabık Sadrazam	1204 /1790	32
Timur Paşa ¹⁷²	Vezir/Van Valisi	1204/1790	18	Abdi Paşa ¹⁷³	Silistre Muhafızı	1204 /1790	55
İsmail Ağa ¹⁷⁴	Ordu kasapbaşı	1205/1790	8	Hasan Efendi ¹⁷⁵	Ruznamce-i Evvel	1205 /1791	17
Mehmed Ali Paşa ¹⁷⁶	Vezir	1205 /1791	82	Kadri Efendi ¹⁷⁷	Silahdar Kâtibi	1206 /1791	228
Numan Efendi ¹⁷⁸	Enfiye Mukataası Emîni	1206/1792	18	Ebubekir Efendi ¹⁷⁹	Kaloniye Voyvodası	1207 /1792	291
Abbas Ağa ¹⁸⁰	Kütahya Mütesellimi	1207 /1793	70	Fevzi Süleyman Paşa ¹⁸¹	Vezir/Vali	1209 /1794	97
Hüseyin Paşa ¹⁸²	Trablus-Şam Valisi	1209/1795	39	Abdulkerim Efendi ¹⁸³	Limni Voyvodası	1210 /1797	6

¹⁶⁴ TSMA, D. 6889; BOA, D.BŞM.MHF. 72-39.

¹⁶⁵ BOA, D.BŞM.MHF. 74-5.

¹⁶⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 74-14. (Kitaplar isim verilmeden topluca yazılmıştır.)

¹⁶⁷ BOA, D.BŞM.MHF. 80-17.

¹⁶⁸ BOA, D.BŞM.MHF. 81-34. (Sayının 60'ı topluca yazılan mecmua, evrak-ı perişan ve risaleden oluşmaktadır.)

¹⁶⁹ BOA, D.BŞM.MHF. 82-86. (5 aded mecmua olarak kayıtlıdır)

¹⁷⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12947. (Kitapların bir kısmı mecmua olarak yazılıdır.)

¹⁷¹ BOA, D.BŞM.MHF. 87-76; TSMA, E. 234-23.

¹⁷² BOA, D.BŞM.MHF. 87-133.

¹⁷³ BOA, D.BŞM.MHF. 88-41.

¹⁷⁴ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12964.

¹⁷⁵ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12968.

¹⁷⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 90-107.

¹⁷⁷ BOA, D.BŞM.MHF. 93-104. (Kitap, risale ve mecmua toplamıdır.)

¹⁷⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12987.

¹⁷⁹ BOA, C.ZB. 2-90.

¹⁸⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12993. BOA, D.BŞM.MHF. 100-37.

¹⁸¹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13014. (Yaklaşık 30 adeti mecmua olarak kayıtlıdır)

¹⁸² BOA, D.BŞM.MHF.d. 13015.

¹⁸³ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12860.

Hüsameddin Paşa ¹⁸⁴	Hotin Muhafızı	1213/1798	28	Haseki Kara Ahmed ¹⁸⁵	Edirne Muhassılı	1215/1800	16
Hacı Yusuf Paşa ¹⁸⁶	Vezir/Cidde Valisi	1216/1801	6	Hacı Hüseyin Efendi ¹⁸⁷	Masraf Yazıcısı	1218 /1803	13
Musa Paşa	Sadaret Kaymakamı	1223/1808	36	Ramiz Paşa	Kaptanıderya	1223 /1809	137
Arif Bey	Srkatibi	1224/1809	71	İbrahim Bey	--	1224 /1809	135
Tayyâr Mahmud Paşa ¹⁸⁸	Sadaret Kaymakamı	1224/1809	108	Mehmed Behiç Efendi ¹⁸⁹	Defterdar-ı Şıkkı Sâni	1224 /1809	85
Yazıcızâde Ömer Ağa ¹⁹⁰	Hüdavendigâr Mütesselimi	1224/1809	2	İzzet Mehmed Paşa ¹⁹¹	Sabık Sadrazam	1227/1812	57
Seyyid Ömer Ağa ¹⁹²	Menteşe Mütesselimi	1228/1813	33	Ahmed Paşa ¹⁹³	Maden Emni	1229 /1814	7
Mehmed Emin Paşa ¹⁹⁴	Diyarbakir Valisi	1230 /1814	44	Hacı Mehmed Efendi ¹⁹⁵	Valide Sultan Kethüdası	1231/1816	116
Hacı Ahmed Paşa ¹⁹⁶	İbrail Muhafızı	1231 /1816	30	Küçük Mehmed Ağa ¹⁹⁷	Beypazarı Voyvodası	1232 /1817	4
Hazinedaroğlu Süleyman Paşa ¹⁹⁸	Vezir/ Trabzon Valisi	1233/1819	20	Kürt İbrahim Paşa ¹⁹⁹	Vezir/ Van Valisi	1234 /1819	9
Davud Paşa ²⁰⁰	Bağdad Valisi	1247/1830	14				

¹⁸⁴ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13069.

¹⁸⁵ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13721.

¹⁸⁶ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13085.

¹⁸⁷ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13122.

¹⁸⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13168, s. 11, 14, 15, 16

¹⁸⁹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13173. (19 adedi topluca mecmua olarak yazılıdır.)

¹⁹⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13182.

¹⁹¹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13198.

¹⁹² BOA, D.BŞM.MHF.d. 13210.

¹⁹³ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13228.

¹⁹⁴ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13240, 13247.

¹⁹⁵ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13249.

¹⁹⁶ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13251. (Kitaplarının 6'sı mushaftır.)

¹⁹⁷ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13259.

¹⁹⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13284.

¹⁹⁹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13303.

²⁰⁰ BOA, HAT, 391-20732.

Tablo 5: Devlet Adamlarının Kütüphanelerindeki Tarih Kitapları

Kitabın Adı	Kaç Kişide Olduğu	Kitabın Adı	Kaç Kişide Olduğu
<i>Dünya Tarihi- Coğrafyası</i>		<i>Dünya Tarihi- Coğrafyası</i>	
İskendernâme/İskendernâme-i Firdevsî (1) /Tevârîh-i İskender ¹	14	Risâle-i Coğrafya/Coğrafya (6)/Tercüme-i Coğrafya/Mecmuâ-i Coğrafya ²	8
Takvîmî'l-Büldân ³	8	Târîh-i Hind ⁴	6
Atlas(5)/Atlas Minor ⁵	6	Milel ve Nihal ⁶	4
Târîh-i Yeni Dünya ⁷ /Ahvâl-i Yeni Dünya ⁸	3	Memâlik ve'l-Mesâlik ⁹	3
Târîh-i Benî Âdem Aleyhisselâm/Târîh-i Hazret-i Âdem/Şecere-i Benî Âdem ¹⁰	3	Tercüme-i Târîh-i Johannes Karyo ¹¹	1

¹ BOA, D.BŞM.MHF. 11-11; TSMA, D. 4399; BOA, D.BŞM.MHF. 7-50, 32-89.

² BOA, D.BŞM.MHF.d. 12395, 12449; TSMA, E. 23, s. 115; TSMA, D. 2210.

³ TSMA, D. 2211; BOA, C.BLD. 90-4479; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12606; BOA, D.BŞM.MHF. 27-3, 55-34, 15-5.

⁴ BOA, D.BŞM.MHF.4-27; 17-14; TSMA, 23, s. 81; TSMA, D. 8865; Demir, "a.g.m", 390; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12817.

⁵ BOA, C.DH.133-; BOA, D.BŞM.d.41018; TSMA, 224-33-;

⁶ BOA, C.BLD. 90-4479; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12449, 12678; TSMA, D. 9335.

⁷ Demir, "a.g.m", 391; BOA, D.BŞM.MHF. 44-29.

⁸ TSMA, D. 2211.

⁹ BOA, D.BŞM.MHF. 17-14; BOA, D.BŞM.MHF. 15-5.

¹⁰ TSMA, D. 4872; BOA, D.BŞM.MHF. 27-3; TSMA, D. 9576, s. 2.

¹¹ BOA, C.DH.133-; BOA, D.BŞM.d.41018; TSMA, 224-33-;

Mir'atü'l-Avâlim ¹²	1	Mu'cemü'l-Büldân ¹³	1
Mecmû'u'l-Mübârek	1	Târîhü'l-Hükemâ	1
Tercüme-i Acâibü'l-Aktâr ¹⁴	1	Coğrafya-i Cedid Li Kâtib Çelebi ¹⁵	1
<i>İran Tarihi</i>		<i>İran Tarihi</i>	
Şehnâme-i Firdevsi ¹⁶ /Tercüme-i Şehnâme/Şehnâme ¹⁷ /Târîh-i Firdevsi(1) ¹⁸	33	Cevâmi' u'l-Hikâyât/Câmî'ü'l-Hikâyât ¹⁹	8
Tevârîh-i Mülûk (Nevâyî) ²⁰ / Tevârîh-i Mülûk-ü Mâzi (1) ²¹	4	Târîh-i Mu'cem ²² / Tarih-i Şahan ²³ /Târîh-i Fihrist-i Şahan(1) ²⁴	5
Târîh-i 'Acem ²⁵	1	Şehnâme-i Nâdirî ²⁶	1
Firûzşâhnâme ²⁷	1	Târîh-i Cedid (Farisî) ²⁸	1

¹² TSMA, D. 23, s. 78.

¹³ BOA, C.BLD. 90-4479.

¹⁴ BOA, D.BŞM.MHF. 47-17.

¹⁵ BOA, C.DH.133-6615; BOA, D.BŞM.d.41018.

¹⁶ TSMA, D. 26, s. 37-38; TSMA, D. 23, s. 11, 107; TSMA, D. 2315, s. 86; TSMA, D. 9576, 9710; BOA, D.BŞM.MHF.4-43.

¹⁷ TSMA, D. 2210; BOA, D.BŞM.MHF. 4-43, 17-14, 34-90.

¹⁸ BOA, D.BŞM.MHF. 4-16.

¹⁹ BOA, D.BŞM.MHF. 15-05; TSMA, D. 26, s. 38; TSMA, D. 23, s. 7, 116; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12947.

²⁰ TSMA, E. 54-7; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12675; BOA, D.BŞM.MHF.27-3.

²¹ TSMA, D. 4057.

²² BOA, D.BŞM.MHF. 15-5.

²³ BOA, D.BŞM.MHF. 46-3.

²⁴ BOA, C.DH.133-6615; BOA, D.BŞM.d.41018.

²⁵ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13707, 12675.

<i>İslam Tarihi</i>		<i>İslam Tarihi</i>	
Siyer-i Veysi ²⁹	40	Altıparmak/Meâricü'n-Nübüvve-i Altıparmak (1)	36
Târîh-i/Tevarîh-i Taberî ³⁰	28	Târîh-i/Tercüme-i Hallikân (Vefeyâtü'l-A'yan) ³¹	21
Siyer/Siyer-i Nebi	14	Kisâs-ı/Târîh-i/Tevarîh-i Enbiyâ ³² /Siyer-i Enbiyâ-i İzâm (1)	15
Târîh-i/Tevarîh-i/Tercüme-i İbn-i Kesir ³³	10	Ravzatü'l-Ahbâb	10
Siyer-i Nâbî (6)/Zeyli (Siyer) Nâbî (Nazmizâde) (1) ³⁴	8	Târîh-i Diyarbekri ³⁵ / Târîh-i-Hamis ³⁶	7
Târîhu'l-Hulefâ ³⁷ /Târîh-i Hülefâ ³⁸	7	Mukaddime/Târîh-i İbn Haldûn ³⁹ /Tercüme-i Mukaddime-i İbn-i Haldûn ⁴⁰	7

²⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 25-42.

²⁷ TSMA, E. 554-7.

²⁸ BOA, D.BŞM.MHF. 17-14.

²⁹ TSMA, D. 2353; BOA, C.DH. 189-9441; TSMA, E. 99-28.

³⁰ TSMA, D. 23, s. 116; BOA, D.BŞM.MHF.d.13668; BOA, D.BŞM.MHF. 27-111.

³¹ TSMA, E. 554-7; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12435.

³² TSMA, D. 2211, 9710; BOA, D.BŞM.MHF. 55-34.

³³ TSMA, D. 2210, 6474; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12408. BOA, D.BŞM.MHF.d. 15-5, 19-24.

³⁴ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13647.

³⁵ TSMA.D, 1113 (vrk 173), 2210.

³⁶ TSMA.D. 9335; BOA, D.BŞM.MHF. 16-05; 50-64; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12606; BOA, C.BLD. 90-4479.

³⁷ TSMA, D. 4399; BOA, D.BŞM.MHF. 25-44, 55-34.

³⁸ TSMA, D. 2210, 9335; BOA, D.BŞM.MHF. 15-5.

³⁹ TSMA, D. 1539, 2210; TSMA, E. 224; 225-28.

⁴⁰ TSMA, D. 1113, vrk. 188.

Siyer-i Kebîr (İmam Muhammed) ⁴¹	6	Siyer-i Azîz Efendi/ Mir'âtü's-Safâ	5
Hulâsatu'l-Ahbâr	5	Fütûhu's-Şam ⁴²	4
Târîh-i Mekke/Mekke-i Mükerrerme ⁴³	4	Menâkıb-ı Çihâr-ı Yâr-i Güzîn ⁴⁴	4
Târîh-i Medine ⁴⁵ /Târîh-i Medine-i Münevvere (1) ⁴⁶ /Târîh-i Medine-i Münevvere ⁴⁷	4	Târîh-i Kâmil ⁴⁸ /Târîh-i İbn-i Esîr ⁴⁹	3
Binây-ı Târîh-i Beyt-i Şerîf ⁵⁰ /Târîh-i/Risâle-i Binây-ı Kâbe ⁵¹	3	Menâkıb-ı Eyyüb el-Ensârî	3
Siyer-i Ebul-Fazl ⁵² /Târîh-i Ebul-Fazl ⁵³	3	Siyer-i Şerîf ibn-i Hişâm ⁵⁴	3

⁴¹ TSMA, D. 23, s. 128; TSMA, E. 115-70; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12675; TSMA, D. 6090, s. 2; BOA, C.DH.133-6615; BOA, D.BŞM.d.41018.

⁴² TSMA, D. 2210.

⁴³ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12650, 12714, 13647.

⁴⁴ BOA, D.BŞM.MHF. 46-3.

⁴⁵ BOA, D.BŞM.MHF. 17-14, 25-42.

⁴⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 46-28.

⁴⁷ TSMA, D. 3288.

⁴⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12947.

⁴⁹ BOA, D.BŞM.MHF. 27-38; BOA, D.BŞM.MHF.d.12947.

⁵⁰ BOA, D.BŞM.MHF. 15-51.

⁵¹ BOA, D.BŞM.MHF. 34-18, 38-71.

⁵² BOA, D.BŞM.MHF. 16-5; TSMA, D. 1113, s. 185.

⁵³ BOA, D.BŞM.MHF. 4-59.

⁵⁴ TSMA, D. 9335; BOA, D.BŞM.MHF. 55-34; BOA, C.DH.133-6615.

Tasvîr-i/Tasvirât-ı Mekke ve Medine ⁵⁵	2	Siyer-i Nebî Arif Efendi ⁵⁶	2
Fütûhu'l-Büldân ⁵⁷	2	Tercüme-i Siyer-i Kazerûni ⁵⁸	2
Târîh-i Müntehâb li'l-Fehmi Akrah ⁵⁹ /Tevârî-i Müntehâb ⁶⁰	2	Târîh-i Şam ⁶¹	1
Ravzatü'ş-Şühedâ ⁶²	1	Siyer-i Muharrem Efendi ⁶³	1
Menâkib-ı Ömer İbnü'l-Hattâb ⁶⁴	1	Fezâil-i Şam-ı Şerîf ⁶⁵	1
Fezâil-i Mekke ve Medine ⁶⁶	1	Târîh-i Mekke ve Medine ⁶⁷	1
Târîh-i Belde-i Mukaddes ⁶⁸	1	Manzûme-i Gazavâtü'l-Bedir	1
Târîh-i Hulefây-ı 'Alî Abbas	1	Târîh-i Cezerî	1
Gazâvât-ı Fahrü'l-Enbiyâ ⁶⁹	1	Fütûhât-ı Mekke ⁷⁰	1

⁵⁵ TSMA, D. 23, s. 6.

⁵⁶ TSMA.D, 2210.

⁵⁷ BOA, C.BLD. 90-4479; BOA, D.BŞM.MHF. 17-14.

⁵⁸ BOA, D.BŞM.MHF. 43-8. TSMA, D.9335. Demir, "a.g.m.", 391.

⁵⁹ BOA, D.BŞM.MHF.16-05.

⁶⁰ TSMA, E. 554-7.

⁶¹ BOA, D.BŞM.MHF. 7-27.

⁶² BOA, D.BŞM.MHF. 15-5.

⁶³ BOA, D.BŞM.MHF. 16-05.

⁶⁴ BOA, D.BŞM.MHF. 15-5.

⁶⁵ TSMA, D, 3340.

⁶⁶ TSMA, D, 2353, 9365.

⁶⁷ BOA, D.BŞM.MHF. 27-3.

⁶⁸ TSMA, D. 2542, s. 6.

⁶⁹ TSMA, E. 2353.

⁷⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d.12947.

Acâibü'l-Ahbâr ⁷¹	1	Tercüme-i Kânûn-ı Buldân-ı Ekâlim ⁷²	1
Târih-i Semhûdi ⁷³	1	Târih-i İbn-i Amîd ⁷⁴	1
Münevvere-i Memâlik-i Mahrûse ⁷⁵	1	Târihü'l- Devletü'l- Ekrâd ⁷⁶	1
Târih-i Tecdid-i Mekke ⁷⁷	1	Târih-i Kudüs ⁷⁸	1
<i>Türk-Moğol Tarihi</i>		<i>Türk-Moğol Tarihi</i>	
Hümâyûnnâme ⁷⁹	37	Târih-i Mirhând (12)/Ravzatü's-Safâ (6) ⁸⁰ / Ravzatü's-Safâ fi Sireti'l Enbiyâ ⁸¹	23
Timurnâme/Târih-i Timur/Timurlenk Târihi (1) /Acâ'ibü'l-Mağdûr (1) ⁸²	19	Fethu'l-Vehbi Tarih-i Utbi/Tercüme-i/Şerhi Tarih-i Utbi ⁸³	17

⁷¹ BOA, D.BŞM.MHF.d.12435.

⁷² TSMA.D, 2210.

⁷³ BOA, D.BŞM.MHF.16-05.

⁷⁴ BOA, D.BŞM.MHF. 27-38; BOA. MAD.d. 18427, s. 21.

⁷⁵ Demir, "a.g.m.", 391.

⁷⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 15-05.

⁷⁷ BOA, D.BŞM.MHF. 15-05.

⁷⁸ BOA, D.BŞM.MHF.4-16.

⁷⁹ Bir kayıta bu kitabın ismi *Târihnâme* olarak da geçmektedir. BOA, D.BŞM.MHF. 4-27.

⁸⁰ TSMA, D. 26, s. 37; TSMA, D. 23, s. 5; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12435.

⁸¹ BOA, D.BŞM.MHF. 16-05.

⁸² TSMA, D. 9335; BOA, D.BŞM.MHF. 56-40; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12435; BOA, D.BŞM.MHF. 27-3'teki musavverdir.

⁸³ TSMA, D. 23, s. 141, 147; BOA, D.BŞM.MHF. 60-19.

Târîh-i/Tevârîh-i Vassâf ⁸⁴	17	Nizâmü't-Tevârîh/Enisü'l-Mülûk ⁸⁵ / Târîh-i Kadı Beyzâvî ⁸⁶	8
Târîh-i Güzide ⁸⁷	6	Târîh-i Zafernâme-i Timurlenk/ Târîh-i Zafernâme ⁸⁸	6
Târîh-i/Tevârîh-i Cengizhan ⁸⁹ /Târîh-i Cingiz (Der-zikr-i Moğol Kıpçak) ⁹⁰ / Kitâb-ı Cengiznâme ⁹¹	4	Cevâhîrî'l-Ahbâr ⁹²	3
Hâbü's-Siyer ⁹³	3	Târîh-i Cihângüşâ ⁹⁴	3
Târîh-i 'Âlem'ârâ ⁹⁵	3	Târîh-i Ebu'l-Fazıl ⁹⁶	2
Târîh-i İsfahân ⁹⁷	2	Mirâtü'z-Zamân ⁹⁸	2
Târîh-i İbn-i Şihne ⁹⁹	2	Târîh-i Âl-i Selçuk ¹⁰⁰	2

⁸⁴ Şerh olan BOA, D.BŞM.MHF.d. 12408'dedir. BOA, C.DH.133-6615'te Tercüme-i Vassâf Nazmizâde yazılıdır. Farisî olanlardan birisi BOA, D.BŞM.MHF. 4-52'dedir.

⁸⁵ TSMA, D. 6474; BOA, D.BŞM.MHF. 12449; BOA, D.BŞM.MHF. 15-5.

⁸⁶ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12761. BOA, D.BŞM.MHF. 15-5; 65-6.

⁸⁷ TSMA, D. 9576; BOA, D.BŞM.MHF. 17-14; Demir, "a.g.m", 390.

⁸⁸ TSMA, D. 23, s. 147; D.BŞM.MHF.d. 12435, 13678.

⁸⁹ TSMA, E. 554-7; BOA, D.BŞM.MHF. 17-14.

⁹⁰ TSMA, D. 2210.

⁹¹ TSMA, D. 4057.

⁹² TSMA, D. 23, s. 83; BOA, C.ML.596-24584.

⁹³ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12435; TSMA, D. 2211; BOA, D.BŞM.MHF. 16-5.

⁹⁴ BOA, D.BŞM.MHF.d.12947; BOA, D.BŞM.MHF. 27-38; BOA, D.BŞM.MHF. 15-5.

⁹⁵ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12435'daki Farsça, BOA, D.BŞM.MHF.d.12449'daki tercümedir. TSMA,E. 225-15.

⁹⁶ TSMA, E. 26, s. 23. BOA, C.ML, 596-24584.

⁹⁷ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12947; BOA, D.BŞM.MHF.27-38.

⁹⁸ BOA, D.BŞM.MHF. 16-05; BOA, D.BŞM.MHF. 15-5.

⁹⁹ BOA, D.BŞM.MHF. 27-38; BOA. MAD.d. 18427, s. 23; BOA, D.BŞM.MHF.16-05.

¹⁰⁰ TSMA, E. 9576; BOA, D.BŞM.MHF. 27-3.

Târîh-i Ekberî ¹⁰¹	2	Târîh-i Benâkîti ¹⁰²	2
Câmi' u't-Tevârîh	1	Eşrâk'üt-Tevârîh ¹⁰³	1
Dürrü'l-Matlûb	1	Çin-Maçin Târîhi	1
Târîh-i Firişte ¹⁰⁴	1	Târîh-i Matla' -ı Sa'deyn ve Mecma' -ı Bahreyn ¹⁰⁵	1
Târîh-i Haleb ¹⁰⁶	1	Tevârîh-i Kebir ¹⁰⁷	1
Târîh-i Horasan ¹⁰⁸	1	Uyûnü't-Tevârîh ¹⁰⁹	1
Tuhfetü'l İrakeyn-i Hakani ¹¹⁰	1	Târîh-i Belh	1
Târîh-i Sultan Hüseyin ¹¹¹	1	Târîh-i Mir Haydar ¹¹²	1
Tarih-i Sahib Giray	1	Ahbârü'd-Devlet ¹¹³	1
Tarih-i Âl-i Cengiz	1	Eşrâfû't-Tevârîh	1
Menâkib-ı Mengli Giray Han	1	Tedbîrâti's-Sultâniyye	1

¹⁰¹ TSMA, D. 23, s, 107; BOA, D.BŞM.MHF. 15-5.

¹⁰² BOA, D.BŞM.MHF. 4-4.

¹⁰³ BOA, D.BŞM.MHF. 15-5.

¹⁰⁴ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13678.

¹⁰⁵ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13678.

¹⁰⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 17-14.

¹⁰⁷ TSMA, D. 2211.

¹⁰⁸ BOA, D.BŞM.MHF. 17-14.

¹⁰⁹ TSMA, D. 9335.

¹¹⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12747-48.

¹¹¹ BOA, D.BŞM.MHF. 17-14.

¹¹² BOA, D.BŞM.MHF.31-53.

¹¹³ BOA, D.BŞM.MHF.d. 38-25.

Menâkıb-ı Tatar ¹¹⁴	1	Hüseyin Mirza ¹¹⁵	1
<i>Mısır Tarihi</i>		<i>Mısır Tarihi</i>	
Târih-i Tevârih-i Mısır ¹¹⁶	35	Târih-i Mısır-ı Cedid ¹¹⁷	4
Târih-i Müeyyed ¹¹⁸	1	Târih-i Mısır-ı Nevadir ¹¹⁹	1
Fütühü'l-Mısır	1	Târih-i Hülefây-ı Mısır ¹²⁰	1
Târih-i Hıtatü'l Makrîzî ¹²¹	1	Târih-i İbn-i İyâs ¹²²	1
Mısır'a Müteallik Risâle ¹²³	1	Târih-i Bedâ'î ¹²⁴	1
Târih-i İskenderiye	1	Ahvâl-i Mısır'a Müteallik Kitâb, Âli ¹²⁵	1
Târih-i Mısır-ı Kadîm	1		
<i>Osmanlı Tarihi</i>		<i>Osmanlı Tarihi</i>	

¹¹⁴ BOA, İE. MHF. 1-85; 15-5; Demir, "a.g.m", 390.

¹¹⁵ 1683 yılında ölden Ahmed Paşa'nın kütüphanesinde bulunmaktadır. BOA, D.BŞM.MHF.4-16; 4-27.

¹¹⁶ TSMA, D. 23, s. 107, 115, 128; TSMA, D. 2210, 3288, 8014; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12747, 12748; BOA, D.BŞM.MHF. 7-50, 21-3.

¹¹⁷ TSMA, D. 23, s. 116.

¹¹⁸ TSMA, D. 23, s. 6; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12547.

¹¹⁹ TSMA, D. 2353.

¹²⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12408.

¹²¹ TSMA, D. 23, s. 6; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12547.

¹²² BOA, D.BŞM.MHF. 19-24.

¹²³ TSMA, E. 554-7.

¹²⁴ BOA, D.BŞM.MHF.d.12947.

¹²⁵ Demir, "a.g.m", 391.

Târîh-i Na'îma ¹²⁶	62	Târîh-i Râşid ¹²⁷ /Târîh-i Râşid ma'a Çelebizâde Efendi (1) ¹²⁸ /Târîh-i Cedid (1) ¹²⁹ /Târîh-i Cedid-i Râşid ¹³⁰	58
Târîh-i/Tevârîh-i Hoca-Sadettin/Hoca Târîhi/Tâcü't-Târîh/Tevârîh ¹³¹	36	Târîh-i Peçevî	37
Ravzatü'l-Ebrâr (4) ¹³² /Târîh-i 'Aziz Efendi (18) ¹³³ / Târîh-i Çelebizâde (6) ¹³⁴ / Târîh-i Karaçelebizâde (1) ¹³⁵	37	Târîh-i Takvîm (7) ¹³⁶ /Takvîm-i Tevârîh (3) ¹³⁷ Takvîm-i Târîh (12) ¹³⁸ /Takvîm Târîhi ¹³⁹	32
Cihânnümâ/Basma Cihânnümâ ¹⁴⁰	30	Künhü'l-Ahbâr/Târîh-i Ali ¹⁴¹	26

¹²⁶ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12675'de hem basması hem yazması vardır.

¹²⁷ BOA, C.DH. 189-9441; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12761, 13240. BOA, D.BŞM.D. 2838. BOA, D.BŞM.MHF. 43-8'deki parçadır.

¹²⁸ BOA, D.BŞM.MHF. 65-65.

¹²⁹ TSMA, E. 224-33.

¹³⁰ BOA, C.DH.133-6615; BOA, D.BŞM.d.41018.

¹³¹ TSMA, E. 23, s. 116'da *Tâcü't-Tevârîh*; s. 141'de *Târîh-i Hoca*; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12375'te *Târîh-i Hoca Sadeddin* yazılıdır. TSMA, D. 1113 (vrk 183) ve 2210'de *Telhis ü Tâcü't-Tevârîh* olarak yazılmış bir kitap vardır.

¹³² TSMA, D. 2365; TSMA, E. 99-28.

¹³³ BOA, D.BŞM.MHF. 7-50 'de *Târîh-i Azîz* ismi vardır. BOA, D.BŞM.MHF. 66-59'da *Azîz Efendi Târîhi* yazılıdır.

¹³⁴ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12782, 12950; BOA, D.BŞM.MHF.28-46.

¹³⁵ BOA, D.BŞM.MHF. 4-4.

¹³⁶ BOA, C.DH.189-9441; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12747, 12761, 13173; TSMA, E. 23, s. 11 ve BOA, C.DH.133-6615'de *Takvîm-i Târîh-i Kâtip Çelebi* yazılıdır.

¹³⁷ BOA, D.BŞM.MHF. 7-27; 17-14; BOA, D.BŞM.MHF. 25-55'deki nüshası Farsça'dır.

¹³⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12761; BOA, D.BŞM.MHF.d.12678; BOA, D.BŞM.MHF.d.12459; BOA, D.BŞM.MHF. 7-51; 11-11.

¹³⁹ BOA, D.BŞM.MHF. 47-17.

¹⁴⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12782'de *Târîh-i Cihânnümâ*, TSMA, D. 2211'de *Cihânnümâ-i Kâip Çelebi* yazılıdır.

¹⁴¹ TSMA, D. 23, s. 78 ve BOA, D.BŞM.MHF.d.12748'de *Târîh-i Ali Efendi* yazılıdır. TSMA, D. 6474'de *Târîh-i Ali* yazılıdır.

Târîh-i/Tevârîh-i Âl-i Osman ¹⁴²	24	Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr ¹⁴³	22
Tercüme-i/ Târîh-i Mir'ât-ı Kâinât ¹⁴⁴	18	Fezleke/Fezleke-i Kâtip Çelebi ¹⁴⁵ /Târîh-i Kâtip Çelebi/Târîh-i Fezleke ¹⁴⁶ /Menâkıb-ı Kâtip Çelebi ¹⁴⁷	20
Târîh-i Nuhbe/Nuhbetü't-Tevârîh ¹⁴⁸	18	Târîh-i Nişancı	15
Fezâ'ilü'l-Cihâd (9) ¹⁴⁹ /Tercüme-i Fezâ'ilü'l-Cihâd (3) ¹⁵⁰ /Risale-i Cihâdiye ¹⁵¹ / Kitâbü'l Cihâd ¹⁵²	15	Hadikatü'l-Vüzerâ ¹⁵³ Târihü'l-Vüzerâ (1) ¹⁵⁴ / Zeyl-i Hadikatü'l-Vüzerâ (1) ¹⁵⁵	15

¹⁴²BOA, D.BŞM.MHF. 31-53; 67-22. BOA, D.BŞM.MHF.27-3'dekinın yazarı Rıdvanzâde olarak gösterilmiştir.

¹⁴³BOA, D.BŞM.MHF.d.12678'de *Târîh-i Bahriye-i Kâtip Çelebi* yazılıdır.

¹⁴⁴T SMA, D. 8014.

¹⁴⁵BOA, D.BŞM.MHF.d. 12395.

¹⁴⁶BOA, D.BŞM.MHF.d.12449.

¹⁴⁷T SMA, D.9335.

¹⁴⁸BOA, D.BŞM.MHF.d. 12586, 12650.

¹⁴⁹BOA, D.BŞM.MHF. 9-9, 11-13, 20-50; 25-44. BOA, D.BŞM.MHF.'de *Fezâ'ilü'l-Cihâd li Bâki Efendi* yazılıdır.

¹⁵⁰BOA, D.BŞM.MHF. 4-59.

¹⁵¹T SMA, E. 554-7.

¹⁵²T SMA, D. 2353.

¹⁵³BOA, D.BŞM.MHF. 27-3; 58-43.

¹⁵⁴BOA, D.BŞM.MHF. 83-73.

¹⁵⁵BOA, D.BŞM.MHF.d. 12675, 12968.

Târîh-i İzzî ¹⁵⁶ /Târîh-i İzzî Efendi/Târîh-i Süleyman İzzî Efendi ¹⁵⁷ /Vekâyi'-i İzzî Efendi ¹⁵⁸	15	Târîh-i/Tercüme-i Lârî ¹⁵⁹ / Mir'âtü'l-Edvâr (1) ¹⁶⁰	13
Selimnâme ¹⁶¹	13	Târîh-i Gülşen-i Hülefâ(6) ¹⁶² /Târîh-i Nazmizâde/Târîh-i Bağdad ¹⁶³	13
Târîh-i Subhî Efendi/Subhî Târîhi ¹⁶⁴	13	Tenkîhü't Tevârih-Târîh/Tenkîhü't Târîh-i Mülûk ¹⁶⁵ /Târîh-i Hazerfen(4)-Hüseyn Efendi(1) ¹⁶⁶	12

¹⁵⁶ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13251; TSMA, E, 414-8.

¹⁵⁷ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13198.

¹⁵⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12761. TSMA.D. 9335

¹⁵⁹ BOA, C.ML.596-24584; BOA, D.BŞM.MHF.d.12650, 12947; BOA, D.BŞM.MHF. 38-61.

¹⁶⁰ BOA, D.BŞM.MHF. 16-5.

¹⁶¹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12449.

¹⁶² BOA, D.BŞM.MHF.d. 12650; TSMA, D. 9335.

¹⁶³ BOA, C.DH. 189-9441; BOA, D.BŞM.MHF.d.13247. BOA, D.BŞM.MHF.25-42; 43-8. BOA, C.DH.133-; BOA, D.BŞM.d.41018; TSMA, 224-33'de *Târîh-i Bağdad Li Nazmizâde yazılıdır.*

¹⁶⁴ BOA, D.BŞM.MHF. 66-59.

¹⁶⁵ BOA, D.BŞM.MHF.d.12435, 12714; TSMA, D. 2211. BOA, C.DH.133-6615; BOA, D.BŞM.d.41018; TSMA, E. 225-28.

¹⁶⁶ TSMA, D. 23, s. 116, 141; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12964; BOA, D.BŞM.MHF. 46-3.

Tabakâtü'l-Memâlik ¹⁶⁷ /Târîh-i Celâl Nişancı (1) ¹⁶⁸ /Târîh-i Nişancı (1) ¹⁶⁹	11	Zübdetü't-Tevârîh ¹⁷⁰ /Târîh-i Zübde(1) ¹⁷¹	11
Süleymannâme ¹⁷²	10	Târîh-i Cenâbî (6)/ ¹⁷³ Gülşen-i Tevârîh ¹⁷⁴	10
Tuhfetü'l Haremeyn/Tuhfetü'l Haremeyn-i Nabi Efendi ¹⁷⁵	9	Târîh-i Selaniki ¹⁷⁶	9
Târîh-i Müneccimbaşı (5) ¹⁷⁷ /Tercüme-i Târîh-i Müneccim ¹⁷⁸ / Târîh-i Nedim Efendi ¹⁷⁹	8	Aşık Paşazâde ¹⁸⁰	8
Târîh-i Bosna (7)/Tarih-i Gazavat-ı Bosna (1) ¹⁸¹	7	Behcetü't-Tevârîh ¹⁸²	7

¹⁶⁷ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12675. TSMA.D. 2211, 9335; BOA, D.BŞM.MHF. 16-5, 27-3, 65-6; TSMA. E, 527-75

¹⁶⁸ BOA, D.BŞM.MHF. 12449.

¹⁶⁹ BOA, D.BŞM.MHF. 4-16. Ahmed Paşa'nın kitaplarının yazılı olduğu diğer bir kayıttta *Târîh-i Nişancızâde* olarak yazılmıştır. BOA, D.BŞM.MHF. 4-4.

¹⁷⁰ TSMA, D. 23s. 116'da *Zübdetü't-Târîh* yazılmıştır; TSMA, D. 4399, s. 9'da *Risâle-i Zübdetü't-Tevârîh i Âl-i Osman* yazılmıştır.

¹⁷¹ BOA, D.BŞM.MHF. 44-29.

¹⁷² BOA, D.BŞM.MHF.4-27.

¹⁷³ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12761. TSMA.D. 2211; BOA, C.DH.133-6615.; BOA, D.BŞM.d.41018.

¹⁷⁴ TSMA, D. 26, s. 23; TSMA.d. 9335; BOA, D.BŞM.MHF. 4-59.

¹⁷⁵ BOA, D.BŞM.MHF. 27-3; 32-89; 57-9.

¹⁷⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 44-29; BOA, C.DH.133-6615; BOA, D.BŞM.d.41018.

¹⁷⁷ BOA, C.ML.596-24584.

¹⁷⁸ BOA, D.BŞM.MHF. 12449.

¹⁷⁹ TSMA, D. 1113, s. 172'de bu eser için *Müneccimbaşı Târîhi*'nin "eczası notu" düşülmüştür. BOA, C.DH.133-6615.; BOA, D.BŞM.d.41018.

¹⁸⁰ TSMA d 2542, s. 6; BOA, D.BŞM.MHF.d.12435, 12678; BOA, D.BŞM.MHF. 55-34.

¹⁸¹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12968; BOA, D.BŞM.MHF. 60-19.

¹⁸² BOA, D.BŞM.MHF. 15-05.

Târîh-i Tevârih-i Solakzâde ¹⁸³	6	Târîh-i Heşt Bihişt ¹⁸⁴ / Târîh-i İdris-i Bitlisi	6
Târîh-i Mehmed Paşa ¹⁸⁵ / Târîh-i Karamanî ¹⁸⁶	6	Târîh-i Hasanbeyzâde	5
Târîh-i Feth-i Kamanîçe ¹⁸⁷ / Târîh-i Kamanîçe (3) ¹⁸⁸	5	Târîh-i Defterdâr (3) / Târîh-i Mehmed Efend-Defterdâr (2) ¹⁸⁹	5
Târîh-i Vecihî ¹⁹⁰	4	Târîh-i Girit ¹⁹¹	4
Tarih-i Abdi Paşa ¹⁹² / Târîh-i Abdi ¹⁹³	4	Târîh-i Kürdistân ¹⁹⁴ / Şerefnâme ¹⁹⁵ / Târîh-i Şerefhan ¹⁹⁶	4
Târîh-i Küçükçelebi ¹⁹⁷ / Zeyl-i Râşid (3) ¹⁹⁸	4	Sûrnâme-i Humâyûn-ı Vehbî ¹⁹⁹	3

¹⁸³ BOA, D.BŞM.MHF. 46-3; TSMAd, 2210.

¹⁸⁴ BOA, D.BŞM.MHF.d.13678; TSMA, D. 1113 (vrk 173), 9335; BOA, D.BŞM.MHF. 19-30; BOA, D.BŞM.MHF.27-38.

¹⁸⁵ BOA, D.BŞM.MHF. 65-65.

¹⁸⁶ TSMA, D. 9335.

¹⁸⁷ TSMA, D. 10106.

¹⁸⁸ BOA, D.BŞM.MHF. 15-5, 16-5, 31-53, 32-89, 31-53.

¹⁸⁹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12761; BOA, D.BŞM.d.41018; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12782'de ise *Târîh-i Defterdâr Mehmed Efendi* yazılıdır.

¹⁹⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12675, 12761; BOA, D.BŞM.MHF. 27-3.

¹⁹¹ TSMA, D. 3288; BOA, D.BŞM.MHF.d.13707; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12675'de *Târîh-i Girit ma'a Bazı Gazâvat* yazılıdır.

¹⁹² BOA, D.BŞM.MHF.d.12449, 12675; BOA, D.BŞM.MHF. 16-5.

¹⁹³ BOA, D.BŞM.MHF.16-05; 27-38.

¹⁹⁴ BOA, D.BŞM.MHF.d.12947.

¹⁹⁵ BOA, D.BŞM.MHF.16-5; TSMA, E. 224-33.

¹⁹⁶ Demir, "a.g.m", 391; BOA, D.BŞM.MHF. 15-5.

¹⁹⁷ TSMA, D. 2211.

¹⁹⁸ BOA, C.DH.133-6615; BOA, D.BŞM.d.41018.

¹⁹⁹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12675; TSMA.d. 9335; BOA, C.DH.133-6615.; BOA, D.BŞM.d.41018.

Şefiknâme ²⁰⁰	3	Fetihnâme-i Zigetvar/Târîh-i Zigetvar (2) ²⁰¹	3
Vekâyî'-i Cedide ²⁰² /Târîh-i Vekâyî'-i Cedid ²⁰³	3	Tevârih-i/Târîh- Hayreddin Paşa ²⁰⁴ /Gazâvât-ı Hayreddin Paşa ²⁰⁵	3
Târîh-i Sultan Mehmed ²⁰⁶	3	Fütühât-ı Selim Han ²⁰⁷ /Menâkıb-ı Sultan Selim Han ²⁰⁸	3
Târîh-i Hocaâde/İbtihâcî't-Tevârih ²⁰⁹	3	Târîh-i Sûr-i Humâyûn/Surnâme-i Humâyûn (Nâbi) ²¹⁰	2
Târîh-i Sâmî ve Şâkir ²¹¹	2	Vekâyî'-i Zülfikâr Efendi/Takrîr-i Zülfikâr Efendi ²¹²	2
Târîh-i Vakanüvis Vâsîf ²¹³	2	Fezâil-ü Âl-i Osman ²¹⁴	2

²⁰⁰ BOA, C.BLD.90-4479.

²⁰¹ TSMA, E. 544-77; TSMA. D. 2211.

²⁰² BOA, D.BŞM.MHF.d. 12395; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12675.

²⁰³ TSMA, 23, s. 88.

²⁰⁴ BOA, D.BŞM.MHF. 17-14, 87-76.

²⁰⁵ BOA, D.BŞM.MHF. 87-76.

²⁰⁶ BOA, D.BŞM.MHF.d.12375; TSMA.D. 9335.

²⁰⁷ TSMA, D. 9710.

²⁰⁸ TSMA.D. 2210; Demir, "a.g.m", 391.

²⁰⁹ TSMA, 23, s. 78; TSMA, D. 2210; BOA, D.BŞM.MHF. 4-4.

²¹⁰ BOA, D.BŞM.MHF. 4-4; 4-16; 4-27.

²¹¹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12675.

²¹² TSMA.D, 2210.

²¹³ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13198; 13168, s. 15.

²¹⁴ TSMA, D. 2211.

Kitâb-ı Bahriye ²¹⁵	2	Fütûh-u Rodosnâme ²¹⁶ /Târîh-i Rodos ²¹⁷	2
Gazavat-ı Köprülüzâde Ahmed Paşa ²¹⁸ /Cevâhirü't-Tevârîh ²¹⁹	2	Engürüsname/Târîh-i Engürüs ²²⁰	2
Târîh-i Ramazan Efendizâde/Ramazanzâde ²²¹	2	Târîh-i Yirmi Sekiz Çelebizâde ²²²	2
Târîh-i Fethi Kandiye ²²³	2	Târîh-i Cezayir ²²⁴	2
Târîh-i Mîr Veyis/Der Ahvâl-i Seyyah Mir Üveys ²²⁵	2	Târîh-i Yemen ²²⁶	2
Zeyl-i Hoca Aziz Efendi/Zeyl-i Aziz Efendi ²²⁷	2	Tevârîh-i Enbiyâ ve Selâtin/Siyer-i Enbiya ve Menâkıb-ı Selâtin-i Osmaniye ²²⁸	2

²¹⁵ TSMA, D, 9710; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12395.

²¹⁶ TSMA, D. 9710.

²¹⁷ BOA, D.BŞM.MHF. 15-5.

²¹⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13707.

²¹⁹ TSMA, D. 2210.

²²⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d.12947.

²²¹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13240.

²²² BOA, D.BŞM.MHF.d. 13240; BOA, D.BŞM.MHF. 27-3.

²²³ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12395.

²²⁴ BOA, D.BŞM.MHF.d.12860; BOA, D.BŞM.MHF. 87-76.

²²⁵ BOA, D.BŞM.MHF. 34-18; 41-7.

²²⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 17-14; TSMA.D, 2210.

²²⁷ BOA, D.BŞM.MHF. 12449, 132492; BOA, C.DH.133-6615.; BOA, D.BŞM.d. 41018.

²²⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12748.

Gazânâme ²²⁹ /Gazâvatnâme ²³⁰	2	Tevârih-i Şam ve Diyarbakır ve Mısır ²³¹ /Şam Târîhi ²³²	2
Gazavat-ı Sultan Süleyman Han ²³³ /Dâsîtân-ı Sultan Süleyman ²³⁴	2	Târîh-i İbn-i Kemal/ Târîh-i Kemal ²³⁵	2
Târîh-i İstanbul ²³⁶ /Târîh-i Kostantiniyye ²³⁷	2	Tevârih-i Sultan Murad ²³⁸ /Târîh-i Sultan Murad ²³⁹	2
Berku'l-Yemânî ²⁴⁰	2	Târîh-i İ'vâniyân/Târîh-i İ'vân ²⁴¹	2
Târîh-i Düvel ²⁴²	1	Târîh-i Zeyl-i Bağdad ²⁴³	1
Risâle-i Medh-i Sultan Mehmed	1	Defter-i Ahbâr	1 ²⁴⁴
Târîh-i Edirne	1	Vekâyi'-i Ahd-i Sultan Mehmed Han ²⁴⁵	1

²²⁹ BOA, D.BŞM.MHF. 25-44, 31-53.

²³⁰ BOA, D.BŞM.MHF. 4-16;4-27

²³¹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13647

²³² BOA, D.BŞM.MHF. 56-40.

²³³ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13707.

²³⁴ TSMA, D. 2210.

²³⁵ BOA, D.BŞM.MHF. 15-5.

²³⁶ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12761.

²³⁷ BOA, D.BŞM.MHF. 4-16.

²³⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d.12449.

²³⁹ BOA, C.DH.133-6615; BOA, D.BŞM.d.41018.

²⁴⁰ TSMA, D. 9335; BOA, D.BŞM.MHF. 4-16.

²⁴¹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13173.

²⁴² BOA, D.BŞM.MHF. 27-3.

²⁴³ BOA, D.BŞM.MHF. 15-5.

²⁴⁴ BOA, D.BŞM.MHF.4-16; 4-27.

²⁴⁵ TSMA, D. 2210.

Târîh-i Ahvâl-i Tatar Han ²⁴⁶	1	Menâkıb-ı Hafız Ahmed Paşa (Manzum) ²⁴⁷	1
Târîh-i Baki Efendi ²⁴⁸	1	Sultan Muhammed Zamanından Bu Vakte Gelince Mekâtib ²⁴⁹	1
Târîh-i Vekayi'-i Sultan Ahmed Han ²⁵⁰	1	Sübhatü'l-Ahbâr	1
Târîh-i Celâlzâde ²⁵¹	1	İcmâl-i Tevârih-i Âl-i Osman ²⁵²	1
Şehinşahnâme ²⁵³	1	Tevârih-i Türki min Osman Gazi ²⁵⁴	1
Târîh-i Düvel ²⁵⁵	1	Osman Paşa Târîhi ²⁵⁶	1
Tuhfetü'l-Mücâhidin ²⁵⁷	1	Kitâb-ı Feth-i Yemen ²⁵⁸	1
Târîh-i Feth-i Haleb ²⁵⁹	1	Tarih-i Nihâdî	1
Târîh-i Mi'yârü'l-Düvel ²⁶⁰	1	Risâle-i Feth-i Tebriz ²⁶¹	1

²⁴⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 27-3;27-38.

²⁴⁷ TSMA, D. 4399, s. 7.

²⁴⁸ BOA, D.BŞM.MHF.15-51.

²⁴⁹ TSMA, D. 2210.

²⁵⁰ TSMA, D. 2365.

²⁵¹ BOA, D.BŞM.MHF. 30-60.

²⁵² BOA, D.BŞM.MHF. 20-50.

²⁵³ TSMA, D, 9710.

²⁵⁴ TSMA, D. 4399.

²⁵⁵ BOA, D.BŞM.MHF. 27-3.

²⁵⁶ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12675

²⁵⁷ TSMA, D. 9710.

²⁵⁸ TSMA, E. 554-7.

²⁵⁹ BOA, D.BŞM.MHF. 11-11.

²⁶⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13284. (*Miyâr-ı Düvelü'-i-Târîh* olarak yazılı)

²⁶¹ TSMA, E. 554-7.

Vâki'ânâme ²⁶²	1	Târîh-i Gazi Hasan Paşa	1
Târîh-i Feth-i Cezire-i Sakız ²⁶³	1	Târîh-i Feth-i İstanbul	1
Gazavât-ı Sultan Bayezid Han	1	Târîh-i Hita ve Hotin ²⁶⁴	1
Gazavât-ı Süleyman b. Mehmed Han	1	Nusretnâme ²⁶⁵	1
Târîh-i Sultan Süleyman ²⁶⁶	1	Risâle-i Sinan Paşa ²⁶⁷	1
Fütûhât-ı Âl-i Osman ²⁶⁸	1	Târîh-i Feth-i Mora	1
Gazavât-ı Osman Paşa	1	Târîh-i Osmaniyân ²⁶⁹	1
Târîh-i Ahvâl-ı Mülûk-ı Âl-i Osman ²⁷⁰	1	Tevârîh-i Ali Paşa	1
Târîh-i Sefer-i Basra ²⁷¹	1	Târîh-i Hasan Çelebi ²⁷²	1
Târîh-i Belgrad ²⁷³	1	Tevârîh-i Selâtin ²⁷⁴	1

²⁶² BOA, D.BŞM.MHF.4-16.

²⁶³ TSMA, D. 9335.

²⁶⁴ TSMA, D. 1113 (vrk. 173), 2210.

²⁶⁵ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12439.

²⁶⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 25-44.

²⁶⁷ TSMA, E. 554-7.

²⁶⁸ TSMA, D. 4057.

²⁶⁹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12675.

²⁷⁰ TSMA, D. 2211

²⁷¹ TSMA, D. 2210.

²⁷² TSMA, D. 10106.

²⁷³ BOA, D.BŞM.MHF. 15-5.

²⁷⁴ TSMA, D. 4399.

Dasitân-ı Şehâdet-i Sultan Murad ²⁷⁵	1	Sergüzeşt-i Cem Sultan ²⁷⁶	1
Vekâyi'-i Sultan Mustafa ²⁷⁷	1	Medh-i Üveys Paşa	1
Tuhfetü'l-Ahyâr ²⁷⁸	1	Girdî Ahmed Efendi'nin Memlekete Dair Risâlesi ²⁷⁹	1
Hadîkatü's-Selâtin ²⁸⁰	1	Vâki'ât-ı Sultan Cem ²⁸¹	1
Tevârîh-i Manzum Türkî, Sultan Mehmed b. Sultan Murad Han b. Sultan Selim Han ve Feth-i Yanık ²⁸²	1	Zübde-i Vaki'ât ²⁸³	1
Târih-i Antâkiye ²⁸⁴	1	Fezâil-i Devlet-i Osmaniye ²⁸⁵	1
Silahşörnâme ²⁸⁶	1	Kitâb-ı Fütûhât-ı Acem (Molla Celâli) ²⁸⁷	1
Osmânnâme ²⁸⁸	1	Sefinetü's-Rüesâ	1

²⁷⁵ TSMA, D. 9576.

²⁷⁶ TSMA, D. 9710.

²⁷⁷ TSMA, D. 23, s. 147.

²⁷⁸ BOA, D.BŞM.MHF. 17-14.

²⁷⁹ TSMA, D. 3340.

²⁸⁰ BOA, D.BŞM.MHF. 49-13.

²⁸¹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 21-3; BOA, D.BŞM.MHF.32-89.

²⁸² TSMA, D. 4399.

²⁸³ TSMA, D. 8014.

²⁸⁴ BOA, D.BŞM.MHF. 17-14.

²⁸⁵ BOA, D.BŞM.MHF.d.13284

²⁸⁶ TSMA, D. 2211.

²⁸⁷ TSMA, D. 4057.

²⁸⁸ TSMA, D. 9710.

Deryâya Mûteallik Musavver Kitab ²⁸⁹	1	Tertîb-i Süfûf-i 'Asâkîr ²⁹⁰	1
Târîh-i Binâ-yı Ayasofya ²⁹¹	1	Telhîs ü Târîh	1
Cihânüma (Neşrî) ²⁹²	1	Târîh-i İbn Cevrî ²⁹³	1
Evveliyât-ı Dukakinzâde ²⁹⁴	1	Târîh-i Salih Efendi	1
Azmî Târîhi ²⁹⁵	1	Târîh-i Kantemir ²⁹⁶	1
Târîh-i Ocaklu ²⁹⁷	1	Muharrir Ahmed Efendi Târîhi ²⁹⁸	1
Kanunnâme-Siyasetname-Ahlak		Kanunnâme-Siyasetname-Ahlak	
Ahlâk-ı Alâî	32	Kitâb-ı Kavânîn/Kanûnnâme/Kanûn/Kanûnnâme-i Osmani/ Kavânîn-i Âl-i Osmanavânîn-i Mülûk/Kanûn-ı Cedîd (1)/Mecmu'â-i Kanûnnâme/Knûn-ı Âl-i Osman ²⁹⁹	29
Nasihâtü'l-Mülûk/Nesâyihü'l-Mülûk ³⁰⁰	21	Zübdetü'n-Nesâyih ³⁰¹	6

²⁸⁹ BOA, D.BŞM.MHF. 4-59.

²⁹⁰ BOA, D.BŞM.MHF. 4-16;4-27.

²⁹¹ TSMA, D. 23, s. 145.

²⁹² TSMA, E. 544-7.

²⁹³ BOA, C.BLD. 90-4479.

²⁹⁴ TSMA, D. 23. S. 116.

²⁹⁵ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13707, 12675

²⁹⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 65-6.

²⁹⁷ BOA, C.DH.133-6615. BOA, D.BŞM.d.41018.

²⁹⁸ TSMA, E. 225-15.

²⁹⁹ TSMA.D. 3288, 9365; TSMA, E. 554-7; D.BŞM.MHF.d.12435, 12675; BOA, İE.MHF. 1-85, 55-34; BOA, C.DH.133-6615. BOA, D.BŞM.d. 41018.

³⁰⁰ TSMA, D. 1539; BOA, C.DH.189-9441'deki tercümedir. BOA, D.BŞM.MHF. 17-14; BOA, D.BŞM.MHF.d.12947; TSMA, E. 2353a.

³⁰¹ BOA, D.BŞM.MHF.d.12435; BOA, D.BŞM.MHF.11-3; 20-50; 100-37; TSMA, 224-33.

Nasihâtnâme (2)-Nesâyîh Türki ³⁰² /Nesâyîh (2) ³⁰³	5	Kanûnnâme-i Mısır (4) ³⁰⁴ /Kavaid ve Kanûn-ı Mısır ³⁰⁵	5
Nasihatu's-Selâtin ³⁰⁶ /Nasihatnâme-i Ali ³⁰⁷	3	Siracü'l-Mülûk ³⁰⁸	4
Kabusnâme ³⁰⁹	2	Zahîretü'l-Mülûk ³¹⁰	2
Saadetnâme ³¹¹	2	Âsafnâme ³¹²	2
Kabusnâme ³¹³ /Nesâyîh-i Keykavus ³¹⁴	2	Siyâsetnâme ³¹⁵ /Siyerü'l-Mülûk ³¹⁶	2
Düstürü'l-Amel li-İslâhi'l-Halel ³¹⁷ /Mecmu'â-i Kâtip Çelebi ³¹⁸	2	Kanûnnâme-i Lütfi Paşa ³¹⁹ /Âsafnâme ³²⁰	2

³⁰² BOA, D.BŞM.MHF.d. 12747; TSMA, D. 23, s. 6; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12547; TSMA.d. 4399.

³⁰³ BOA, D.BŞM.MHF.d.12947

³⁰⁴ TSMA, D. 2542, 4399; BOA, C.DH.133-6615; BOA, D.BŞM.d.41018.

³⁰⁵ TSMA, D. 2542, s. 8.

³⁰⁶ TSMA, D. 2210.

³⁰⁷ Demir, "a.g.m", 390.

³⁰⁸ TSMAE 554-7; BOA, D.BŞM.MHF.d.19-24; BOA, D.BŞM.MHF. 15-5.

³⁰⁹ BOA, D.BŞM.MHF.d.12408; BOA, D.BŞM.MHF.d.13707

³¹⁰ TSMAD. 26, s. 38; TSMAE, 554-7.

³¹¹ TSMA, E. 23, s. 82; BOA, D.BŞM.MHF. 15-5.

³¹² BOA, D.BŞM.MHF.d. 12395, 12675.

³¹³ BOA, D.BŞM.MHF. 46-3.

³¹⁴ BOA, D.BŞM.MHF. 17-14.

³¹⁵ BOA, D.BŞM.MHF. 44-29.

³¹⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 15-5.

³¹⁷ TSMA, D. 3340.

³¹⁸ BOA, D.BŞM.MHF. 4-16; 4-27.

³¹⁹ TSMA, D. 9365.

³²⁰ BOA, D.BŞM.MHF. 46-3.

Târîh-i Aynî Ali ³²¹	1	Hikmetnâme ³²²	1
Kavanîn-i Zümre-i Bektaşiyân ³²³	1	Ahkâm-ı Selâtin-i Mâziye ³²⁴	1
Zahîretü'l-Mülûk ³²⁵	1	Âdâbü'l Mülûk ³²⁶	1
Adaletnâme	1	Siyâseti'l-Mülûk ³²⁷	1
Kalendernâme	1	Ferruhnâme ³²⁸	1
Kanûnnâme-i Asakir-i Mansure-i Muhammediye ³²⁹	1	Fezâ'ilü'l-Vüzerâ ³³⁰	1
Târîh-i Koçî Beg ³³¹	1	Tuhfetü'l-Vüzerâ ³³²	1
Uyûnü'l-Ahbar ³³³	1	Düstûru'l-Vüzerâ	1
Tuhfetü't-Türk	1	Kitâbü's-Siyâset	1
<i>Risâle-i Siyâset</i> ³³⁴	1		

³²¹ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12395.

³²² TSMA, D. 2365.

³²³ BOA, D.BŞM.MHF.d. 12395.

³²⁴ BOA, D.BŞM.MHF. 15-5.

³²⁵ BOA, D.BŞM.MHF.d. 13173

³²⁶ TSMA, D. 4399.

³²⁷ TSMA, E. 554-7.

³²⁸ BOA, D.BŞM.MHF.15-05.

³²⁹ TSMA, E. 115-70.

³³⁰ TSMA, E. 554-7.

³³¹ BOA, D.BŞM.MHF. 56-40

³³² BOA, D.BŞM.MHF. 19-30.

³³³ BOA, D.BŞM.MHF. 16-5

³³⁴ BOA, D.BŞM.MHF.15-05.